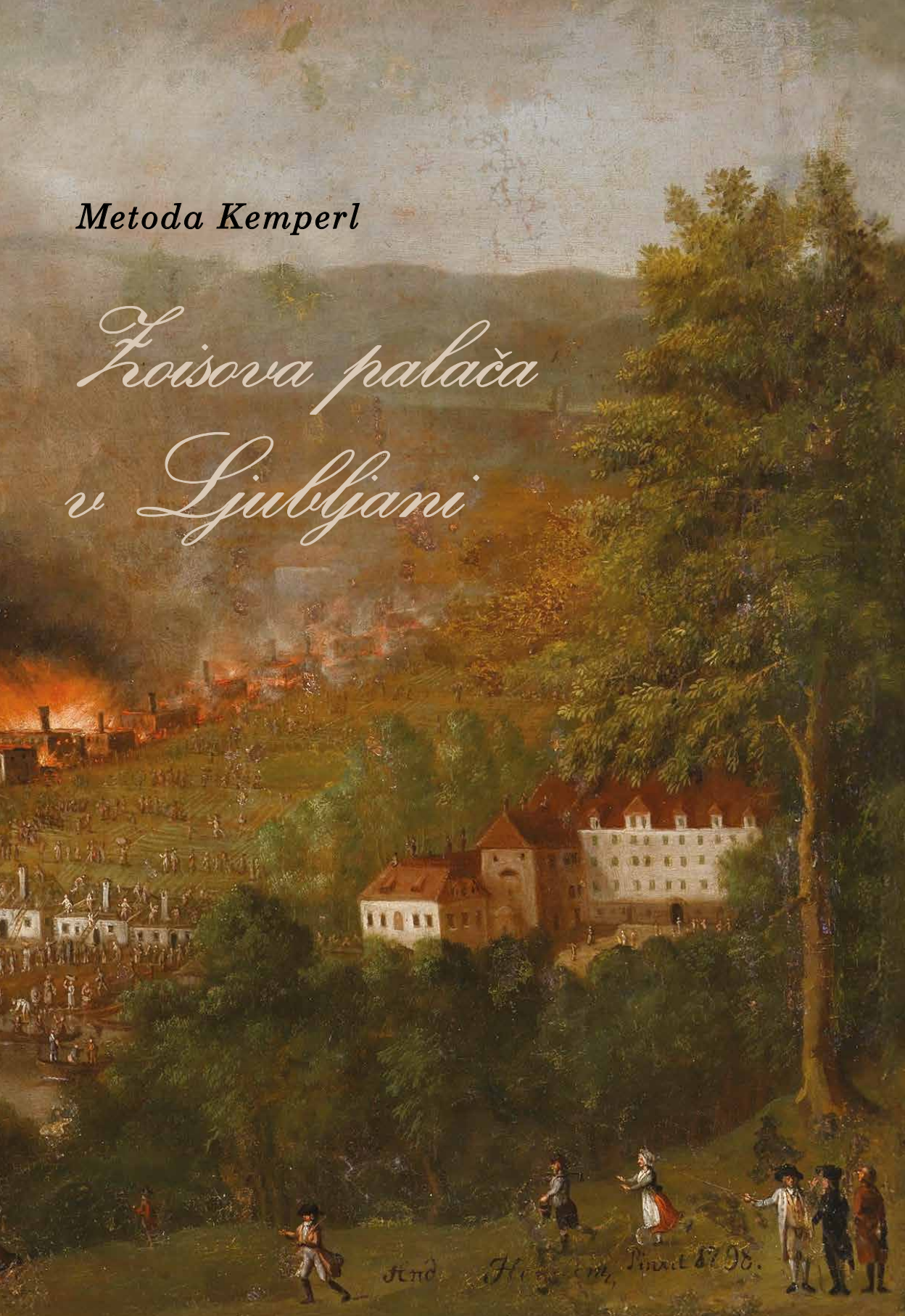

Metoda Kemperl

*Loisova palača
v Ljubljani*

And. Hörsing, Pinxit 1798.

ZOISOVA PALAČA
V LJUBLJANI

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI -ID 231216387
ISBN 978-961-213-446-4 (PDF)
DOI: 10.26529/9789612134464

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 4.0 Mednarodna licenca. / This work is licenced under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International licence.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na: <https://zalozba.pef.uni-lj.si/>.

Knjiga je nastala v okviru raziskovalnega programa Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana (P6-0199), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Izšla je s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije in Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja.

M E T O D A K E M P E R L

ZOISOVA PALAČA
V L J U B L J A N I

PEF
Pedagoška
fakulteta

SLOVENSKA MATICA
2024

VSEBINA

Uvod	7
Opis palače	9
Michelangelo Zois	21
Vloga Brega kot pristanišča	25
Nakupi Michelangela in Žige Zoisa na Bregu	31
Podoba prostora palače v 18. stoletju in zgodovina hiš	33
Gostilna Pri zlati ladji	35
Bistriški dvor s cerkvijo sv. Lovrenca	41
Erbergova palača	48
Vogalna oz. Zoisova palača	52
Prva hiša na Križevniški	54
Druga hiša na Križevniški	55
Tretja hiša na Križevniški	55
Palača v času Žige Zoisa	57
Zoisovo gospodinjstvo	77
Palača v času Francozov	82
Zadnji visoki obisk in poslednja leta Žige Zoisa	91
Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zoisa	95
Palača	95
»Zwingergarten« in Zoisov graben	129
Palača v času Karla Zoisa	139

Palača po smrti Karla Zoisa	159
Ostalina opreme palače	165
Palača v 20. stoletju	171
Sklep	191
Povzetek	193
Zusammenfassung	197
Viri in literatura	203
Viri	203
Literatura	205
Časopisi, revije in letopisi	228
Spletni viri	229
Kazalo zgodovinskih oseb	231

UVOD

Zoisova palača je največja še ohranjena historična stavba v starem mestnem jedru Ljubljane. Za Slovence ima izreden kulturni in zgodovinski pomen, saj se je tu med drugim tvorila slovenska književna kultura, katere gonilna sila je bil lastnik Žiga baron Zois pl. Edelstein.

O Žigi baronu Zoisu oz. njegovem delovanju na najrazličnejših področjih vemo kar precej, manj pa je znanega o njegovi ljubljanski palači, kjer je Zois preživel večino življenja. To je gotovo presenetljivo, a je hkrati razumljivo. Preseneča nas zlasti zato, ker Zois zadnjih dvajset let zaradi bolezni skoraj ni zapustil palače, zato so se v njej zbirali njegovi prijatelji in znanci oz. je bila palača več desetletij središče slovenskega preroda. Pri njem se je zaradi njegovih mineraloških zbirk in njegove razgledanosti, znanja ter vpliva ustavljalo mnogo ljudi, med njimi tudi najpomembnejši tedanji raziskovalci, kot je bil na primer pariški profesor Déodat de Dolomieu, vodilni politiki, kot je bil na primer knez Metternich, in pripadniki najvišjega plemstva oz. vladajoče družine, kot sta bila na primer nadvojvodinja Elizabeta in nadvojvoda Janez. Da pa palači ni bila namenjena pozornost, je z umetnostnozgodovinskega vidika razumljivo, saj je slogovno dokaj neizrazita in zato za umetnostne zgodovinarje manj privlačna.

Palača ima hišno številko Breg 22 in v sebi združuje več starejših hiš. Prvo hišo na tem mestu, ki stoji na vogalu Brega in Križevniške ulice, je leta 1728 kupil Žigov oče, Michelangelo Zois. Kmalu jo je z nakupi sosednjih stavb in prezidavami tako

povečal, da je po zadnjem nakupu in prezidavah, ki jih je naročil Žiga Zois, stavba z atrijem vred v tlorisu merila približno 1.600 m². Zoisov je bil tudi celoten zeleni pas južno od palače, ki se nahaja med Bregom, Hieronimovo ulico, južnim zunanjim mestnim obzidjem ter zadnjimi stenami hiš na Križevniški ulici. K tej ljubljanski posesti so sodili še omenjeno mestno obzidje, jarek med obzidjem in Krakovim (današnja Zoisova cesta) ter poslopja gostilne Pri zlati ladji, ki je bila podrta leta 1824.

Na žalost pa palača v 20. stoletju ni postala kulturno ali znanstveno središče, ki bi ohranjalo spomin na Žigo Zoisa in njegove dejavnosti, temveč je razdeljena na posamezne stanovanjske enote, ki so večinoma v zasebni lasti. Zadnjih deset let se stavba vse bolj spreminja v turistične apartmaje, zato je čas, da se palači posvetimo bolj poglobljeno.

Za pogovore, namige, nasvete in pripombe se zahvaljujem Alešu Gabriču, Borisu Golcu, Metodi Kokole, Mihi Kosiju, Maji Lozar Štamcar, Gregorju Marklju in Luki Vidmarju. Brez njih bi bilo besedilo precej drugačno. Za pomoč pri iskanju arhivskega gradiva sem hvaležna uslužbencem Arhiva Republike Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana, posebej Barbari Žabota, za posredovanje gradiva na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije pa Sabini Ravnikar. Hvaležna sem tudi vodstvu Slovenske matice, da je knjigo uvrstilo v svoj založniški program.

OPIS PALAČE

Palača stoji med Bregom na vzhodu, Križevniško ulico na severu in Zoisovo cesto na jugu, pri čemer je med stavbo in Zoisovo cesto še ozek zelen pas, ki sega do Hieronimove ulice, a ga prekinja Križevniška soteska. Glavna fasada palače je dvanajstosna. Osi nimajo enakih razmikov, tako da je že na prvi pogled jasno, da je hiša sestavljena oz. zgrajena v različnih obdobjih. Celotni glavni oz. vzhodni trakt je trinadstropen. Pritličje je iz sivih kamnitih kvadrov, nadstropja pa imajo enotno izstopajočo fasado iz malte. Kamniti okenski okviri so preprosti, imajo pa rahlo profilirano plitvo polico in prav tak nadstrešek. Če glavno fasado opišemo z leve oz. južne strani, je med prvima dvema okenskima osema vzdan rahlo profiliran portal s polelipsastim zaključkom in stopnjevanim temenskim kamnom. Ta sega malenkost nad črto, ki ločuje pritličje od prvega nadstropja. Preprosta podboja se na zunanji strani proti vrhu malenkost razširita (zato govorimo o ušesastem portalu) in preideta v polelipsast lok, ki je enkrat zalomljen. Tretja in četrta os sta malo bolj odmaknjeni od druge in med seboj, tako da imata v pritličju vsaka svoj portal. Oba portala sta po obliki podobna prvemu, le ožja sta. Peta in šesta os sta blizu ena drugi, v osi med njima je v pritličju portal, prav tak, kot sta drugi in tretji portal. Nad portalom je v fasado vdolan kamen z grbom mesta Ljubljana, napisom LABACI in letnico 1589. Sedma in osma os sta v približno takih razmerjih kot peta in šesta. Med njima je v pritličju precej večji glavni kamniti portal. Sestavljen je iz pravokotne osnovne plošče, izstopajočega polkrožnega zaključenega vhodnega

okvira, ravne profilirane grede in volutaste atike. Polkrožni portalni del je rustični: sestavljen je iz kvadrastih in trapezastih kamnov s trikotnimi prizmastimi zaključki, ki imajo različno globino in teksturo oziroma se menjujejo bolj grobo obdelani in izstopajoči kamni z bolj plitvimi in gladkimi kamni. Na vrhu je volutasta agrafo. V obeh obločnih poljih sta reliefno upodobljena cvetova z zavihanimi listi. Greda je nad agrafo rahlo dvakrat stopnjevana. Nad njo je volutasta atika, ki se zgoraj zaključuje s segmentnim profiliranim lokom. Podpirata ga voluti, ki tečeta vsaka na svojo stran in se spodaj zaključujeta v nekakšnem zavitem listovju, ki pa je na obeh straneh (pod okvirom okna) rahlo odbit. Med njima sta simetrično dve gladki voluti, ki po debelini izstopata, in dva navzdol obrnjena akantova lista. Levo od portala je vzdolžna pravokotna, zgoraj odlomljena tabla z napisom: Zois P. P. MDCCXCVIII. Zadnje štiri okenske osi so približno enakomerno razporejene. Na sredini med dvema osema sta postavljena pravokotna portala, kot sta drugi in tretji. Nad osrednjimi štirimi osmi je v strešnem delu frčada s štirimi okni, levo in desno od nje pa po eno majhno strešno okno. Glavni trakt obsega na južni fasadi tri osi. Južni trakt je dve okenski osi visok tri nadstropja, potem pa se zniža za celo nadstropje. Dve osi tega znižanega dela južnega trakta imata še pritličje in dve nadstropji, naslednjih pet osi pa zaradi dvigajočega se terena le še pritličje (ki je v nivoju prvega nadstropja glavnega trakta) in nadstropje. V četrti osi tega trakta je vhod s stopnicami na vrt, na drugi strani pa stopnišče proti atriju. Iz oblike strehe je vidno, da je znižan del tega trakta sestavljen iz dveh hiš. Glavni trakt tudi na severni fasadi obsega tri okenske osi, nato pa se nadaljuje v severni trakt, ki je še v štirih oseh trinadstopen, potem pa se zniža za eno nadstropje, in ker se tudi tu

teren dviga, imajo štiri osi le pritličje in prvo nadstropje. Okenski okviri obeh traktov imajo enako profilacijo kot na glavni fasadi. Celotna severna fasada je v spodnjem delu rahlo poševna. Pritličje trinadstropnega dela ima na levi strani dva kamnita pravokotna portala, nameščena med okenskima osema, nižji, enonadstropni del pa ima preprost rusticiran polkrožno zaključen portal z volutasto agrafo (glej barvne priloge 1, 2, 3, 4).

Skozi glavni vhod pročelja vstopimo v široko obokano vežo, skozi katero se pride na razsežno notranje dvorišče. Levo od veže vodi v nadstropja triramno stopnišče. V pritličju je večina prostorov obokanih, v nadstropjih pa ima večina prostorov ravne stropove. Prvo in tretje nadstropje sta visoki tri metre, drugo oz. piano nobile pa je 20 centimetrov višje. Notranji prostori so bili v stoletjih prezidani, tako da nobena soba ni širša od dveh okenskih osi.

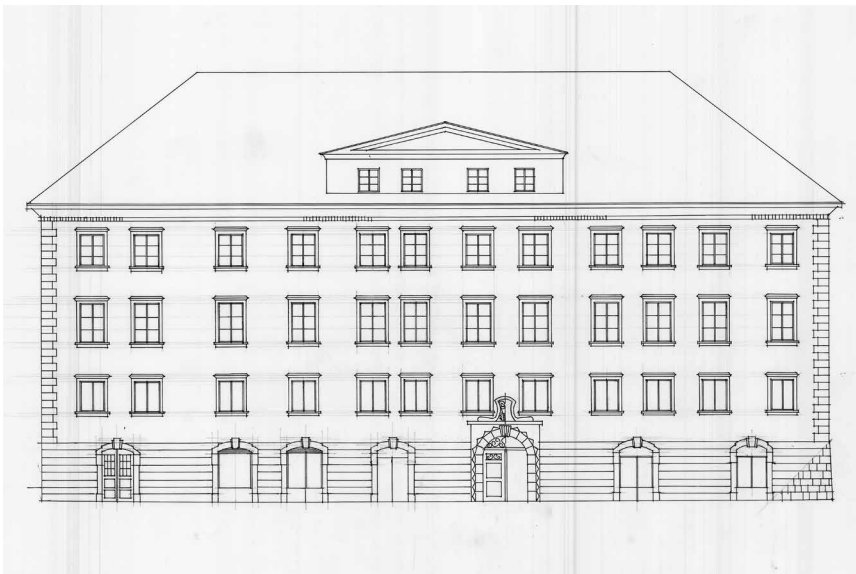
V severozahodnem vogalu dvorišča stoji razpadajoč kamniti vodnjak z letnico 1817. Je cilindrične oblike in sestavljen iz šestih kosov. Vrh njega stoji prav tako cilindrična, a profilirana nizka kamnita vaza.

Na dvoriščno fasado glavnega trakta je pritrjen litoželezen nagrobnik. Je pravokotne pokončne oblike, visok 170 in širok 105 cm ter simetrično oblikovan. Osnovna plošča je rahlo trapezaste oblike. Zgoraj ima ravno gredo, okrašeno z jajčevcem. Nad njo je ožje trikotno čelo z reliefno upodobitvijo metulja. Levo in desno od njega pa sta reliefno upodobljena obrazna profila. Na plošči je napis:

Der edlen Grossmutter
 Johanna gebornen von Kappus
 und ihrem in einem Grabe ruhenden Sohne
 Sigmund Zois
 Freyh. v. Edelstein d. k. Leop. Ord. Comand.
 dem treuest Staatsburg. dem Vat. d. Armen
 dem rastlos Befordener der Wyssenschaften
 der geb. d. 23. nov. 1747 dem Vaterl. gelebt hat,
 nach einem an Leiden reichen Leben
 Voll Glaubens, Hoffnung und Liebe
 den 10 November 1819 sanft entschlafenen
 von seinem geistlichen Oberhirten zur
 Erde bestattet worden ist, welchem dieses
 vergangliche Denkmal der traurende
 Enkel und Neffe
 Carl Zois
 Freyherr v. Edelstein
 Fecit k. k. Eisengusswerk bey Mariazell¹

¹ Prevod: Plemeniti stari mami Ivani, rojeni pl. Kapus, in njenemu v istem grobu počivajočemu sinu Žigi Zoisu, baronu pl. Edelsteinu, imetniku komanderskega križa Leopoldovega reda, najzvestejšemu državljanu, očetu revnih, neutrudljivemu podporniku znanosti, rojenemu 23. novembra 1747, ki je ljubil domovino, mirno umrl 10. novembra 1819 po mukotrpnem življenju, polnem vere, upanja in ljubezni. Pokopal ga je njegov dušni nadpastir. Ta minjivi spomenik (je dal postaviti) žalujoči vnuk in nečak Karel baron pl. Edelstein. Izdelala c. k. železolivarna pri Mariazell.

Op. avtorice: napis in prevod je prvi objavil Faninger 1983, str. 15.

Zoisova palača, naris glavne fasade, vir: ZVKDS

Zoisova palača, naris severne fasade, vir: ZVKDS

Zoisova palača, naris južne fasade, vir: ZVKDS

Zoisova palača, prvi portal glavne fasade, foto: M. Kemperl

Zoisova palača, glavni portal, foto: M. Kemperl

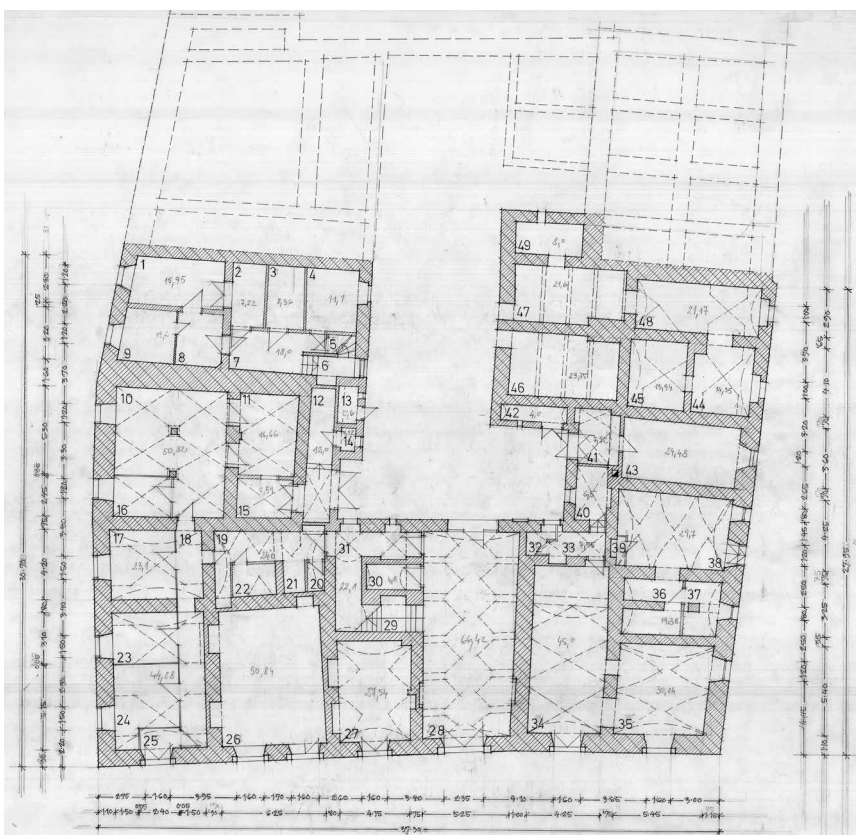
Zoisova palača, plošča z ljubljanskim grbom na glavni fasadi, foto: M. Kemperl

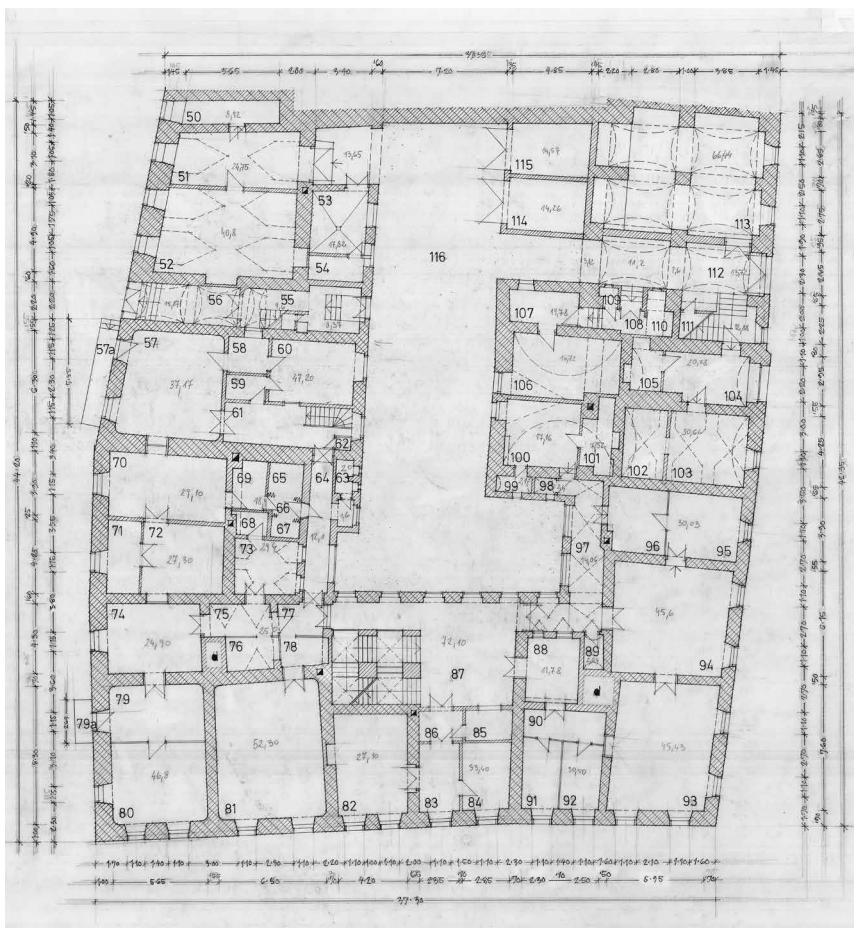
Zoisova palača, plošča z napisom in letnico 1798 na glavni fasadi,
foto: M. Kemperl

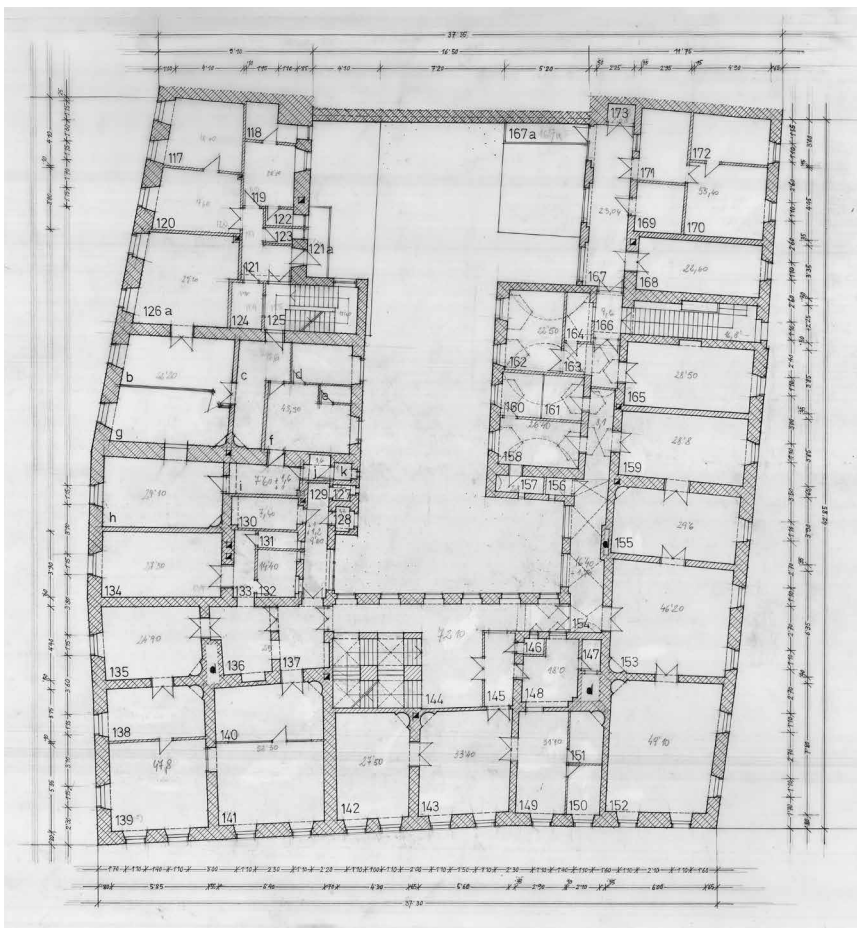
Zoisova palača, glavno stopnišče, foto: M. Kemperl

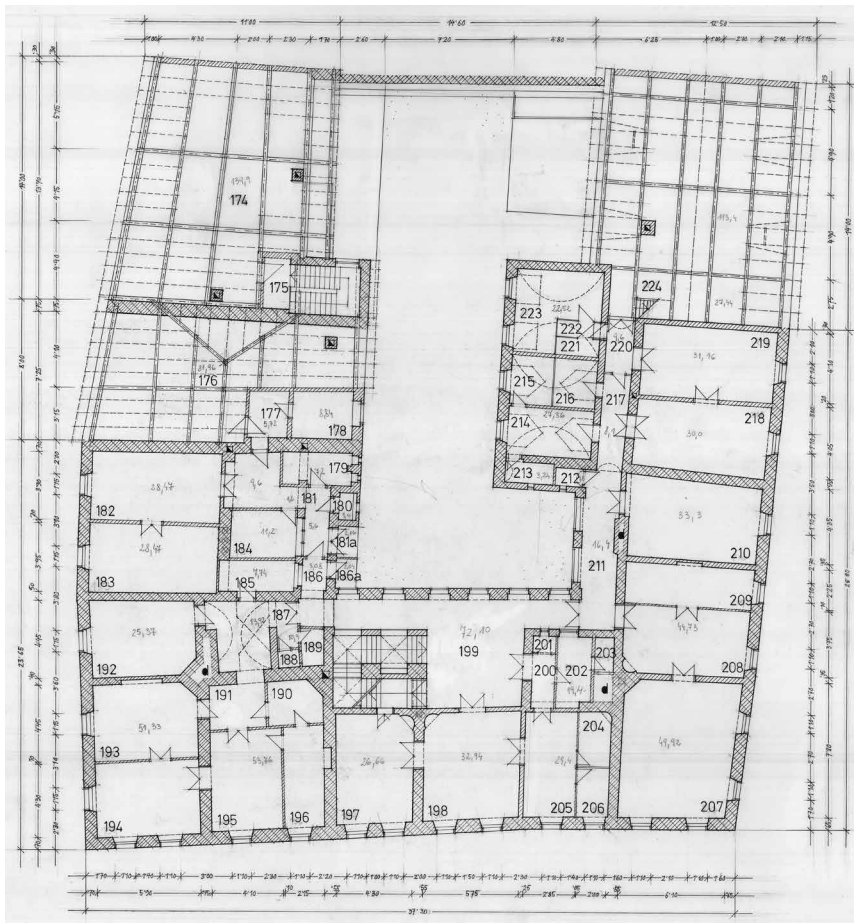
Zoisova palača, tloris pritličja, vir: ZVKDS, M. Stražišar, 1982

Zoisova palača, tloris prvega nadstropja, vir: ZVKDS, M. Stražišar, 1982

Zoisova palača, tloris drugega nadstropja, vir: ZVKDS, M. Stražišar, 1982

Zoisova palača, tloris tretjega nadstropja, vir: ZVKDS, M. Stražišar, 1982

MICHELANGELO ZOIS

Prvo hišo na mestu sedanje palače je kupil Michelangelo Zois leta 1728. Ta je bil hkrati prvi Zois na Kranjskem in začetnik rodbine in bogastva, ki je sinu Žigi Zoisu omogočilo tako obsežno raziskovalno in mecensko dejavnost. Zato pogledajmo, kdo je bil ta pomembni mož (glej barvno prilogo 5).

Michelangelo Zois se je rodil 14. marca 1694 v zaselku Cacadelli pri Berbennu nad Bergamom. V Ljubljano je prišel vsaj okrog leta 1720, saj ga je 29. oktobra 1725 v testamentu Peter Anton Codelli pl. Fahrenfeld (1660–1727) že imenoval za izvrševalca svoje oporoke.² Zois se je namreč sprva zaposlil v trgovini rojaka Codellija, ki se je do tedaj že razvil v najpomembnejšega ljubljanskega veletrgovca. Tudi Codelli je v Ljubljano prišel iz zaselka Cacadelli³ in začel delati kot pomočnik v trgovini Franca Zergolla.⁴ Leta 1687 se je osamosvojil, verjetno pa postopoma prevzel tudi Zergollovo trgovino. To bi lahko sklepali iz podatka, da Zergollovi dediči leta 1694 niso imeli več trgovine.⁵ Codellijeva trgovina se je ukvarjala z železom in železnino, volno, suknom, opravljala pa je tudi menjalniške posle. Ko je leta 1727 trgovino podedoval nečak Avguštin Codelli, je skupaj z Michelangelom

² Za to odgovorno in pomembno nalogo mu je Codelli zapustil 1.000 goldinarjev (SI AS, 308, serija II, C/13, oporoka Petra Antona Codellija), torej ga je tedaj že dobro in dlje časa poznal. Neznani beneški informator pa je leta 1755 poročal, da je Michelangelo v Ljubljano prišel še kot deček (Kacin 2013, str. 157), torej bi lahko bil v Ljubljani že ok. 1710.

³ Kacin 2013, str. 153.

⁴ Valenčič 1972, str. 339.

⁵ Isto.

Zoisom in Štefanom Gasparinijem ustanovil trgovsko družbo.⁶ Tedaj sta bila slednja sprejeta med ljubljanske meščane. Leta 1730 se je Zois poročil z Marijo Jožefo Perneck, ki je umrla 1745. Imela sta tri otroke, in sicer Avgušтина (1731–1808), Marijo Frančiško (1733–po 1780), poročeno s častnikom Jožefom Avgustom pl. Pollinijem, in Michelangela Matijo (1734–1780), ki je postal duhovnik. Drugič se je Zois poročil 1. februarja 1747 z Ivano Katarino Kappus pl. Pichelstein (1727–1798) iz ugledne fužinarske družine iz Kamne Gorice. Ta je bila tudi nečakinja zdravnika Janeza Pollinija in sestrična pianista in skladatelja Franca Pollinija. Rodilo se jima je deset otrok: Sigmund-Žiga (1747–1819), Jožef Leopold (1748–1813), ustanovitelj kranjske linije Zoisov, Antonija (1750–1750), Ksaver (1751–1808), ki je kot častnik živel v Bremnu, Maksimilijan (1753–1756), Ana (1755–?), Karel (1756–1799), ki je postal botanik in se po njem imenujeta dve planinski cvetici, Marija (1757–1757), Johana Nepomucena (1759–1812), poročena pl. Bonazza, Alojz (1761–1762) in Ignac (1762–1784), ki je študiral pravo v Innsbrucku. Michelangelo je umrl 27. avgusta 1777 v Ljubljani in je pokopan v stolnični kapeli sv. Križa.⁷

Michelangelo Zois se je kmalu po Codellijevi smrti povzpел med najpomembnejše ljubljanske trgovce. Bil je član notranjega sveta in je po nalogu magistrata opravljал razne naloge. Leta

⁶ Neznani beneški informator je leta 1755 sicer zapisal, da je Peter Codelli ob smrti Michelangelu Zoisu in Štefanu Gaspariniju zapustil trgovino s kapitalom 120.000 florintov (Kacin 2013, str. 157, 158), a tega podatka v testamentu ni zaslediti.

⁷ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872267/> (30. 4. 2020); Preinfalk 2013, str. 186–189. Grobnico je izdelal že leta 1771 in dal vklesati napis: PRO FAMILIA L. B. ZOIS. ANNO D. 1771 (Müllner 1898, str. 80). Prej je svoje otroke Zois pokopaval v Codellijev grob.

1735 je od Codellija kupil vso trgovino, a ostal v družbi s Štefanom Gasparinijem. Že leta 1733 je imel zgradbo za svoje posle v Trstu in vsaj do sredine stoletja zaslovel kot najpomembnejši tržaški trgovec, ki je z železnino zalagal vso neapeljsko in papeško državo. Tam je leta 1764 tudi prevzel trgovino od svojega umrlega brata. Zois je trgovanje razširil še na mnoge druge izdelke, kot so bili medenina, pločevina, bombaž, južno sadje, sveče itd. Uvoženo blago je dobival prek Benetk in Trsta, železo in železnino pa kupoval na Kranjskem in Štajerskem. Trgovske zveze je imel z Gradcem, Dunajem, Augsburgom, Nürnbergom, Ingolstadtom, s Salzburgom, Zürichom, papeško državo, z neapeljskim in s sicilskim kraljestvom, Smirno ter z Istanbulom. Leta 1755 je skupaj z Valentinom Simonittijem in Aleksandrom Andriolijem ustanovil družbo z imenom Michelangelo Zois, v katero je pritegnil še nečaka Bernardina. Družba se je v glavnem ukvarjala s prodajo železnine. Zois se je namreč že leta 1743, ko je pridobil prve rudne jame in kopišča v Bohinju, začel ukvarjati še s fužinarstvom. Kmalu nato je kupil fužini v Stari Fužini in Bohinjski Bistrici, kjer je v šestdesetih letih zaposloval ok. 260 delavcev. V petdesetih in šestdesetih letih je kupil še fužini Mojstrana in Plavž, rudnik, fužino in posestvo Javornik, fužini v Radovni ter Mislinji, zakupil pa je tudi fužine v Tržiču. Bil je torej lastnik večine fužin na Gorenjskem, zato je postal monopolist. Po Simonittijevi smrti je Zois leta 1766 sklenil novo pogodbo z nečakom Bernardinom. Njuna družba je trajala do leta 1768, ko sta v poslovanje pritegnila še Michelangelovega sina Žigo. Za poslovanje v Trstu je Zois zgradil večjo hišo s skladišči ter kupil še tri manjše hiše in skladišče (del skladišč je bil

prirejen za hrambo olja).⁸ Zaradi uspešnosti v trgovini mu je leta 1739 cesar podelil dedno plemstvo s predikatom Edelstein, leta 1752 pa so ga medse sprejeli kranjski deželni stanovi. Leta 1749 je postal eden izmed štirih asesorjev novoustanovljenega komerčnega konsesa na Kranjskem. Za to sodelovanje in za finančno pomoč v času sedemletne vojne mu je bilo leta 1760 podeljeno dedno baronstvo. Leta 1767 je zabeležen med člani Akademije ljubljanskih filharmonikov. Njegovo premoženje je znašalo 953.000 goldinarjev, zato je bil verjetno najbogatejši gospodarstvenik v deželi. Ker mu je trgovanje prinašalo veliko dobička, je poleg hiš, ki so stale na mestu obravnavane palače, kupoval še druge hiše in posesti. Kupil je ljubljanski palači Gosposka 3 in 8 (ki ju je izročil sinu Jožefu), posestva Grm, Zaboršt in Graben na Dolenjskem (ki jih je izročil sinu Avguštinu), posestvo Skrilje pri Ajdovščini (za hčer Franciško por. Pollini), posestva Turn, Gabrje, Podpeč in Kumpolje v okolišu Gabrovke (za sina Jožefa), posestva Svibno in Zavrh pri Dolah pri Litiji (za sina Michelangela Matijo) ter gospostvo Brdo pri Kranju, na katerem je ustanovil fidejkomis. Znaten del premoženja je naložil v obligacije dunajske in kranjske stanovske banke.⁹

⁸ Müllner 1898, str. 62, 63, 78, 79; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (30. 4. 2020); Kacin 2013, str. 148–150; SI AS, 309, šk. 130, fasc. LII, št. 53, Zapuščinski inventar Michelangela Zoisa; SI AS, 1052, fasc. 21.

⁹ Müllner 1898, str. 61–67; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872267/> (30. 4. 2020); Kokole 2025, str. 279–326; SI AS, 309, šk. 130, fasc. LII, št. 53, Zapuščinski inventar Michelangela Zoisa.

VLOGA BREGA KOT PRISTANIŠČA

Palača stoji na skrajnem južnem delu Novega trga, ki je v virih prvič omenjen leta 1267, njegovo obzidje pa 1307.¹⁰ Predel, kjer stoji palača, se verjetno že od vsega začetka imenuje Breg, saj to ime zasledimo že leta 1318, in sicer v kopalni knjigi kartuzijanskega samostana Bistra, ki je imel na tem kraju hišno in zemljiško posest.¹¹ Ta posest je tudi ena izmed predhodnic današnje Zoiso-ve palače. Na njenem mestu je poleg bistriškega dvora stalo še več srednjeveških hiš, ki morda izhajajo še iz 12. stoletja. Zadnje arheološke raziskave na Novem trgu, ki sicer velja za najmlajšega izmed mestnih trgov, namreč kažejo na to, da je bil poseljen že v 12. stoletju.¹² O podobi srednjeveških hiš ne vemo nič, verjetno pa niso bile drugačne od tistih, ki so stale na primer na mestu Turjaške palače.¹³

Sprva so tu živeli predvsem ribiči in čolnarji, saj je bilo na Bregu glavno mestno pristanišče za blago, ki so ga prevažali po Ljubljani, ime pa je dobilo po naravni legi. Križevniška ulica se je sprva imenovala Ribiška, kasneje pa so jo preimenovali v Nemško, saj so bili tu živeči podložniki nemškega viteškega reda.¹⁴ Red, ki je imel obrambno, karitativno in izobraževalno vlogo, je

¹⁰ Kos 1955, str. 14, 15. Kje je potekalo obzidje, bo pojasnjeno pozneje.

¹¹ Kos 1955, str. 17.

¹² Ob prenovi stavbe na Jurčičevem trgu 1 so arheologi našli ostanke kovaške delavnice iz 12. stoletja (<https://krog.sta.si/2930063/v-ljubljani-odkriti-temelji-srednjeveskega-mesarskega-mostu> (3. 3. 2023)).

¹³ Horvat 2022, str. 63.

¹⁴ Valenčič 1989, str. 14.

prišel v Ljubljano v sredini 13. stoletja in se naselil na strateški jugozahodni vogal Novega trga.¹⁵ S prometom sta bili povezani tudi vicedomska oz. pozneje državna mitnica in tehtnica. Prva, ki se omenja že leta 1293, je imela od 1623 prostore v stavbi Breg 8 in je današnjo podobo dobila med letoma 1777 in 1778 po načrtih deželnega stavbnega mojstra Leopolda Hofferja.¹⁶ Tehnica, ki je sprva delovala kot vodna mitnica,¹⁷ je stala na obrežju reke pred palačo Breg 12 in je bila podrta po potresu 1895.¹⁸

Kdaj so se v ta del mesta naselili večji trgovci, še ni jasno. Morda so zaradi bližine pristanišča in mitnice tu že v poznem srednjem veku imeli skladišča tudi ljubljanski meščani. Prvi znani veletrgovec, povezan s tem delom mesta, je Volbenk Posch (Polž), ki je umrl 1536. Trgoval je z Reko, Trstom, Beljakom, Novim mestom in hrvaškimi mesti; poleg tega je bil bankir, ljubljanski župan in notranji mestni svetnik.¹⁹ Leta 1526 je kupil hišo na Bregu 14,²⁰ v kateri je imel verjetno le skladišče.²¹ Za bivanje je namreč dal leta 1524 povečati hišo pokojnega očeta na Ribjem trgu 2.²² Na Križevniški ulici sta v 17. stoletju živela

¹⁵ Kos 1955, str. 15.

¹⁶ Kemperl 2011, str. 93–98.

¹⁷ Za omenbe plovbe po Ljubljani, vodne mitnice in tehtnice v srednjem veku glej Kosi 1998, str. 151, 152, 169–172 in Kosi, v pripravi.

¹⁸ Natančno podobo tehtnice je leta 1823 izrisal Jožef Schemerl (SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-001-0). Tedaj so namreč zaradi načrtovanega mostu in podrtja stavbe gostilne Pri zlati ladji želeli prestaviti tehtnico k mostu, na drugi strani mostu v Krakovem pa na mestu manjših hiš postaviti ogromen mitninski urad (SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-004-0). Njeno vzhodno stran vidimo na Zullianijevi risbi Brega iz leta 1751 (AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496), zahodno in južno pa na Maurer-Wolfovi litografiji, ki je nastala med letoma 1809 in 1824 (glej barvne priloge 7, 8, 10, 14).

¹⁹ Fabjančič 1939b, str. 9–14.

²⁰ Suhadolnik 2006, str. 73; Fabjančič 1939b, str. 10, 11; Fabjančič 2005, str. 35.

²¹ Fabjančič 1939b, str. 97–98.

²² Fabjančič 2005, 2, str. 53, 54.

kar dva trgovca. Na Križevniški 16 oz. zadnji od treh hiš, ki jih je Zois kupil v tej ulici in jih vključil v svojo palačo,²³ je živel Marko Wiz (1569–1654), ki je obogatel s trgovanjem med Benetkami in Gradcem, bil pa je tudi mestni sodnik in župan. Leta 1630 je bil povzdignjen v plemiški stan.²⁴ Caharija Waldtreich (1623–1682), ki je v Ljubljano prišel leta 1649, se je leta 1664 naselil malce višje, in sicer na Križevniško 12. Leta 1659 mu je cesar Leopold I. podelil plemstvo z nazivom zur Ehrnport, leta 1681 pa je postal celo cesarski svetnik. Bil je družabnik Franca Zergolla in Franca Rigonija. Vojno krajino je zalagal s suknom, med italijanskimi, štajerskimi ter kranjskimi mesti trgoval s pšenico, železom, voli in platnom ter s tem in z bankirskimi posli za deželne stanove in graško komoro enormno obogatel. Njegove posle je najverjetneje nadaljeval Jakob Schell pl. Schellenburg, v Ljubljani prvič omenjen leta 1686, saj se Waldtreichov sin s tem ni ukvarjal.²⁵ Tako kot Waldtreich je bil tudi Schell iz Tirolske, njegovi posli pa kažejo na zelo podobne dejavnosti.²⁶ Prav v vogalni hiši, ki danes sestavlja palačo Breg 22 in jo je kot prvo kupil Michelangelo Zois, pa sta med letoma 1600 in 1633 z družinama živela Jožef Mohorčič in Angelo Della Porta. Mohorčič, ki je bil mestni sodnik in podžupan, je obogatel s trgovino z lesom, v hiši pa je imel gostilno oz. vinotoč. Nasledil ga je domnevni zet Della Porta, italijanski veletrgovec z žitom in vinom.²⁷ Med letoma

²³ Glej poglavje Nakupi Michelangela in Žige Zoisa na Bregu.

²⁴ Fabjančič 1940–43, str. 426; Fabjančič 2005, 3, str. 143–150; Preinfalk 2014, str. 184–187; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi843818/> (15. 4. 2024).

²⁵ Valenčič, 1972, str. 319–345.

²⁶ Za Jakoba Schella glej Preinfalk, 2014, str. 131–135. Tudi on se je verjetno sprva naselil na Bregu, in sicer na številki 20, a se je pozneje preselil na Mestni trg (Kemperl 2023, str. 318).

²⁷ Fabjančič 1940–43, str. 422; Fabjančič 2005, 3, str. 32–39.

1687 in 1749 sta v palači Breg 18 živela že omenjena Peter Anton Codelli pl. Fahnenfeld, pri katerem se je Zois zaposlil, in njegov nečak Avguštin Codelli. Zoisov družabnik Štefan Gasparini, ki je v Ljubljano prišel na začetku dvajsetih let 18. stoletja, je vsaj leta 1728 kupil hišo Breg 20, posest pa je razširil z nakupom sosednje Codellijeve hiše leta 1749 in pozneje še hiše Križevniška 9. Tudi poznejši Zoisov družabnik Andrioli se je na začetku petdesetih let 18. stoletja naselil v hišo Breg 12 (glej barvno prilogo 6).²⁸

Da je Michelangelo Zois kupil hišo na Bregu, torej ni naključje. S prihodom Petra Antona Codellija se je trgovska dejavnost v Ljubljani precej pospešila, tudi po zaslugi Michelangela Zoisa in s podporo merkantilistične državne politike²⁹ pa se je Breg spremenil v veletrgovsko četrt.

Takrat je bilo v mestu za trgovce pravilo, da so morali vse blago stehtati in plačati pristojbino, blago pa skladiščiti v mestnih skladiščih. A ta skladišča so bila slaba, zato so blago raje shranjevali pri meščanih. Mestna in državna tehtnica sta si bili konkurenčni, zato je država v sredini 18. stoletja nadzorstvo nad tehtanjem precej zaostrila, a nikdar ni bilo povsem jasno, kaj naj se tehta na mestni in kaj na državni tehtnici oz. katero blago naj se sploh tehta.³⁰ Zato je bilo pomembno, da so imeli trgovci čim več svojih skladišč in da ta niso bila daleč od pristanišča. To je gotovo glavni razlog, zakaj je bilo Michelangelu in pozneje Žigi Zoisu toliko do tega, da na Bregu pokupi ne samo čim več hiš, ampak tudi čim več zemljišč. Kot bomo pokazali v nadaljevanju, jima je to tudi uspelo. Ker je država sredi stoletja želela od tehtanja pobrati kar

²⁸ Kemperl 2023, str. 318.

²⁹ Valenčič 1981, str. 7–27.

³⁰ Vrhovec 1886, str. 135–139; Mal 1957, str. 155; Valenčič 1971, str. 107–110; SI ZAL, LJU 346, škatla 89, a. e. 721.

največ denarja, je želela povečati tehtnico, skladišče in mitniški urad. Zato so že leta 1751 začeli korespondenco z ljubljanskim mestom, saj so hoteli razširiti tamkajšnje pristanišče. V ta namen so želeli od mesta odkupiti hišo Pri zlati ladji, ki je stala na skrajnem južnem delu Brega neposredno na obrežju. Tedaj je mestni arhitekt Candido Zulliani narisal sijajen pogled na Breg med stavbo Pri zlati ladji in Engelhausnovo palačo ter natančen tloris lege teh palač (glej barvni prilogi 7 in 8).³¹ Ker bi s posodobitvijo pristanišča povečali finančni donos, so leta 1765 pripravili obsežno poročilo, priložili pa so že predračun in dva načrta za razširitev tehtnice in novega skladišča, ki jih je leta 1763 prav tako izrisal Candido Zulliani, tedaj že kranjski deželni stavbni mojster. Predvideno je bilo, da bi stroške gradnje pokrili iz mitniških dajatev. Ob tem je Zulliani pripravil tudi načrt in predračun za gradnjo novega skladišča na Vrhniki, toda uresničitev tega projekta je bila še težja, saj je morala biti usklajena s tržaškimi trgovci.³² Do povečave tehtnice ni prišlo, a na dvorni komori niso opustili želje po povečanju skladišča. Zato so od magistrata ponovno želeli odkupiti gostilno Pri zlati ladji z vsemi poslopji ob obzidju vred.

Leta 1767 so mestnemu in kranjskemu deželnemu zidarskemu mojstru Lovrencu Pragerju naročili izris natančne situacije stavb ob južnem obzidju (glej barvno prilogo 9). Hišo Pri zlati ladji sta nato ocenila Lovrenc Prager in Candido Zulliani.³³ Do odkupa poslopij pa tudi takrat ni prišlo, zato so še istega leta poskušali z razširitvijo obstoječega mitniškega urada, v katerem bi bil prostor tudi za skladiščenje blaga, in z regulacijo obrežja.

³¹ Obe risbi bosta obravnavani pozneje.

³² Kemperl 2011, str. 90–97.

³³ AT-OeStA/FHKA SUS KS, RA 664. Načrt bo obravnavan pozneje.

O projektu so se pogovarjali tako z Lovrencem Pragerjem kot s Candidom Zullianijem, vendar je nazadnje načrt pripravil Zulliani. Država do gostilniških prostorov verjetno ni prišla zaradi Michelangela Zoisa, ki je v mestu gotovo imel velik vpliv, bil pa je tudi že najemnik skladiščnega poslopja ob obzidju. Leta 1770 mu je namreč uspelo, da je gostilno Pri zlati ladji z vsemi poslopji in zemljiščem kupil sam,³⁴ država pa se je morala zadovoljiti z razširitvijo dotedanjega mitniškega urada (Breg 8), ki jo je leta 1778 zaključil Leopold Hoffer.³⁵

Breg, ki je bil zaradi pretovarjanja in tehtanja blaga gotovo eden najbolj živahnih predelov mesta, je vlogo пристanišča začel izgubljati že leta 1849, ko je bila zgrajena železnica od Celja do Ljubljane, dokončno pa leta 1857, ko je bila odprta še železnica do Trsta.³⁶

Po Ljubljani pa se ni prevažalo le blago, ampak je reka meščanom ponujala tudi obilico zabave. Ti so se na Bregu vkrcavali in se za zabavo vozili proti barjanskim travnikom, primernim za piknike. O takih sproščenih poletnih vožnjah, ki so jih spremljali ognjemeti in godba, je že leta 1710 pisal znameniti ljubljanski zdravnik Marko Gerbec, ob koncu 18. stoletja pa Valentin Vodnik. Poleg zabav so na reki organizirali tekmovanja v hitrostnem veslanju, pri čemer je bil cilj pri Engelshausnovi palači. Z vožnjo po Ljubljani so proslavljali pomembne dogodke, kot je bila na primer leta 1810 Napoleonova poroka. Tudi Francozi so se v času Ilirskih provinc nalezli te navade. Tako je 28. maja 1812 maršal Marmont organiziral vožnjo z bogato okrašenimi čolni v spremstvu z godbo, na katero so odrinili prav izpred Zoisove palače.³⁷

³⁴ Müllner 1898, str. 60, 61, 94.

³⁵ Kemperl 2011, str. 90–97.

³⁶ Vrhovnik 1933, str. 62, 63.

³⁷ Vrhovnik 1933, str. 58–60.

NAKUPI MICHELANGELA IN ŽIGE ZOISA NA BREGU

Zgodovine nakupov in posledično širjenja Zoisove palače ni težko ugotoviti, saj je večina kupoprodajnih pogodb še ohranjenih,³⁸ iz njih pa je črpal tudi A. Müllner leta 1898, ko je pisal o Zoisih.³⁹ Michelangelo Zois je vogalno hišo od opatinje klaris v Ljubljani in Škofji Loki kupil 17. junija 1728 za 2.512 goldinarjev. Homanovo hišo oz. prvo hišo na Križevniški, ki se je držala vogalne hiše, je od Jožefe Leopoldine baronice Erberg kupil 4. februarja 1760 za 600 goldinarjev. Drugo hišo na Križevniški oz. Ulčarjevo hišo je za 600 goldinarjev kupil 13. septembra 1764, 13. septembra 1765 pa iz zapuščine Jožefe Leopoldine baronice Erberg Erbergovo palačo na Bregu in vrt v Gradišču za 5.500 goldinarjev. 2. maja 1770 je kupil stavbo Pri zlati ladji za 4.000 goldinarjev ter 19. septembra 1771 Lenzenbergovo hišo oz. tretjo hišo na Križevniški ulici za 2.500 goldinarjev. Žiga Zois je še za časa očetovega življenja 21. januarja 1774 na licitaciji za 260 goldinarjev kupil mestni jarek med južnim mestnim obzidjem in Krakovim. Dne 30. julija 1785 mu je magistrat prepustil tudi veliki obzidni stolp, ki je stal na stiku južnega in zahodnega mestnega obzidja, in sicer za 216 goldinarjev.⁴⁰ To je logično, saj je ob nakupu hiše Pri zlati ladji njemu pripadlo tudi celotno zemljišče s pomožnimi prostori, torej ozek pas med zadnjim delom hiš na Križevniški in obzidjem

³⁸ SI AS, 1052, fasc. 33.

³⁹ Müllner 1898, str. 52, 60, 61.

⁴⁰ Tega je Michelangelo Zois uporabljal že vse od leta 1770 dalje.

samostana nemškega viteškega reda na eni strani ter med južnim mestnim obzidjem na drugi strani. Pogodba še omenja, da mu poleg velikega obzidnega stolpa prepuščajo tudi obzidje, škarpo, na kateri je bila postavljena hiša Pri zlati ladji, in vodne grablje z vsemi pravicami. Med pogoji uporabe pa je navedeno, da mora v primeru popravila obzidja v njem pustiti prosti prehod.⁴¹ Zadnji nakup, ki je sklenil Zoisovo lastništvo na Bregu, pa je Žiga Zois opravil leta 1793, ko je za 1.360 goldinarjev od verskega sklada kupil bistriški dvor s cerkvijo sv. Lovrenca.⁴² Leta 1782 je namreč Jožef II. bistriški samostan ukinil in s tem so tudi njihova ljubljanska poslopja prešla v verski sklad. Tako se je Zoisu pokazala možnost nakupa te stavbe za razširitev njegove palače.

Po nakupih so sledili prezidave in dozidave ter urejanje vrtov. A preden se posvetimo temu, pogledjmo, kako je bil videti ta del Brega pred vsemi spremembami. Prvo natančnejšo podobo Brega imamo namreč ravno iz sredine 18. stoletja, ko je bil Michelangelo Zois lastnik le vogalne hiše.

⁴¹ Müllner 1898, str. 94, 52, 60, 61; SI AS, 1052, fasc. 33, 1–6.

⁴² Müllner 1898, str. 94, 95.

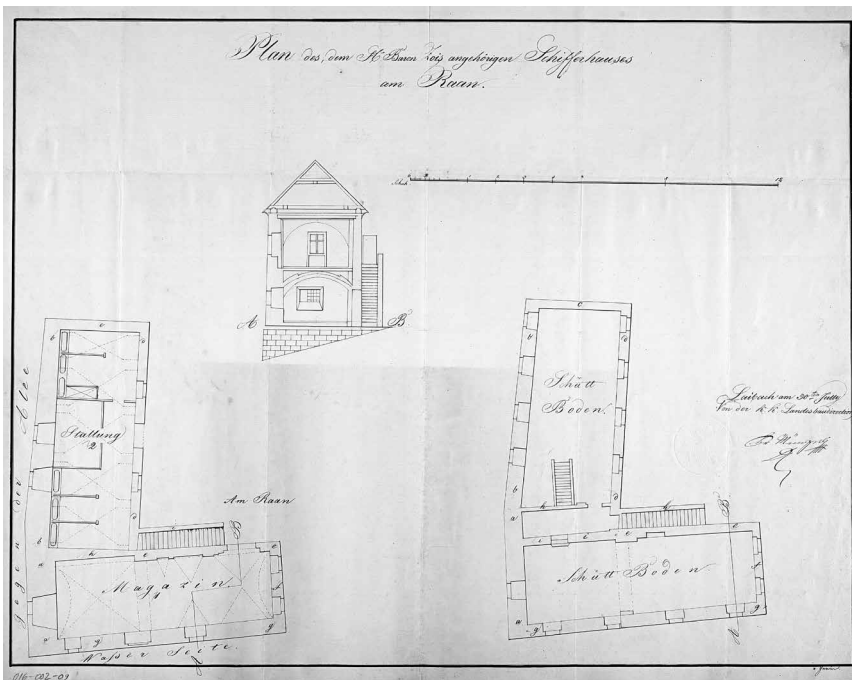
PODOBA PROSTORA PALAČE V 18. STOLETJU IN ZGODOVINA HIŠ

Kot že omenjeno, je arhitekt Candido Zulliani leta 1751 ob razširitvi pristanišča na Bregu narisal dve zelo natančni risbi tega ljubljanskega predela.⁴³ Prva je pogled na hiše Brega z današnjega Gallusovega nabrežja, druga pa je situacijski tloris hiš med Bregom, Novim trgom in Gosposko ulico, ki vključuje tudi popis lastnikov v tistem letu. Obe risbi sta zelo natančno izrisani, saj je bil Zulliani arhitekt in je zato znal opazovati arhitekturo in tudi zelo natančno izrisati vsak njen detajl. Med letoma 1760 in 1765 je veduto Brega narisal tudi Leopold Wiser, pri tem pa prav tako dodal seznam lastnikov stavb (glej barvne priloge 7, 8, 10).⁴⁴ Upodobitev je manj natančna, a na desni strani poleg celotne Engelshausnove zajema tudi Lambergovo palačo. Več o poslopijih in vrtu gostilne Pri zlati ladji izvemo iz situacijskega načrta Lovrenca Pragerja iz leta 1767 (glej barvno prilogo 9) in tlorisov

⁴³ AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496. Ti dve Zullianijevi risbi nista datirani, a glede na to, da sta vloženi med dokumente iz leta 1751, domnevamo, da sta nastali tega leta. Pri hiši Breg 10 je sicer že zapisan lastnik Jožef Anton Codelli, pri hiši Breg 12 pa Andrioli, kar bi nas lahko navedlo na misel, da je risba nastala šele leto pozneje, saj je Codelli hišo kupil 9. januarja 1752 (SI AS, 309/C/48/20, Zapuščinski inventar Jožefa Antona Codellija), Andrioli pa 15. septembra 1752 (SI AS, 308, šk. 14, št. 45, Testament Aleksandra Andriolija), a ponavadi so bile hiše predane v uporabo že precej pred uradno sklenjeno pogodbo in plačilom (glej na primer Kemperl 2023, str. 318). Prva risba je bila prvič objavljena v Kemperl, Klemenčič, Weigl 2007, str. 7; v celoti v Kemperl 2011, str. 90, druga pa prvič v Kemperl 2011, str. 91.

⁴⁴ Stopar 1996, str. 73. O natančnejši dataciji glej poglavje Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zoisa.

stavbe iz leta 1823.⁴⁵ Iz cenilnega zapisnika ter tlorisov bistriškega dvorca in cerkve sv. Lovrenca iz leta 1790 pa izvemo tudi precej o legi, slogu in notranji podobi teh dveh stavb.⁴⁶

Deželna gradbena direkcija, načrt stavbe Pri zlati ladji, 1823, vir: SI ZAL, Zbirka načrtov, 334, 016-002-009

⁴⁵ AT-OeStA/FHKA SUS KS, RA 664; AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496; SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-002-009. Načrt je sicer datiran le s 30. julijem (brez letnice), a ga datiramo v to leto, saj je istega dne v istem uradu nastal tudi načrt stare tehtnice, ki je stala v bližini, mesec dni pozneje pa še načrti za novo tehtnico (SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-01, 02).

⁴⁶ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96. Dne 4. marca 1790 je nastal cenilni zapisnik bistriškega dvorca, ki sta ga pripravila deželni arhitekt Lovrenc Prager in njegov sin Ignac Prager, gradbeni cenilec. Stavbi sta ocenila na 1.425 goldinarjev. Za potrebe cenitve je Lovrenc Prager izrisal tudi tlorise vseh nadstropij.

GOSTILNA PRI ZLATI LADJI

Hiša mestne gostilne Pri zlati ladji oz. Šifbirt, ki je stala na mestu, kjer se Zoisova cesta stika z mostom, je imela v tlorisu obliko črke L. Njena južna stranica je bila hkrati zunanje južno mestno obzidje, ki je bilo na tem mestu še posebej široko, z drugo stranico pa je slonela na škarp, ki je segala prav do Ljublanice. Na južni strani se je poslopja držal zid, ki je bil podaljšek škarpe in je tekel vzdolž reke do izliva potočka, ki je tekel po grabnu, v Ljublanico. Stavba je bila široka približno šest metrov. V 18. stoletju je bil severni trakt dolg približno 17, južni pa približno 16 metrov. Daljša stranica severnega dela stavbe je imela štiri pravokotna, krajša pa dve pravokotni okni. Ti dve fasadi sta bili vertikalno členjeni z lizenami. Na severni fasadi je bil polkrožen vhod z izveskom, ki ga je izdelal mestni slikar Michael Reinwaldt, vzhodno fasado pa je poživljala freska sv. Miklavža, zavetnika ribičev in čolnarjev, ki jo je leta 1731 naslikal Franc Jelovšek.⁴⁷ Stavba je imela dvokapno streho s frčadami. V pritličju sta bila dva velika obokana gostilniška prostora z majhno kuhinjo, v nadstropju pa dve večji ravno stropani sobi, kamra, kuhinja in shramba. Nadstropje je bilo nad dvoriščem povezano z lesenim gankom.

Za to glavno stavbo so proti zahodu stali pomožni prostori, ki so bili naslonjeni na zunanje mestno obzidje in so segali do mesta, kjer se končuje južni trakt palače.⁴⁸ Torej so stale v medzidju med zunanjim in notranjim obzidjem oz. na cvingerju. Prva je

⁴⁷ Radics 1908, III., str. 29.

⁴⁸ Poleg načrta nam o naslonjenosti teh pomožnih prostorov na obzidje priča tudi opis prostorov v davčni napovedi za leto 1788 (SI AS, 1052, fasc. 33, Fatirung des Zinsertrags der Häuser, für Hauseigenthümer in größern Städten).

Trostova upodobitev Ljubljane iz Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, 1681, detajl

bila obokana klet in na tem delu je bilo zunanje obzidje utrjeno z dvema podpornikoma. Druga je bila obokana gostilniška klet, tretja pa neobokan gostilniški hlev; vmes je bilo stopnišče. Takoj za hlevom je stal vodnjak. Prva klet je imela še nadstropje, ki je bilo povezano z bistriškim dvorom. Na cvingerju se je do velikega vogalnega stolpa raztezal gostilniški vrt, ki je bil verjetno od gostilniškega dvorišča ločen z zidom. Zunanje obzidje s strelnimi linami, ki ga vidimo tudi na Trostovi upodobitvi Ljubljane iz leta 1681,⁴⁹ je imelo približno na polovici še mali stolp, na vogalu pa veliki stolp. Zullianijev in Pragerjev tloris jasno kažeta, da je bilo južno mestno obzidje sestavljeno iz notranjega, ki je, kot je že bilo zapisano, prvič omenjeno leta 1307,⁵⁰ in zunanjega obzidja, vmes pa je bil cvinger. Tako je ta del obzidja narisal že Nicolo Angiolini na fortifikacijskem načrtu Ljubljane v začetku sedemdesetih let 16. stoletja, ki velja tudi za najstarejši mestni talni načrt (glej

⁴⁹ Valvasor 1689, III., med str. 664 in 665.

⁵⁰ Kos 1955, str. 14, 15.

barvno prilogo 11).⁵¹ Prav tako je na tem načrtu narisano, da cerkvica sloni na notranjem obzidju, o čemer nam govori tudi pisni arhivski vir iz 1450.⁵² Pieronijev zemljevid iz leta 1639 ni več tako natančen in na južnem delu kaže le enojno obzidje. Na Florijančičevem zemljevidu iz leta 1744 ni popolnoma jasno, ali gre na južni strani za dvojno ali enojno obzidje, napačno pa je narisana tudi lega bistriškega dvora s cerkvijo.⁵³ Iz načrtov hiš na Križevniški, ki so jih med letoma 1958 in 1960 izrisali na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, pa je razvidno, da imajo hiše od Križevniške 2 do Križevniške 14 na zadnji oz. južni strani približno 1,50 metra debele stene kleti oz. pritličij, kar gotovo kaže na to, da so zanje uporabili nekdanje obzidje.⁵⁴ Pri Valvasorju lahko preberemo, da sta bila leta 1521 sezidana stolp pri cerkvi sv. Fridolina oz. sv. Lovrenca na Bregu in obzidje, ki je segalo od Brega do nemških vrat. Poleg tega je bil sezidan velik okrogel stolp proti Krakovemu. Leta 1538 je bil izkopan jarek proti Krakovemu in sezidano obzidje (Ringmauer) cvingerja proti okroglemu stolpu, leta 1540 pa zgrajen bastijon pri sv. Lovrencu.⁵⁵ Iz tega zapisa bi lahko sklepali, da so leta 1521 utrdili ali povečali srednjeveško obzidje, 1538 sezidali še zunanje obzidje in 1540 v bastijon spremenili spodnji stolp. Mesto so utrdili zaradi Turkov, deloma pa je k temu morda pripomogel tudi požar leta 1524 na Novem trgu,

⁵¹ Korošec 1991, str. 27–30; Opll, Krause, Sonnlechner 2017, str. 48, 49, 66, 391–393.

⁵² »capeln zu Laybach am Rain bei dem wasser an der ringkmauer auf den grundt des closters Freydniz ... ingepunden vnnd gefiegt in ihr haus daselbst gelegen« (Kosi, v pripravi).

⁵³ Načrta sta objavljena v Korošec 1991, str. 35 in 53.

⁵⁴ ZVKDS, fototeka, tlorisi in prerezi hiš Križevniška 2, 6, 10, 12, 14.

⁵⁵ Valvasor 1689, III., str. 665, 666, ki so ga povzemali tudi poznejši pisci, kot je na primer Heinrich Hoff (Hoff 1808, str. 85).

pri čemer so pogorela t. i. Nemška vrata.⁵⁶ Iz opisa lahko sklepamo, da je bastijon stal na mestu poznejše gostilne Pri zlati ladji, kar je razvidno že iz omenjenega Angielinijevega načrta. Na tako sklepanje kažeta tudi Pragerjev tloris in tloris poslopja Pri zlati ladji, ki je nastal leta 1823 v času velike prenove Brega oz. urejanja Zoisove ceste.⁵⁷ Na obeh načrtih je južna stena stavbe precej debelejša od drugih in je merila skoraj dva metra. Iz Pragerjevega tlorisa je tudi razvidno, da je bilo zunanje obzidje na mestu, kjer je stala gostilna, malenkost pomaknjeno navzven, kar prav tako kaže na to, da gre za mesto utrdbe (glej barvno prilogo 9). Zunanje mestno obzidje je bilo široko približno meter in pol, veliki obzidni stolp pa je imel stene debele kar približno tri metre in pol.

Kdaj so bastijon spremenili v poslopje Pri zlati ladji in od kdaj je bila v njem gostilna, za zdaj nismo mogli ugotoviti, saj je gostilna prvič v virih omenjena šele 1731.⁵⁸ Gotovo se je to zgodilo šele ob koncu turške nevarnosti. Z gotovostjo tudi lahko rečemo, da je nekaj stavb vzdolž obzidja, ki se v 18. stoletju imenujejo skladišča oz. kleti, stalo že vsaj leta 1613. Tega leta je bilo namreč v poslopiju prve kleti mestno skladišče. Pater Avguštin, prior bistriškega samostana je namreč 29. septembra tega leta prosil, ali bi lahko do obzidja in nad *Zeughausom* sezidal obok in nad njim pozidal sobe.⁵⁹ Na Trostovi upodobitvi Ljubljane 1681 je razvidno, da na mestu bastijona že stoji nižja stavba z dvokapno streho, z južno stranico naslonjena na zunanje obzidje.⁶⁰ Vsekakor pa je bilo poslopje obnovljeno ali morda tudi povečano leta 1731, saj sta

⁵⁶ Fabjančič 1939b, str. 11.

⁵⁷ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-002-009-0. Načrt na strani 34.

⁵⁸ Kosi, v pripravi.

⁵⁹ SI AS, 1052, fasc. 33.

⁶⁰ Valvasor 1689, III., med str. 664 in 665.

ga s poslikavami, kot že zapisano, opremila slikarja Reinwaldt in Jelovšek.⁶¹ V tej gostilni so trnovski in krakovski fakini (nosači) ob ponedeljkih, sredah in petkih zjutraj pričakovali ladje, zajtrkovali so rake, ocvrte piščance, ki so jim rekli »leteči žganci«, in vino. Med sedmo in pol osmo so prispele ladje in razkladanje je trajalo do četrte ure popoldan.⁶² Za 18. stoletje pa imamo tudi nekaj podatkov o najemnikih stavbe oz. skladišč: med letoma 1731 in 1738 je imel stavbo in obzidje v najemu meščanski vinotok Mihael Meh, med letoma 1738 in 1752 pa meščanski vinotok Urban Filipič. Med 1731 in 1732 je imel kleti v tej hiši najete Franc Jakob Ranilovič, med 1733 in 1741 pa Codellijeva trgovina. Eno klet pod Filipičevim stanovanjem je med letoma 1741 in 1752 najemal trgovec Matevž Franc Peer, med 1741 in 1752 pa je imel prvo klet vzdolž obzidja oz. tisto, nad katero je bilo stanovanje bistriških opatov, v najemu Andrej Ksaver Wolff.⁶³ To klet je imel leta 1767 najeto Michelangelo Zois⁶⁴ in verjetno jo je obdržal do leta 1770, ko je na dražbi kupil vsa poslopja.⁶⁵ Do leta 1788, ko so popisali namembnost stavb,⁶⁶ so Zoisi gostilniško dejavnost ukinili in prostore v stavbi Pri zlati ladji namenili svojim skladiščem in hlevom, kar vidimo tudi na načrtu stavbe iz leta 1823.⁶⁷ Ob tem so tisti del stavbe, ki je bil ob obzidju, tudi podaljšali proti zahodu, tako da je bil ta trakt tedaj dolg približno 22 metrov. Do

⁶¹ Leta 1740 je bil za manjša dela na vratih te stavbe plačan mestni kamnoseški mojster Franc Grumnik (SI ZAL, LJU, 788, Cod. XIII, 133).

⁶² Vrhovnik 1926, str. 22.

⁶³ Fabjančič 1940–43, str. 417.

⁶⁴ AT-OeStA/FHKA SUS KS, RA 664.

⁶⁵ SI AS, 1052, fasc. 33, 6; Müllner 1898, str. 60.

⁶⁶ SI AS, 1052, fasc. 33, Fatirung des Zinsertrags der Häuser, für Hauseigenthümer in größern Städten.

⁶⁷ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-002-009. Načrt je na strani 34.

leta 1819 pa so gotovo podrli vsa gospodarska poslopja ob obzidju. Na situacijskih načrtih iz let 1819 in 1820⁶⁸ (glej barvni prilogi 12 in 13) teh poslopij ne vidimo več, pa tudi številni dokumenti o ureditvi tega dela zaradi ceste in novega mostu jih ne omenjajo.⁶⁹ Morda se je to zgodilo leta 1810, ko je datiran slop ograje na prehodu iz zgornjega na spodnji vrt. Na omenjenih načrtih je tudi vidno, da so podrli nekaj zunanjega obzidja, tako da je bil med obzidjem in stavbo gostilne približno osemmetrski prehod. Vogal že vidno zapuščene stavbe gostilne vidimo na Maurer-Wolfovi litografiji Brega (glej barvno prilogo 14).⁷⁰ Ta podoba je nastala med letom 1809 in podrtjem stavbe leta 1824. Pod upodobitvijo je namreč napis: *Illyrien, Stadt Laibach*. Maurer je veduto posnel s cvingerja, le da je z njegovo višino malce pretiraval. Stavba Pri zlati ladji je po smrti Žige Zoisa prešla na Karla Zoisa, ki je leta 1823 skoraj vse prostore v tej stavbi oddajal.⁷¹ Skupaj z grabnom jo je 17. julija 1823 prodal magistratu za 6.000 goldinarjev.⁷² Stavbo so podrli avgusta 1824 zaradi gradnje mostu čez Ljubljanico in ureditve nove ceste po grabnu.⁷³

Severno od stavbe ali delno tudi na njenem mestu sta v 16. stoletju verjetno stali še dve manjši hiši; v eni je bilo kopališče.

⁶⁸ SI ZAL, Zbirka načrtov 334-000-001-13, 334-000-002-002.

⁶⁹ SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, 193, teh. enota 312; SI AS, 50, t.e. 70, popisna enota 311.

⁷⁰ Narodni muzej, G-2837; Upodobitev je objavljena v Stopar 1996, str. 107, kjer je datirana ok. leta 1826.

⁷¹ SI ZAL, Reg. I., fasc. 193, teh. enota 312, fol. 286, 287.

⁷² A za denar jih je moral terjati še dve leti pozneje (SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, fol. 454; fasc. 193, teh. enota 312, fol. 290).

⁷³ Vrhovnik 1933, str. 62; Kidrič 1939, str. 13; od leta 1819 dalje so snovali novo ureditev ceste po grabnu, pozidavo novih mitninskih stavb, kot so skladišča, uradi in tehtnica, ter gradnjo novega mostu. Končno idejo so predstavili leta 1832 (SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, fasc. 193, teh. enota 312; SI AS, 50, t.e. 70, popisna enota 311). A uspelo jim je le urediti cesto po grabnu, podreti stavbo gostilne in zgraditi most.

Fabjančič namreč omenja, da so pogorišče hiše ob Ljubljanci in ob kopališču dediči Janeza Zamessarja leta 1537 prodali Jerneju Koncilji, ta pa ga je še isti dan prodal Andreju Eytellpessu. 6. maja 1524 je ta predel mesta namreč upepelil požar.⁷⁴ Kopališče, za katerega parcelo je koroški vojvoda Ulrik II. Spanheim leta 1267 podelil nemškemu viteškemu redu, je bilo v lasti nemške komende do leta 1534.⁷⁵ Tedaj je kopališče prešlo v mestno last in je tu stalo vsaj do konca 17. stoletja. Stojč na kolih vzhodno od cerkve sv. Lovrenca je namreč upodobljeno na Trostovi upodobitvi Ljubljane.⁷⁶

BISTRIŠKI DVOR S CERKVIJO SV. LOVRENCA

Severozahodno od gostilne je stala cerkev sv. Lovrenca, ki je bila s svojo zahodno stranico povezana z bistriškim dvorom, z južno pa naslonjena na notranje obzidje.⁷⁷ Cerkev s skoraj kvadratnim tlorisom (približno 6 x 6 metrov) je bila malenkost ožja od dvora in je imela na vzhodni strani tristrani oltarni zaključek. Ta je bil od gostilne Pri zlati ladji odmaknjen približno dva metra in pol, tako da je bil med stavbama prehod na cvinger, kjer je bilo gostilniško dvorišče, zahodno od njega pa gostilniški vrt. Ta prehod je bil verjetno zaprt s kovinsko ograjo oziroma vrati. Kapela je imela na severni strani pravokotni portal s prekinjenim trikotnim čelom, nekaj okenskih odprt in fresko Marije z detetom.

⁷⁴ Fabjančič 1939b, str. 11.

⁷⁵ Fabjančič 1940–43, str. 417; Kos 1955, str. 18; Kosi, v pripravi.

⁷⁶ Valvasor 1689, III., med str. 664 in 665. Slika na strani 36.

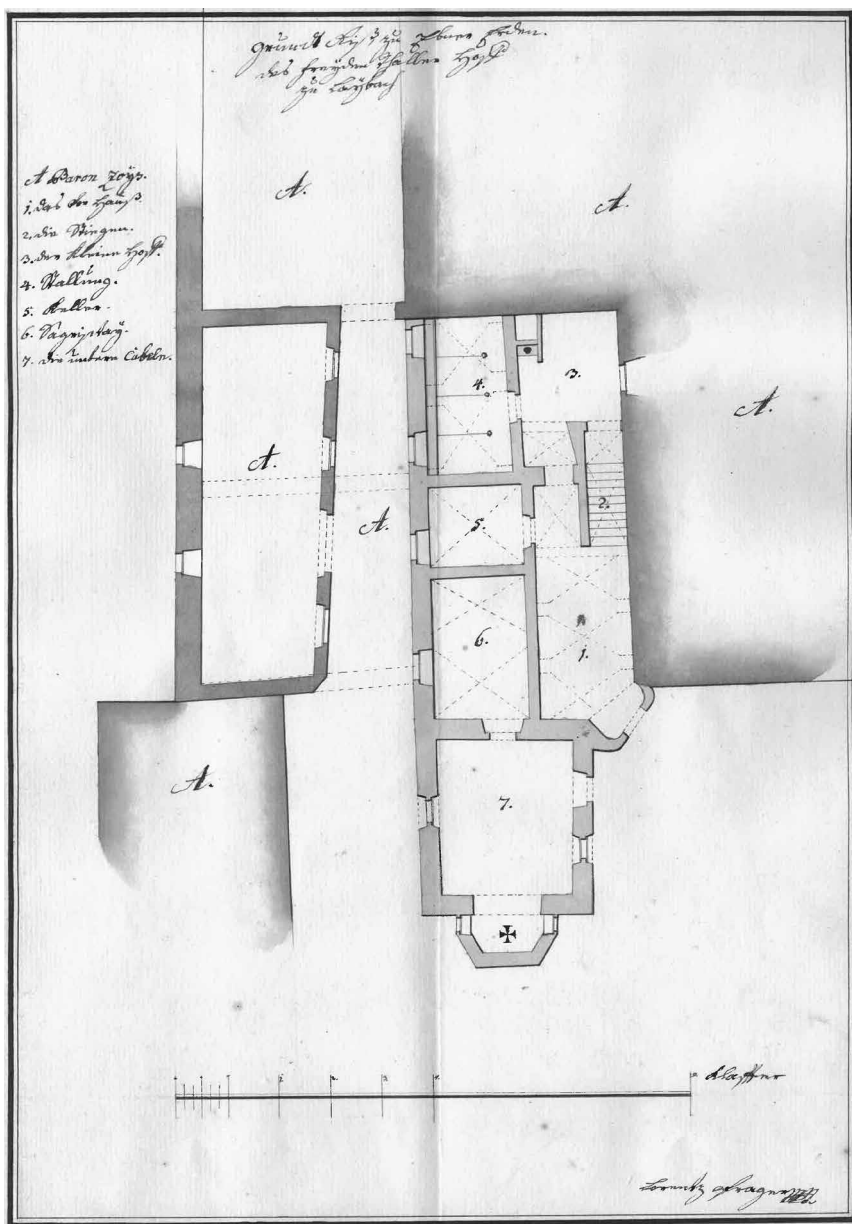
⁷⁷ »capeln zu Laybach am Rain bei dem wasser an der ringkmaur auf den grundt des closters Freydniz ... ingepunden vnnd gefiegt in ihr haus daselbst gelegen« (Kosi, v pripravi).

Polkrožno zaključeno okno z dvema linama je bilo tudi nad tristranim zaključkom in je imelo dve pravokotni okenski odprtini. Pritličje cerkve je znotraj segalo še v prvo nadstropje. V pritličju in drugem nadstropju sta stala oltarja. Šlo je za dvojno cerkev; spodnja je bila dostopna meščanom, zgornja pa je bila namenjena le prebivalcem dvora, torej je bila zasebni oratorij.⁷⁸ Da je cerkvena imela tudi zvonik, je razbrati iz Trostove upodobitve Ljubljane iz leta 1681, Zullianijeve risbe Brega iz 1751 ter Wiserjevega bakroreza z upodobitvijo mesta iz 1762.⁷⁹

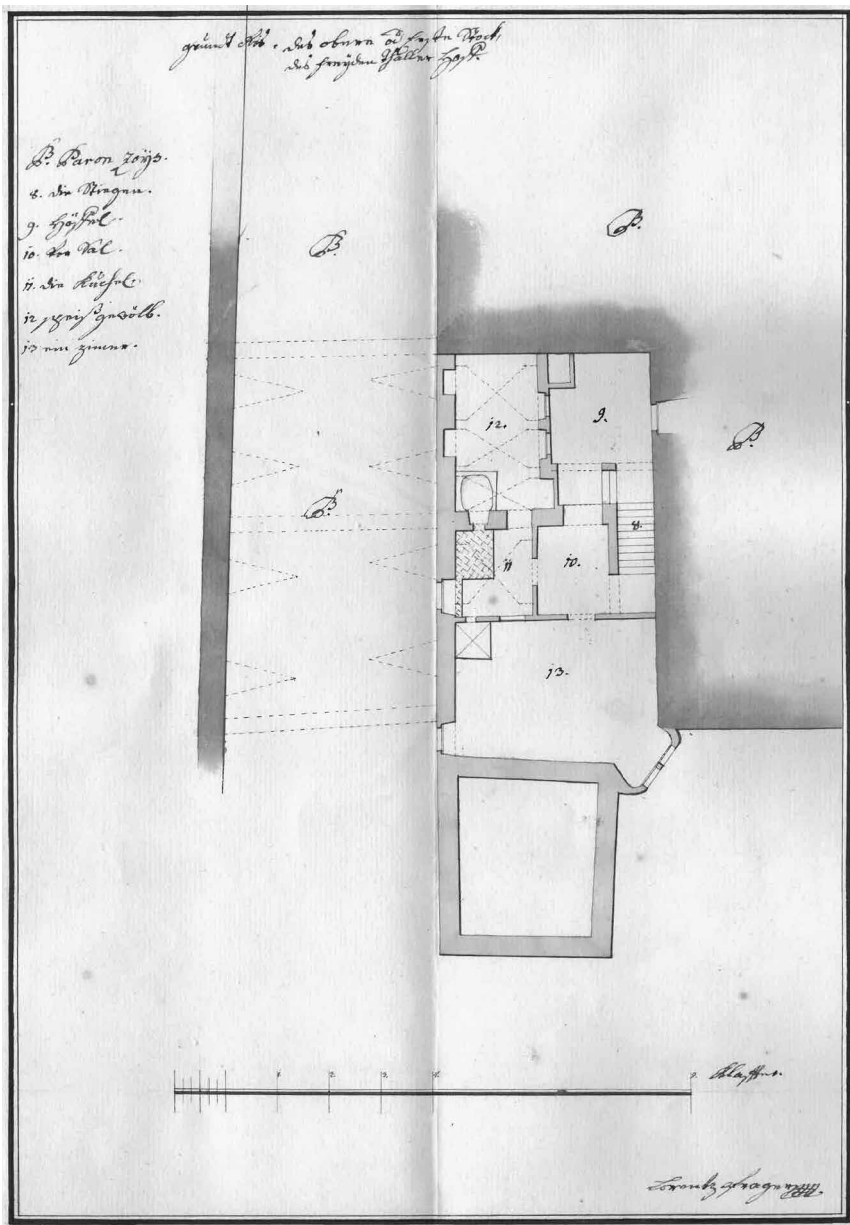
Tudi bistriški dvor je bil z južno stranico naslonjen na notranje obzidje, z vzhodno stranico je segal približno dva metra čez črto ostalih hiš v nizu. Zato je bil na stiku dvora in Erbergove palače prostor za valjast vhodni stolp: spodaj je imel pravokoten vhodni portal, nad njim pa v vsakem nadstropju po eno dvojno pravokotno okno. Tloris dvora je meril približno 8 x 15 metrov. V globino je torej segal toliko, kot je globok glavni trakt palače. Dvor so v pritličju sestavljali preddverje, klet, hodnik, stopnice, malo dvorišče, hlev za štiri konje in zakristija. V prvem nadstropju so bile stopnice, pred-soba, velika soba z enim enojnim in enim dvojnimi oknom – biforo, kuhinja z oknom na južni steni in shramba z oknom. V drugem nadstropju so bile stopnice, predsoba s hodniki in straniščem, velika dvorana z enim enojnim in enim dvojnimi oknom, dve veliki sobi nad obokom in kletjo, vsaka s po dvema biforami, in prehod v zgornjo kapelo. Streha je bila prekrita z opeko. Tako kapela kot bistriški dvor sta bila dvonadstropna in torej nižja kot obe palači, ki sta bili postavljeni severno od njiju.

⁷⁸ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil); AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496; Lavrič 1988, str. 60.

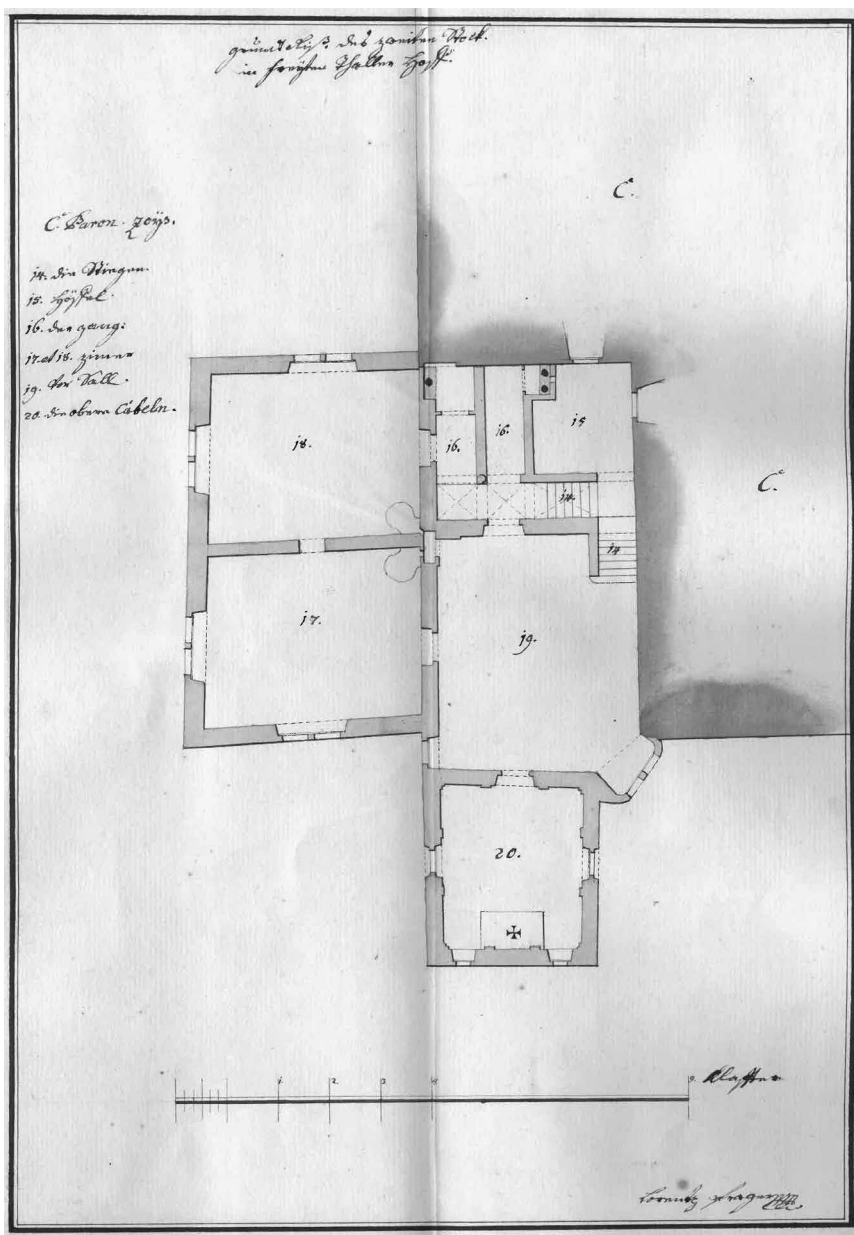
⁷⁹ Ne vidimo pa ga na Herrleinovi sliki iz leta 1798. Morda so ga do tedaj zaradi dotrajanosti podrli ali pa ga je slikar preprosto pozabil doslikati.

Lovrenc Prager, Bistriški dvor, tloris pritličja, 1790, vir: StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

Lovrenc Prager, Bistriški dvor, tloris prvega nadstropja, 1790, vir: StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

Lovrenc Prager, Bistriški dvor, tloris drugega nadstropja, 1790, vir: StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

Fabjančič je domneval, da so bile na mestu dvora prvotno vsaj tri hiše oz. domci. Prvi dvor je bil sezidan po letu 1262, ko je koroški vojvoda Ulrik III. podelil to parcelo bistriškemu samostanu, stavba na tem mestu pa je v listinah prvič omenjena leta 1317. Tedaj je namreč svoj domec z vrtom, ki je stal zraven dvora, Jera Berthold prodala temu samostanu. Verjetno so sčasoma ta domec priključili dvoru in ga s tem povečali. Prior pater Avguštin Brentius (prior med letoma 1597 in 1612), ki je znan kot protireformator in obnovitelj samostanskih poslopij v Bistri,⁸⁰ je stavbo povečal in prezidal med letoma 1613 in 1617. 29. septembra 1613 je namreč mestni magistrat prosil, ali bi lahko do obzidja in nad *Zeughausom* sezidal obok in nad njim pozidal sobe.⁸¹ V letih 1616 in 1617 je nameravano tudi izvedel, saj je tedaj v mestni opekarni nakupil velike količine opek različnih vrst.⁸² Poslopje je dvignil za eno nadstropje in ga s pomočjo oboka nad dvoriščem razširil nad skladiščem do zunanjega obzidja.

Cerkvico sv. Klementa in Fridolina sta malo pred letom 1449 dala postaviti ljubljanska meščana Henrik Stautheimer in njegova žena Katarina ter za njeno vzdrževanje in vzdrževanje beneficiata namenila precejšnje dohodke. Beneficiat je bil med letoma 1449 do 1460 Henrikov bratranec Jurij Preller. Temu je leta 1453 cesar podelil pravico do lastnega ribiča na Ljubljanci in Iški. Zakonca, ki sta bila sicer velika dobrotnika tako bistriškega kot drugih samostanov, sta patronat po smrti prepustila cesarju Frideriku III. V listini piše, da je cerkvena stala ob Ljubljanci in mestnem

⁸⁰ Kobe 1961, str. 169; Mlinarič 2001, str. 255–281.

⁸¹ SI AS, 1052, fasc. 33.

⁸² Fabjančič 1940–43, str. 419.

obzidju, prizidana pa je bila tamkajšnji Stautheimerjevi hiši in bistriškemu dvoru na zemlji bistriškega samostana.⁸³ Od leta 1504 so s kapelo razpolagali ljubljanski škofje. V 16. stoletju je v njej pridigal protestantski superintendent Krištof Spindler.⁸⁴ Že omenjeni bistriški prior Avguštin Brentius je avgusta 1606 prosil ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, da sme nad staro cerkvico pozidati novo kapelo, ki bi jo uporabljali le menihi, ko bi se mudili v Ljubljani. Ob tem se je zavezal, da bodo skrbeli tudi za staro oz. spodnjo kapelo. Kartuzijani so stavbo nadzidali zelo hitro, saj je novo kapelo, posvečeno sv. Brunu in Hugonu (zaščitnikoma kartuzijanskega reda), škof Hren posvetil že 10. septembra 1606, nadvojvodinji Mariji pa je sporočil, da je kapela zelo lepa in prijetna.⁸⁵ Konec istega leta so kartuzijani v njej postavili oltar.⁸⁶ Obletnico posvečenja so praznovali vedno na sv. Lovrenca, zato so to cerkvico ljudje imenovali »pri sv. Lovrencu«.⁸⁷ Glede na zgoraj obravnavane upodobitve in načrte lahko rečemo, da sta tako dvor kot cerkvica do podrtja ohranila poznorenesančno podobo iz časa opata Brentiusa. Obe poslopji sta ob ukinitvi samostana leta 1782 skupaj z gosposčino Bistra prešli na verski sklad.⁸⁸ Leta 1789 so ljubljanska mestna polirja Martin Pavšič in Ignac Hribar ter tesarški mojster Matevž Šetina ocenili, da ima dvor dobrih 2.706 goldinarjev kapitalske vrednosti. Stavbo so namreč želeli dati v najem, a so potrebovali še 540 goldinarjev za njeno obnovo. Dve

⁸³ Kos 1955, str. 17, 18; Fabjančič 1940–43, str. 418; Mlinarič 2001, str. 127–134.

⁸⁴ Fabjančič 1940–43, str. 418.

⁸⁵ Mlinarič 2001, str. 261; Lavrič 1988, str. 61, 195.

⁸⁶ Mlinarič 2001, str. 262.

⁸⁷ Fabjančič 1940–43, str. 418.

⁸⁸ Müllner 1898, str. 61, 94.

leti pozneje so se premislili in jo dali naprodaj. Deželni stavbni mojster Lovrenc Prager in njegov sin Ignac Prager sta obe poslopji ocenila na 1.425 goldinarjev.⁸⁹ Od verskega sklada ju je 6. junija 1793 kupil Žiga Zois, ki je na nakup komaj čakal, saj je bilo vse okrog dvora že njegovo. Tedaj so bili v obeh poslopih le še lesen oltar, nekaj starih slik, zvonček in nekaj posteljnih okvirov.⁹⁰ Med letoma 1802 in 1805 je Zois cerkvico podrl, dvor pa pozneje deloma podrl, deloma pa njegovo zidovje priklopil svojim hišam.⁹¹ Lego vseh podrtih stavb kaže barvna priloga 15.

ERBERGOVA PALAČA

Vzdolž Brega proti severu sta bistriškemu dvoru sledili Erbergova in vogalna Zoisova hiša. Leta 1751 sta bili obe hiši trinadstropni palači z enako visokima strehama. Pročelji sta kazali baročno podobo. Obe pritličji sta bili rusticirani, fasadi sta bili členjeni s pilastri, ki so se vzpenjali po vseh treh nadstropjih. Erbergova hiša je obsegala šest okenskih osi s preprostejšimi okenskimi okvi-ri. V sredini pritličja je bil v širini dveh okenskih osi polkrožen portal, nad njim pa balkon z balustrsko ograjo. V tej osi je bila v mansardi frčada z dvema oknoma, levo in desno pa še po ena manjša enojna frčada (glej barvno prilogo 7). Hiša je segala še zahodno od bistriškega dvora do obzidja.⁹² Glede na pilastrsko

⁸⁹ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil).

⁹⁰ SI AS, 1052, fasc. 33, 10.

⁹¹ Glej poglavje Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zoisa.

⁹² Tako je sklepati iz opisov hiš pri Fabjančiču (Fabjančič 1940–43, str. 421); glej tudi Mlinarič 2001, str. 279, 180. Hiša je bila verjetno sredi 15. stoletja Stautheimerjeva (Kos 1955, str. 17, 18; Fabjančič 1940–43, str. 418; Mlinarič 2001, str. 127–134).

členitev lahko sklepamo, da je bila palača prezidana v drugi četrtini 18. stoletja. Najverjetneje so jo dali prezidati Apfaltererji, še najverjetneje zadnja lastnica Jožefina Leopoldina baronica, poročena Erberg.

Prvi znani lastnik je bil leta 1525 Jernej Koncilja. Med letoma 1601 in 1618 je bil lastnik Matija Raisinger, ki je bil slikar, užival pa je tudi sloves najimenitnejšega gostilničarja in vinotoča v mestu. Ta je konec 16. stoletja kot protestant prišel iz Beljaka, leta 1599 dobil meščanske pravice, se poročil s hčerko Janeza Koncilje in ona je po Raisingerjevi smrti ostala lastnica do leta 1621. Raisinger je hitro napredoval v mestni hierarhiji, saj je postal član notranjega mestnega sveta. V slikarski delavnici v tej hiši je Raisinger leta 1603 izdelal oz. poslikal lesen strop za ljubljansko šempetrsko cerkev.⁹³ Med letoma 1623 in 1660 je bil lastnik hiše gostilničar Gašper Magajna, ki je točil vipavec in teran, do leta 1669 pa njegovi dediči.⁹⁴ Leta 1669 je hišo kupil Janez Andrej pl. Flachenfeld (umrl 1688).⁹⁵ Bil je cesarski in deželni dacar (mitničar) na Colu ter lastnik gradu Podkraj pri Colu, kjer je stala pomembna mitninska postaja na poti iz Gorice v Ljubljano. Leta 1682 je bil sprejet med kranjske deželne stanovce. Bil je oče apostolskega protonotarja, cesarskega beneficiata v Kamniku, mengeškega župnika in arhidiakona za Gorenjsko ter ustanovitelja družinskega kanonikata pri ljubljanski stolnici dr. Janeza Andreja pl. Flachenfelda ml. (1677–1733) in

⁹³ Lavrič 1988, str. 55, 233, 234.

⁹⁴ Fabjančič 1940–43, str. 420; Fabjančič 1937, str. 228.

⁹⁵ Fabjančič 1940–43, str. 420.

Janeza Krištofa, ki je bil prisednik deželnega ograjnega sodišča.⁹⁶ Njegova dediča, žena Marija Judita pl. Flachenfeld in sin Janez Krištof pl. Flachenfeld, sta hišo 14. aprila 1690 prodala deželnim stanovom in ti so jo spremenili v skladišče.⁹⁷ Vanjo so prenesli v deželni hiši prevajene tope in sobe priredili za bivališča nekaterih deželnih uradnikov pri knjigovodstvu.⁹⁸ V tem času je hiša še vedno deloma delovala kot gostilna, saj je med letoma 1688 in 1694 davek plačevala krčmarica Elizabeta Klobas.⁹⁹ Od deželnih stanov je hišo 24. aprila 1698 kupil Ferdinand Ernest grof Saurau (1646–1730).¹⁰⁰ Ta je bil štajerski dedni deželni maršal, član deželnega zbora in lastnik gosposčin Repnje, Črnelo, Češenik pri Dobu, Mala Loka pri Ihanu in Dragomelj.¹⁰¹ Ob poklonu deželnih stanov Karlu VI. v Ljubljani leta 1728 je bil promoviran v cesarskega komornika.¹⁰² Tedaj je poleg osmih pomembnih štajerskih in kranjskih plemičev na štajersko-kranjski meji pri Motniku tudi sprejel cesarja.¹⁰³ Saurau je bil dobrotnik cerkve sv. Pavla pri Domžalah, sv. Petra na Pšati ter župnijske cerkve v Ihanu, kjer je dal postaviti kapelo sv. Družine in v njej

⁹⁶ Za omenjene Flachenfelde glej SI AS, 1075, Flachenfeldov rodovnik; Volčjak 2020, str. 489–504; Žnidaršič Golec 2020, str. 85.

⁹⁷ Lubej 1988, str. 74–76; SI AS, 309/A/40, Zapuščinski inventar Wolfa Hervarda Apfaltrerja; Steska 1901, str. 77.

⁹⁸ Steska 1901, str. 77. S to hišo je Lubej povezal tudi dva druga vira, ki omenjata *Zeughaus am Newmarkt*, in sicer iz leta 1603 in 1628 (Lubej 1988, str. 74–76), a ti dve omembi se gotovo nanašata na orožarno, ki je stala ob obzidju zahodno od Lontovža (glej Kosi, v pripravi).

⁹⁹ Fabjančič 1940–43, str. 420.

¹⁰⁰ Lubej 1988, str. 74–76; SI AS, 309/A/40, Zapuščinski inventar Wolfa Hervarda Apfaltrerja.

¹⁰¹ SI AS, 309, S/23, Zapuščinski inventar Ferdinanda Ernesta Sauraua.

¹⁰² Kočevar 2022, str. 292.

¹⁰³ Visočnik 2018, str. 371–391.

uredil grobnico.¹⁰⁴ Pod njegovim lastništvom je bila palača 21. junija 1709 sedež pomembnega zasedanja. V njej so se namreč k razpravi, ki jo je ukazal organizirati cesar, zaradi preprirov dežel Kranjske in Koroške s karlovškim generalom zbrali general Geschwind, ki se je v tej hiši tudi nastanil, grof Rosenberg kot predstavnik Koroške, grof Gallenberg kot predstavnik Kranjske in baron Abele kot predstavnik dežele Štajerske.¹⁰⁵ Saurau je palačo že čez dobrih deset let (12. marca 1710) prodal Wolfu Hervardu Apfaltrerju¹⁰⁶ iz ene najstarejših kranjskih plemiških družin. Bil je lastnik gosposčine Grmače in Motnik in prisednik deželanov in deželnega sodišča.¹⁰⁷ Po njem je palačo leta 1731 podedoval Franc Karel baron Apfaltrer, a jo je še isto leto prodal svoji sestri Jožefi Leopoldini (ok. 1691–9. avgust 1764).¹⁰⁸ Ta je bila druga žena Janeza Adama barona Erberga (1668–1721), lastnika gospostva Stara Loka, s katerim je imela tri otroke.¹⁰⁹ Tako Apfaltrerji kot Erbergi so palačo verjetno uporabljali le za krajša bivanja v mestu, saj so leta 1754 v njej popisali le dva podnajemnika.¹¹⁰ Palačo je skupaj z vrtom v Gradišču 13. septembra 1765 za 5.500 goldinarjev kupil Michelangelo Zois.¹¹¹ Kljub temu da so Flachenfeldi hišo prodali že leta 1690, pa se še leta 1729 ta

¹⁰⁴ SI AS, 309, S/23, Zapuščinski inventar Ferdinanda Ernesta Sauraua.

¹⁰⁵ Steska 1901, str. 160.

¹⁰⁶ Lubej 1988, str. 74–76; SI AS, 309/A/40, Zapuščinski inventar Wolfa Hervarda Apfaltrerja.

¹⁰⁷ Smole 1970, str. 24–27.

¹⁰⁸ Fabjančič 1940–43, str. 420; Lubej 1988, str. 75; SI AS, 1052, fasc. 33, 1; <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1000700/> (15. 4. 2024); SI AS, 309, E/41, Zapuščinski inventar Jožefe Leopoldine Erberg.

¹⁰⁹ Preinfalk 2014, str. 44, 45, 54.

¹¹⁰ Krmpač 2018, str. 38.

¹¹¹ Fabjančič 1940–43, str. 420; SI AS, 1052, fasc. 33, 4; Müllner 1898, str. 60.

omenja kot Flachenfeldova,¹¹² zato lahko domnevamo, da je ta družina v njej pustila največji pečat.

Ugotovili smo, da je v 17. stoletju na tem mestu prevladovala gostilniška dejavnost, dokler ni stavba prešla v plemiške roke. Palača je torej imela že pred Zoisom zelo pomembne lastnike, ki so hišo uporabljali kot mestno palačo za bivanje med opravki v Ljubljani.

VOGALNA OZIROMA ZOISOVA PALAČA

Trinadstropna Zoisova palača je imela na pročelju štiri okenske osi, na Križevniški pa vsaj tri. Pritličje je bilo rusticirano, nadstropja pa členjena s pilastri, ki so se vzpenjali po vseh treh nadstropjih. Prav take so bile tudi vsaj tri okenske osi na Križevniški ulici. Vsa okna so bila dekorirana. V liniji druge osi z leve je bil v pritličju pročelja polkrožen portal z volutastim zaključkom. Torej gre za današnji glavni portal. V mansardi so bila tri majhna mansardna okna. Tudi ta stavba je bila glede na členitev in dekoracijo prezidana v drugi četrtini 18. stoletja, najverjetneje kmalu po Zoisovem nakupu leta 1728. Prvi znani lastnik je bil Prospero Todeskhin iz Trsta, ki je hišo leta 1525 prodal Petru Panigenu. Leta 1537 je bil lastnik Jeronim Schwarz, od srede 16. stoletja pa najbrž Janž Tulščak, protestantski pridigar in avtor prevoda prvega slovenskega molitvenika, ki je od leta 1561 do 1590 deloval v Ljubljani.¹¹³ Med letoma 1600 in 1616 je bil lastnik hiše

¹¹² SI AS, 1052, fasc. 33, 1.

¹¹³ Fabjančič 1940–43, str. 422. O Tulščaku gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi732100/> (15. 4. 2024).

lesni trgovec, gostilničar in vinotok Jožef Mohorčič (umrl 1616). Hišo, v kateri je uredil gostilno, naj bi kupil od Jakoba Tulščaka, sina Janža Tulščaka. Mohorčič je v Ljubljani prvič omenjen 1594. Od leta 1599 dalje je imel razne mestne funkcije, med drugim je bil tudi sodnik in namestnik župana. Mohorčič je s svojimi dejavnostmi verjetno obogatel, saj je leta 1615 kupil grad in trg Mokronog, morda pa tudi grad Turn v Litiji. Od 1619 do 1633 je bil lastnik hiše italijanski veletrgovec z žitom in vinom Angelo Della Porta, saj se je verjetno ena od Mohorčičevih hčera poročila z njim.¹¹⁴ Med letoma 1633 in 1640 je bil lastnik hiše Baltazar Pregelj, do 1662 pa njegovi dediči. Med 1663 in 1674 je hišo posedoval Tomaž Kunst, nato do leta 1728 njegovi dediči Warnussi.¹¹⁵ Verjetno gre za dr. Tomaža Kunsta, ki je bil predstojnik cesarskega špitala in se je poročil s hčerjo že omenjenega sodnika Marka Wiza.¹¹⁶ Hišo sta Jožef in Frančiška Warnuss podarila ljubljanskemu klariškemu samostanu. Ta jo je 17. junija 1728 skupaj z vso opremo prodal Michelangelu Zoisu za 2.520 goldinarjev.¹¹⁷ Leta 1754 v hiši niso popisali Zoisove družine, ampak le štiri samske uslužbence: Janeza Panterja, Friderika Kulniga, Ožbalta Fanzoja in Franca Mešiča.¹¹⁸

¹¹⁴ Fabjančič 2005, 3, str. 32–39.

¹¹⁵ Fabjančič 1940–43, str. 422; SI AS, 1052, fasc. 33, 1.

¹¹⁶ Fabjančič 2005, 3, str. 151.

¹¹⁷ Fabjančič 1940–43, str. 423; SI AS, 1052, fasc. 33, 1; glej tudi Müllner 1898, str. 60.

¹¹⁸ Krampač 2018, str. 50.

PRVA HIŠA NA KRIŽEVNIŠKI

Hiša je spadala pod križevniško imenje, od leta 1738 pa pod mestno imenje. V virih se prvič omenja leta 1537, ko je bil lastnik Jurij Župič. Lastniki so bili razni obrtniki, med drugim od 1600 do 1631 Jurij Roffinger, ki je imel vinotoč. V prvi polovici 18. stoletja so bili lastniki hiše Homanovi iz Loke in po njih se je hiša imenovala še leta 1760. Med letoma 1750 in 1760 je bila lastnica hiše Jožefa Leopoldina baronica Erberg, ki jo je 4. februarja 1760 za 600 goldinarjev prodala Michelangelu Zoisu.¹¹⁹ To je bila manjša stavba, saj jo Zois imenuje *Casetta*.¹²⁰ Leta 1754 je v hiši živela podnajemnica vdova Gertruda Buzzelli s hčerkama Terezo in Elizabeto Cecilijo ter tremi služabnicami.¹²¹ Glede na risbo Foltperata van Oudena Allena iz ok. 1660¹²² je večina hiš na Križevniški že tedaj segala do notranjega obzidja. Vsekakor jih je tako upodobil tudi Zulliani leta 1751. Hiše v srednjem veku na tej ulici namreč niso segale do notranjega obzidja, saj je ob obzidju moral biti prost prehod. Do notranjega obzidja so jih lahko začeli pozidavati šele po tem, ko so v dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja zgradili še zunanje obzidje in cvinger.

¹¹⁹ Fabjančič 1940–43, str. 424; SI AS, 1052, fasc. 33, 2. Glej tudi Müllner 1898, str. 60.

¹²⁰ SI AS, 1052, fasc. 33, 2.

¹²¹ Krampač 2018, str. 51.

¹²² Hrani Zagrebačka nadbiskupija – Biblioteka Metropolitana.

DRUGA HIŠA NA KRIŽEVNIŠKI

Hiša je spadala pod križevniško imenje, od leta 1738 pa pod mestno imenje. Tudi v tej hiši so živeli obrtniki. 13. septembra 1764 jo je za 600 goldinarjev od vdove Ane Marije Ulčar kupil Michelangelo Zois.¹²³ V njej so deset let prej v enem gospodinjstvu živeli njena mati vdova Marija Elizabeta Ulčar, duhovnik Franc Jamšek in Helena Gačnik, v drugem pa Anton Lušina z družino.¹²⁴ Hiša je bila majhna, stara in ni segala do obzidja.¹²⁵

TRETJA HIŠA NA KRIŽEVNIŠKI

Hiša, ki je v virih prvič omenjena leta 1570, je spadala pod križevniško imenje, od leta 1738 pa pod mestno imenje. Tudi tu so v 17. in 18. stoletju živeli obrtniki, med katerimi smo že omenili bogatega trgovca Marka Wiza (1569–1654), ki je imel v hiši krčmo, ukvarjanje s trgovino med Benetkami in Gradcem pa mu je prineslo precejšnje bogastvo. Povzpел se je do funkcije mestnega sodnika in župana, opravljal pa je tudi druge funkcije, na primer načelnika mestne četrti »pri Nemških vratih«. Leta 1630 je bil povzdignjen v plemiški stan. To hišo je podedoval sin Janez Andrej, ki je bil uradnik v upravi rudarskega sodišča

¹²³ Fabjančič 1940–43, str. 425; SI AS, 1052, fasc. 33, 3; glej tudi Müllner 1898, str. 6.

¹²⁴ Krampač 2018, str. 51.

¹²⁵ Michelangelo Zois je pripisal, da je bila hiša stara, kar je opravičevalo nizko kupnino (SI AS, 1052, fasc. 33, 3).

kranjskega stanovskega prejemnika.¹²⁶ Do začetka 18. stoletja je bila hiša v lasti njegovih dedičev, potem pa je prešla v last Franca Ksaverja Lenzenberga, od katerega je hišo 19. septembra 1771 za 2.500 goldinarjev kupil Michelangelo Zois.¹²⁷ Ta hiša je segala do notranjega obzidja in bila glede na ceno tudi precej bolje ohranjena. Je pa ostala pritlična in je ohranila svoj vhod (Križevniška 16).

¹²⁶ Fabjančič 1940–43, str. 426; Fabjančič 2005, 3, str. 143–150; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi843818/#slovenski-biografski-leksikon> (14. 3. 2023); Preinfalk 2014, str. 184–187.

¹²⁷ Fabjančič 1940–43, str. 426; SI AS, 1052, fasc. 33, 5; glej tudi Müllner 1898, str. 61.

PALAČA V ČASU ŽIGE ZOISA

Žiga Zois se je rodil 23. novembra 1747 v Trstu kot Michelangelov prvorojenec iz drugega zakona. Med letoma 1761 in 1765 se je izobraževal v škofovskem kolegiju v Reggii nell'Emilia, v katerem je dobil odlično humanistično izobrazbo ter se izuril v pesništvu, retoriki, filozofiji, mečevanju in nastopanju v gledaliških predstavah. Po vrnitvi v Ljubljano se je pri jezuitih Gabrijelu Gruberju in Jožefu Maffeiu izpopolnjeval v naravoslovnih in tehničnih vedah, potrebnih za fužinarstvo in rudarstvo, saj se je pripravljaj na prevzem in vodenje očetovih podjetij. Oče je Žigo v poslovanje uradno pritegnil že na začetku leta 1769. Leta 1774 pa je njemu in Bernardinu prepustil svoj kapital in celotno trgovino, ki se je odtlej imenovala Sigismondo Zois e Compagno. Tedaj je sinu predal tudi ljubljansko palačo, v kateri si je zase poleg stanovanja v prvem nadstropju, kjer so bili sicer trgovski uradi, pridržal le nekaj kleti in drvarnic za skladiščenje korenja, vina, hrane za konje in kurjave.¹²⁸ Pravi pater familias pa je Žiga Zois postal po očetovi smrti leta 1777. Tedaj je podedoval fidejkomis Brdo, oče pa mu je prepustil tudi vse druge ljubljanske in tržaške hiše. Od leta 1793 dalje, ko je Bernardino umrl, je Žiga Zois podjetje vodil sam, a je ukinil tržaško podružnico.¹²⁹

Ker pridobivanje železa in trgovanje nista bili več tako donosni, se je Žiga Zois leta 1779 odpravil na potovanje, na katerem je preučeval trgovino in industrijo, pa tudi študiral naravoslovje

¹²⁸ SI AS, 1052, fasc. 33.

¹²⁹ Müllner 1898, str. 99; Kacin 2019, str. 56.

in literaturo. V tujini je navezal stik z vodilnimi naravoslovci in nekateri od njih so ostali njegovi korespondenti. Tudi zaradi fužinarstva je namreč gojil široko naravoslovno zanimanje. Postal je dober poznavalec mineralogije, kemije, metalurgije, geologije, fizike, rudarstva, zoologije ter botanike. Preučeval je kakovost železarskih izdelkov in izumil puhalnik za plavž ter zgradil sodobnejši plavž v Bohinjski Bistrici. Kot naravoslovec je tako idejno kot finančno podpiral raziskovanja v slovenskih gorah, saj je tako prišel do pomembnih informacij o nahajališčih železove rude. Leta 1778 je podprl prvi vzpon na Triglav, pozneje pa so njegove odprave tja dokazale sedimentni izvor tamkajšnjega apnenca. V ljubljanski palači je preučeval človeško ribico in njene primerke pošiljal naokrog, tudi nadvojvodi Janezu. Prvi je sistematično zapisal slovenska poimenovanja tedaj na Kranjskem poznanih vrst ptic in rib, začel pa je pripravljati tudi botanično taksonomijo. Zbiral je rimske napise in finančno omogočal prevoz rimskih nagrobnikov v licejski lapidarij. Največji sloves si je po vsej Evropi pridobil z zbirko mineralov, rud, kamnin in fosilov, ki velja za eno najlepših, najstarejših in najpomembnejših v Evropi. Kot mineralog je raziskoval njihove fizikalne in kemične lastnosti in enega tudi sam odkril, zato so ga pozneje poimenovali zoisit. Zaradi slovesa enega najbolj učenih mineralogov Evrope so Zoisa povabili v številna evropska društva oz. ustanove.

Zois je bil vse življenje dejaven v gospodarskem, političnem, znanstvenem ter kulturnem življenju. Zaradi intelektualne širine, vsestranske razgledanosti, bogatih izkušenj na mnogih področjih, zbirateljstva, prijetnega značaja, predvsem pa zaradi njegove zbirke mineralov so se pri njem ustavljali številni naravoslovci in druge pomembne osebnosti. Ker je bil najbolj izobražen in razgledan

v deželi oziroma pozneje v Iliriji, je bil svetovalec vlade in dežel-nih stanov pri odločitvah v kmetijstvu in železarstvu, pri njem pa so nasvete iskali tudi znanstveniki, diplomati, vojaški povelj-niki in knezi. Zaradi prijetnega značaja, dobrote in občutljivosti za splošno blaginjo je bil tudi široko priljubljen.¹³⁰ Že leta 1780 je avstrijski metalurg in mineralog Benedikt Franc Hermann (1755–1815) zapisal, da Zois slovi kot človekoljub, vneti podpor-nik znanosti in modrec,¹³¹ leta 1809 pa je francoski tajni agent J. J. Pellenc o Zoisu poročal, da je eden najbogatejših na Kranjskem, zaradi človekoljubja in znanja najbolj spoštovan v Iliriji, pa tudi eden najboljših mineralogov Evrope. Noben izobraženec ne pride v Ljubljano, ne da bi ga obiskal.¹³² Leta 1808 ga je cesar Franc I. zaradi pestrih zaslug za državo imenoval za komanderja prav tedaj ustanovljenega Leopoldovega reda in mu s tem podelil pravico do dostopa v svojo tajno posvetovalnico. Kljub lojalnosti Avstriji je kmalu po zasedbi razvil dobre odnose tudi s francoskimi oblast-niki, zato mu je Napoleon leta 1813 podelil naslov viteza legije časti.¹³³

Zaradi visokega družbenega položaja, izjemnega ugleda in velikanskega premoženja je bil idealen za mecena družbe, katere glavni cilj je bil prenova slovenskega jezika kot temelja narodne identitete. Prevezl je vodstvo slovenskega preroda, njegova pala-ča pa je za štiri desetletja postala središče tega gibanja. Tako je Zois postal osrednja osebnost slovenskega razsvetljenstva, men-tor slovenske književnosti in jezikoslovja ter velik spodbujevalec

¹³⁰ Kidrič 1939, str. 367 in dalje; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (15. 4. 2024); Vidmar 2010, str. 15, 16.

¹³¹ Hermann 1781, str. 14, 15.

¹³² Pivec 1923, str. 51, 52.

¹³³ Vidmar 2010, str. 15–19, 257, 259.

slovenske kulturne zavesti. Ustvaril je eno najzanimivejših zasebnih knjižnic na Slovenskem, ki je bila zelo raznovrstna in zelo ažurna. V zbirki so prevladovala dela s področja naravoslovja, zgodovine in jezikoslovja ter slovenske, slovanske in slavistične knjige in rokopisi. V njej je bilo zbranih prek 2.700 naslovov v več kot 5.000 zvezkih. Zbirka je bila del njegovega salona in zato zelo živa, saj so iz nje črpali mnogi stalni obiskovalci. Pozneje je postala eden od temeljev zbirke Narodne in univerzitetne knjižnice.¹³⁴ V palači se je stalna družba kulturnih intelektualcev, ki jih je tudi gmotno podpiral, začela zbirati kmalu zatem, ko se je Zois ustalil v Ljubljani. Posebej živahno pa je bilo v palači gotovo po letu 1797, ko je Zois skoraj ni več zapustil, saj je že leta 1779 zbolel za protinom. Zadnjih dvaindvajset let je zato preživel bodisi v postelji bodisi na vozičku, ki ga je zasnoval sam. V palači so se v prijateljskem vzdušju ob pogovorih, pojedinah in sprehodih družili številni kranjski izobraženci oz., kot je zapisal njihov tekmeč Pohlin, da jim »Kratkoyzasnoste, jegre, pojedne, sprehajanje, dolgozhasnu pogovarjanje, inu obyskanje« jemljejo čas za tiho in marljivo delo, ki se mu posveča sam.¹³⁵ Prvi člani salona z začetka osemdesetih let 18. stoletja so bili pisatelj in prevajalec Jurij Japelj (1744–1807), šolnik in filolog Blaž Kumerdej (1738–1805), ravnatelj ljubljanske normalke, ter Anton Tomaž Linhart (1756–1795), šolski inšpektor, zgodovinar, pesnik in dramatik. Tem so se ob priložnostih pridružili še ljubljanski kanonik Janez Anton pl. Ricci (1745–1818), bosonogi avguštinec Anton Feliks Dev (1732–1786) ter leksikograf in topograf Franc Anton pl. Breckerfeld (1739–1806). Jedru družbe so se po letu 1793 pridružili

¹³⁴ Svolfšak, Vidmar 2019, str. 23–75.

¹³⁵ Vidmar 2010, str. 20.

še filolog Abraham Jakob Penzel (1749–1819), tedaj profesor na ljubljanski gimnaziji, pesnik Valentin Vodnik (1779–1818), tedaj še župnik na Koprivniku nad Bohinjem, ki se je leta 1796 preselil v Ljubljano, in Zoisov knjižničar ter učitelj njegovega nečaka Jožef Schober (1777–1809). Proti koncu stoletja je Zois navezal tesnejše stike z ravnateljem bogoslovnega semenišča Jožefom Pinhakom (ok. 1760–1814), okrožnim komisarjem in naravoslovcem Francem Jožefom grofom Hohenwartom (1771–1844),¹³⁶ ljubiteljskim zgodovinarjem Jožefom Kalasancem baronom Erbergom (1771–1843), čigar sestra je bila poročena s Hohenwartom, ter mladim Jernejem Kopitarjem (1780–1844), ki se je vsaj že leta 1803 preselil v palačo in prevzel Schobrove obveznosti. V zadnjem desetletju življenja so se Zoisu približali mlajši prerodniki, kot je pesnik in jezikoslovec Jakob Zupan (1785–1852), ki mu je občasno pomagal pri urejanju knjižnice, pesnik in zgodovinar Janez Andrej Zupančič (1785–1833), pisatelj Matevž Ravnikar (1776–1845), tedaj vodja semenišča, od leta 1815 pa tržaško-koprski škof, ter slavist Franc Metelko (1789–1860), ki je leta 1817 postal prvi profesor na stolici za slovenski jezik ljubljanskega liceja.¹³⁷ Japlja in Kumerdeja je Zois usmeril k izoblikovanju slovenske slovnice in slovarja. Linhart, ki velja za pionirja slovenskega gledališča in utemeljitelja odrske slovenščine,¹³⁸ je tako duhovno kot gmotno podpiral pri izdajanju knjig, med katerimi je idejno najpomembnejša *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Länder der südlichen Slaven Oesterreich*, kot tudi pri prvi gledališki igri v slovenskem jeziku *Županovi Micki*. Linhart je nekaj let do 1791

¹³⁶ Oba sta poleg Vodnika tvorila prvo odpravo na Triglav.

¹³⁷ Vidmar 2010, str. 23; Svoljšak, Vidmar 2019, str. 89.

¹³⁸ Vevar 2020, str. 227.

z družino tudi stanoval v Zoisovi palači, na Brdu pa preživel poletne počitnice. Zois je Vodnika napeljal k pisanju proznih prispevkov za *Veliko pratiko* in nadaljevanju Kumerdejevega slovarja, verjetno pa je gmotno podprl tudi izdajo prvega slovenskega časopisa *Lublanske novice*. Z Vodnikom sta leta 1811 napisala spomenico, naslovljeno na guvernerja Ilirskih provinc Bertranda, s katero sta slovenščini zagotovila status učnega jezika v novi šolski ureditvi. Ravnikarju in Zupanu je svetoval pri prevajanju Svetega pisma, Erbergu pa pomagal pri iskanju podatkov in virov za kulturno zgodovino Kranjske.¹³⁹

Najtesnejše prijateljske vezi je Zois stkal z jezikoslovcem Jernejem Kopitarjem in ga vzgojil v enega vodilnih evropskih slavistov. Tudi s Zoisovim posredovanjem je Kopitar pozneje postal prvi kustos dunajske dvorne knjižnice in dvorni svetnik.¹⁴⁰ Kopitar je v družino prišel leta 1799 kot hišni učitelj njegovega nečaka, pri Zoisu pa se je vsaj leta 1803 zaposlil kot tajnik, bibliotekar in skrbnik mineraloške zbirke. Kopitar je pozneje zapisal, da so bila leta, preživeta v Zoisovi palači, najlepša leta njegovega življenja. V tem času se je intenzivno ukvarjal s slovensko slovnico, ki jo je izdal v letih 1808 in 1809. Projekta se je lotil tudi zato, ker je leta 1806 slovenščino učil konteso Eugénie-Lucie-Adelaide Bellegarde in za to ni imel primerne- ga priročnika. Vojaški poveljnik Bellegarde, brat avstrijskega feldmaršala Heinricha von Bellegarda, se je leta 1806 namreč odpravil v Kotor, v Ljubljani pa pustil svojo 16-letno hčer z guvernantom, ki je Zoisa večkrat obiskala.¹⁴¹

¹³⁹ Vidmar 2010, str. 25, 26.

¹⁴⁰ Vidmar 2010, str. 26.

¹⁴¹ Kopitar 1857, str. 5; Dolgan 2014, str. 101.

V Zoisovo gostoljubno in kulturno palačo pa so zahajali tudi drugi ljubljanski oz. kranjski izobraženci, kulturniki in gospodarstveniki. Vsaj med letoma 1773 in 1787 je to bil kirurg, naravoslovec in etnolog Balthasar Hacquet (ok. 1735–1815), v tem zgodnjem obdobju pa morda tudi Anton Rudež (1757–1829), Vodnikov sošolec, zbiralec narodnih pesmi in lastnik gosposčine Ribnica.¹⁴² V palači se je morda kdaj ustavil Zoisov nekdanji učitelj jezuit Gabrijel Gruber (1740–1805), preden je leta 1784 odšel v Rusijo.¹⁴³ Pri Zoisu se je gotovo pogosto mudil arhitekt Jožef Schemerl (1754–1844), ki se je razvil v vodilnega vodogradbenega projektanta. Med letoma 1772 in 1781 je bil direktor navigacijske komisije, pozneje je bil deželni cestni nadzornik in direktor deželne gradbene direkcije, leta 1799 pa se je preselil na Dunaj, kjer je postal ravnatelj dvornega gradbenega sveta.¹⁴⁴ Bil je Zoisov sosed z Brega, pa tudi sorodnik, saj se je poročil z njegovo sestrično, Zoisova mama pa je bila njegova krstna botra.¹⁴⁵ Družini v palači se je gotovo kdaj pridružil najpomembnejši ljubljanski založnik in knjigotržec Viljem Henrik Korn (1754–1834), ki je Zoisu dobavljal knjige, založil zgoraj omenjeno Linhartovo zgodovino in Vodnikove pratike, leta 1821 pa tudi ocenil Zoisovo knjižnico.¹⁴⁶ V palači se je verjetno kdaj oglasil sosed Karl grof

¹⁴² Hacquetu je za usluge plačal vsaj leta 1785 (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1785); O Hacquetu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi221985/> (15. 4. 2024), o Rudežu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi523950/> (15. 4. 2024). Morda je po gostoljubnosti slovel že Michelangelo Zois. Vemo namreč, da sta se 14. junija 1759 pri njem v palači nastanila svetnik deželnega sodišča v Ljubljani Kajetan Baltasar Petteneg in njegova žena Marija, ki sta prišla z Dunaja (Kos 2024, str. 783).

¹⁴³ O Gruberju gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi218030/> (15. 4. 2024).

¹⁴⁴ O Schemerlu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi541270/> (15. 4. 2024).

¹⁴⁵ Kemperl 2022, str. 100.

¹⁴⁶ Vidmar 2010, str. 197, 198, 232.

Harrach (1761–1829), komtur nemškega viteškega reda, pa tudi grofje Auersperg, ki so imeli palačo nasproti komende. Gotovo sta ga kdaj obiskala pravnik Franc Gašper Franchi pl. Frankenfild in Jožef Gollmayr, saj ju je Zois med letoma 1785 in 1816 redno plačeval.¹⁴⁷ V palači so se zaradi Zoisovega zdravstvenega stanja pogosto zadrževali hišni zdravnik Franc Ksaver Jugovic (1725–1797), po njegovi smrti pa zdravnika Anton Jeuniker (1771–1837) in Anton Jelovšek (1751–1806) ter kirurgi Mihael Weber (1764–1814), Mihael Seeger in Zollner.¹⁴⁸ Tudi s sosedi Gaspariniji je imel več kot dobre odnose, saj je leta 1785 za Fanny (Franciško) Gasparini (1774–1834) kupil partiture za arije.¹⁴⁹ Iz tega bi lahko sklepali, da je s svojim petjem obogatila muziciranje v palači, ki pa ni bilo omejeno le na družinske člane, ampak na širšo družbo prijateljev in znancev, ki so se v palači zbirali ob družabnih večerih. Karl grof Zinzendorf namreč v dnevniku maja 1778 omenja, da sta pri eni izmed soarej v Zoisovi palači gospodični Gallenberg in Zorn zelo lepo peli.¹⁵⁰ Prva je verjetno izhajala iz družine, ki je imela v lasti palačo na Novem trgu 1, druga pa je bila verjetno Franciška Zorn, pozneje poročena pl. Gerlach (1757–1802), hči Franca Mateja Zorna pl. Mildenhaima

¹⁴⁷ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1796, 1786, 1789, 1790, 1793, 1794, 1795, 1805, 1813, 1816. Sploh Gollmayr, ki je prijateljeval z Linhartom (<http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi206906/> (15. 4. 2024)).

¹⁴⁸ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1785, 1789, 1790, 1792, 1793, 1794, 1806, 1810, 1811. Za naštetje gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi260132/>; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi258107/>; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi254028/>; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi833092/> (15. 4. 2024).

¹⁴⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1785. Ta je skupaj z Johano Nepomuceno Bonazza leta 1790 sodelovala na koncertu, ki so ga priredili na čast nadvojvodinji Elizabeti, ki je obiskala Ljubljano (Kokole 2025, str. 279–326).

¹⁵⁰ Zinzendorf 2009, str. 195.

(1731–1790), prvega melioratorja Ljubljanskega barja.¹⁵¹ Njej je namreč Zois leta 1784 dal 80 goldinarjev, a žal ni zapisal, čemu.¹⁵² Žiga Zois je bil (tako kot njegov brat Jožef) namreč velik ljubitelj in podpornik glasbe, vsaj njegova sestra Johana Nepomucena (od leta 1782 poročena Bonazza), za katero je Zois kupoval note, in brat Anton sta igrala čembalo, amaterski glasbenik pa je bil tudi nečak Karel.¹⁵³ Za leta 1793, 1794 in 1795 so se nam ohranili podatki o Zoisovih izplačilih za serate, na katerih so glasbo izvajali ali peli Girolamo Vedova, Marianna Negri, Domenico Bolognini, Rossa in Funacena.¹⁵⁴ Glede na to, da tedaj Zois skoraj ni zapuščal palače, je prav možno, da so ti glasbeni večeri potekali pri njem doma. Pri njih gotovo ni manjkal sorodnik Francesco Pollini (1762–1846), preden mu je uspela uspešna kariera pianista, skladatelja in pedagoga v Milanu.¹⁵⁵

Zois se je že kmalu po tem, ko se je ustalil v Ljubljani, angažiral tudi v vpeljevanju italijanske opere, zato so ga morda na njegovem domu obiskovali številni italijanski glasbeniki in impresariji. Gmotno je podpiral delovanje Stanovskega gledališča, pomembno besedo pa je imel tudi pri izbiri repertoarja, glasbenikov in impresarijev.¹⁵⁶ Med obiskovalci bi tako lahko bila leta 1769 impresarij Giuseppe Bustelli, ki je tega leta v Ljubljani pripravil zelo uspešno operno sezono,¹⁵⁷ leta 1773 pa pevka Elisabeta

¹⁵¹ O Zornu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi877265/> (15. 4. 2024).

¹⁵² SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784.

¹⁵³ Kokole 2025, str. 279–326.

¹⁵⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794, 1795.

¹⁵⁵ Kokole 2025, str. 279–326.

¹⁵⁶ Škerlj 1973, str. 321–324, 340, 347, 362–363, 366. Leta 1789 je dal več kot 350 goldinarjev za opero buffa, leta 1793 dobrih 53 goldinarjev, leta 1805 pa dobrih 100 (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1789, 1793, 1805).

¹⁵⁷ Škerlj 1973, str. 287–296.

Minghelli, ko je nastopala v Ljubljani.¹⁵⁸ Pozneje bi to lahko bila pevca Elena in Antonio Palmmini, ki sta vsaj v letih 1776 in 1778 nastopala v Ljubljani, skupaj z njima pa je bil verjetno Elenin oče, impresarij Pietro Rosa. Zois je bil namreč leta 1776 boter njunemu otroku.¹⁵⁹ V palači so se morda med bivanjem v Ljubljani mudili leta 1781 beneški impresarij Pietro Antonio Maschietti, leta 1782 impresarij Emanuele Schikaneder, med letoma 1787 in 1790 pa impresarij Giuseppe Bartollini.¹⁶⁰ Leta 1785 je Ljubljano obiskal znani oboist Joseph Czerwenka (1759–1835), tedaj član dvorne kapele kneza Esterházyja v Eisenstadtu.¹⁶¹ Zois mu je plačal 117 goldinarjev, njegovi hčerki pa kupil obleko.¹⁶² Oboist je verjetno sodeloval v operi, ki jo je tega leta uprizarjal impresarij Esterházyjevega dvora Franz Diwald.¹⁶³ Med temi, ki jih je v palačo kdaj zaneslo vsaj zaradi ljubezni do glasbe, sta bila še Jožef baron Brigido (1732–1817), ki je Zoisa poznal tudi zato, ker je bil član in prvi predsednik Kranjske kmetijske družbe,¹⁶⁴ Jožef Anton baron Janežič (1743–1779) z gradu Jablje ter diplomat in skladatelj Luka Sorkočević (1734–1789), ki je bil pri Zoisu vsaj v letih 1773 in 1782. Na nekaterih glasbenih večerih v osemdesetih letih 18. stoletja v palači morda ni manjkal Henrik grof Auersperg (1721–1793), baron šumberški in žužemberški, ki je bil

¹⁵⁸ Kokole 2025, str. 279–326.

¹⁵⁹ Kidrič 1930, str. 214; Kacin 2013, str. 84.

¹⁶⁰ Škerlj 1935, str. 282; Škerl 1936, str. 172–174; Kokole 2025, str. 279–326.

¹⁶¹ Zanj gl. https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_C/Czerwenka_Familie.xml (15. 4. 2024).

¹⁶² SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1785.

¹⁶³ Kokole 2025, str. 279–326. Zois je vseskozi podpiral tudi vidnejše stolne glasbenike, predvsem tiste, ki so sodelovali pri muziciranju v zasebnih krogih in od leta 1794 dalje prireditvah Filharmonične družbe. Člani te družbe so bili Žiga Zois, njegova sestra Johana Nepomucena, nečakinja Cecilija in nečak Karel.

¹⁶⁴ Preinfalk 2018, str. 375.

tedaj deželni glavar Kranjske, Goriške in Gradiške, saj je tudi on podpiral operne predstave v Ljubljani.¹⁶⁵ V Auerspergovem knežjem dvorcu so se namreč zbirali ljubitelji glasbe, za katere je Zois med letoma 1784 in 1785 večkrat kupoval glasbeno literaturo in plačeval glasbenike.¹⁶⁶

Zoisa pa so verjetno obiskovali tudi tisti, ki jih je združevala ljubezen do gledališča. To so bili vsaj tovarnar Jožef Desselbrunner iz Sela, kirurg in porodničar Anton Makovic, ki je bil Linhartov svak, advokati Janez Mrak, Jože Piller (ki je bil Linhartova poročna priča) in Franc Repič ter Frančiška pl. Garzarolli, ki so leta 1789 kot amaterski igralci sodelovali v gledališki igri.¹⁶⁷ Med prijatelje pa je Zois štel tudi miniaturo in stavbnega ter gledališkega nadzornika Josepha Leopolda Wiserja (ok. 1725–po 1791).¹⁶⁸

Med obiskovalci palače so gotovo bili člani ljubljanskega strelskega društva, Kranjske kmetijske družbe ter Filharmoničnega društva, katerih član je bil Zois.¹⁶⁹ Tako je do leta 1803 v palačo verjetno zahajal Janez Jakob Samassa (1744–1803), vodilni zvonar na Kranjskem. S Zoisom ga je poleg članstva družila tudi ljubezen do metalurgije. Oba sta izdatno financirala gradnjo novega strelišča, ki je bilo slavnostno odprto leta 1804.¹⁷⁰ Največ je za novo strelišče prispeval Marija Dizma grof Barbo (1737–1802), ki ga

¹⁶⁵ Kokole 2025, str. 279–326. O Brigidu gl. Preinfalk 2018, str. 375, o Auerspergu pa Preinfalk 2005, str. 151–153.

¹⁶⁶ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, 1785. Tam so se očitno zbirali v obdobju med prenehanjem delovanja glasbene akademije in ustanovitvijo Filharmoničnega društva leta 1794.

¹⁶⁷ Kidrič 1930, str. 54.

¹⁶⁸ O Wiserju gl. Stopar 1991, str. 7. Morda je prav zato Wiser narisal veduto Brega, ki smo jo v razpravi večkrat omenili.

¹⁶⁹ Umek 2006, str. 5.

¹⁷⁰ Železnik, Zalar 1980, str. 49, 50.

je s Zoisom družilo še članstvo v Kranjski kmetijski družbi, saj je bil Barbo njen tajnik in direktor.¹⁷¹ Član in nekaj časa tudi nadmojster strelskega društva ter član filharmoničnega društva je bil tudi Janez Andrej Herrlein (1738–1817), od leta 1778 učitelj risanja na ljubljanski normalki, sicer pa uveljavljen portretist.¹⁷² Zoisa je portretiral vsaj trikrat. Leta 1808 je Zois sam Herrleinu plačal za portret 25 goldinarjev.¹⁷³ To je verjetno portret, ki ga hranijo v Narodnem muzeju.¹⁷⁴ Naslednje leto je licejski knjižničar Franz Ksaver Wilde predlagal, da Herrlein naslika portrete štirih ustanovnikov licejske knjižnice, med njimi tudi Zoisa. Portret je sprva visel v čitalnici,¹⁷⁵ pozneje pa prešel v Narodno in univerzitetno knjižnico. Herrlein pa je portretiral tudi svoje kolege v strelskem društvu in med njimi tudi Zoisa. Na tem portretu, ki ga hranijo v Mestnem muzeju, je Zois upodobljen s puško v roki in z odlikovanjem Leopoldovega reda. Torej je tudi ta portret nastal leta 1809 ali pozneje (glej barvne priloge 16, 17, 18).¹⁷⁶ Herrlein pa se je leta 1798, ko je slikal *Požar v Krakovem*, tudi potrudil, da je na desni rob naslikal Zoisovo palačo (glej barvno prilogo 23). Proti koncu Zoisovega življenja je nastal še portret, ki je v bakrorezu upodobljen v Richterjevi biografiji.¹⁷⁷ Na njem je Zois predstavljen z odlikovanjem ter sedeč na vozičku pred knjižno polico.

¹⁷¹ Preinfalk 2016, str. 9, 10.

¹⁷² Steska 1925, str. 185–187.

¹⁷³ SI AS, 1052, fasc. 35.

¹⁷⁴ Horvat, Kos, 2011, str. 133. Avtorici ga datirata na konec 18. stoletja.

¹⁷⁵ Stefan 2009, str. 33.

¹⁷⁶ Ivkić, Ferle in Žmuc (Ivkić, Ferle, Žmuc 2020, str. 232) sicer portret datirajo med 1805 in 1807.

¹⁷⁷ Richter 1820, str. 3.

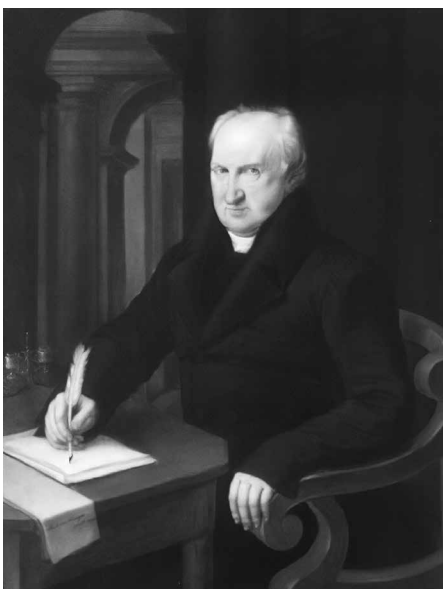
Lanzedelly, Portret Žige barona Zoisa, med 1809 in 1819, vir: Richter 1820, str. 3

Anton Tomaž Linhart, vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Toma%C5%BE_Linhart

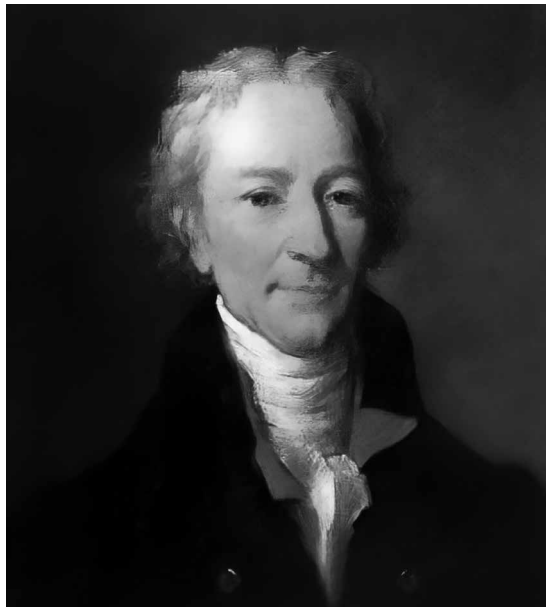
Jožef Kalasanc baron Erberg, vir:
https://sl.wikipedia.org/wiki/Jo%C5%BEef_Kalasanc_Erberg

Matevž Langus, Franc Jožef grof Hohenwart, 1835, Narodni muzej Slovenije,
 vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Franc_Jo%C5%BEef_Hanibal_Hohenwart

Karl grof Zinzendorf, vir: https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_von_Zinzendorf

Déodat Gratet de Dolomieu, vir:
https://fr.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9odat_Gratet_de_Dolomieu

Carl Friedrich Mohs, vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Mohs

John Thomas Duckworth, vir:
https://en.wikipedia.org/wiki/Sir_John_Duckworth,_1st_Baronet

Leta 1795 je bil najverjetneje gost v palači zelo priljubljen dunajski slikar vedut Franz Ferdinand Runk. Med letoma 1795 in 1801 je potoval po notranjeavstrijskih deželah in risal vedute, ki so pozneje izšle v vedutnih serijah.¹⁷⁸ Runk je Zoisu leta 1795 namreč vrnil 36 goldinarjev,¹⁷⁹ in ker vemo, da se je naslednjega leta mudil v Trstu, sklepamo, da je bil leta 1795 v Ljubljani oz. pri Zoisu. Izpred njegove palače je tudi skiciral ljubljansko veduto in jo naslovil *Stadt Laybach aus dem Platze vor dem Bar. Zoisischen Hause*.¹⁸⁰

Med letoma 1794 in 1808, ko je služboval v Ljubljani pri administraciji tobačnih davščin, je Zoisa gotovo kdaj obiskal Heinrich Georg Hoff (1739–1809), nemški polihistor in kranjski zgodovinar. Zadnje leto bivanja v Ljubljani je izdal zgodovinsko-topografski oris Kranjske, v katerem je zapisal, da so omembe vredne ljubljanske palače Zoisova palača, Auerspergov knežji двореc (podrt, danes NUK), Erbergova (Stari trg 9), Buchenthailova (Kozlerjeva palača, podrta, stala na mestu stavbe Mladinske knjige na Slovenski 27–29) in Hallersteinova palača (podrta, stala je na dnu Novega trga ob Ljubljanici).¹⁸¹

V zadnjih dveh desetletjih Zoisovega življenja so bili verjetno redni gosti palače Franc Hladnik (1773–1844), botanik in profesor botanike in naravoslovja na ljubljanskih Centralnih šolah, med letoma 1806 in 1814 ljubljanski škof Anton Kavčič (1743–1814), med letoma 1808 in 1812 pa Vilibald Schmidt

¹⁷⁸ Rozman 1978/79, str. 119; Stopar 1996, str. 47, 86, 87.

¹⁷⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1796.

¹⁸⁰ Zato lahko sklepamo, da je ta veduta nastala leta 1795. Veduta je na strani 104.

¹⁸¹ Hoff 1808, str. 98; da je bil s Zoisom posebej povezan, bi smeli sklepati po tem, da je v knjigi objavil cenik posodja Zoisove fajančne delavnice (Kos 2020, str. 320–339). O Hoffu gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi234277/> (15. 4. 2024).

(1779–1814), v tistem času učitelj interne medicine v Ljubljani. V palači so se gotovo kdaj pa kdaj oglasili veletrgovca Anton in Franc Ksaver Domian z Mestnega trga, advokat Maksimilijan Wurzbach (1781–1854), ki je bil Kopitarjev gimnazijski sošolec, ter kranjski podjetnik in župan Natalis Pagliaruzzi vitez Kieselsteinski in njegov sin Sigismund (1782–1855), ki je napisal Zoisovo biografijo. Leta 1809 je namreč Pagliaruzzi kupil Cekinov grad v Ljubljani, v času Ilirskih provinc pa je bil adjunkt ljubljanskega občinskega sveta.¹⁸² Ob koncu življenja je Zois gotovo obiskoval Franz Ksaver Richter (1783–1856), zgodovinar, topograf, književnik in šolnik, ki je bil od 1816 do 1824 profesor zgodovine na ljubljanskem liceju,¹⁸³ saj je že pol leta po Zoisovi smrti objavil njegovo biografsko skico.¹⁸⁴

Kot zapisano, sta ugled in veljava k Zoisu privedla številne politike in vodilne znanstvenike iz tujine. Med letoma 1776 in 1781 se je v ljubljanski palači večkrat ustavil državnik, ekonomist in komtur nemškega viteškega reda Karl grof Zinzendorf (1739–1813), saj je v teh letih opravljal službo obalnega guvernerja v Trstu in bil pristojen za gradnjo cest med Trstom in Dunajem, pozneje pa je bil državni in konferenčni minister za notranje zadeve. S Zoisom sta se spoznala že leta 1771 v elitnih tržaških krogih in sta ostala prijatelja do Zinzendorfove smrti. Iz njegovih dnevnikov je razbrati, da se je v Ljubljani dobro počutil, tu je imel

¹⁸² Kidrič 1929, str. 372; Kidrič 1941, str. 47, 59, 60, 72; O navedenih gl. <https://www.geni.com/people/Maximilian-Wurzbach-Edler-von-Tannenberg-von-Tanenber/6000000015733980950>; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi232152/>; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1013710/>; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi401139/> in <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi401335/> (15. 4. 2024).

¹⁸³ O Rihterju gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi506711/> (15. 4. 2024).

¹⁸⁴ Richter 1820, str. 3.

precej prijateljev in pri Zoisu so ga vedno pričakale nove knjižne izdaje in grafike ter prijetne soareje.¹⁸⁵ Junija 1780 je na potovanju po avstrijskih deželah Ljubljano obiskal Benedikt Franc Hermann (1755–1815), avstrijski metalurg in mineralog, ki se je pozneje preselil v Rusijo.¹⁸⁶ Med izvrstnimi profanimi stavbami je naštel le dve zasebni palači, in sicer Gruberjevo in Zoisovo. Kljub temu da je Zoisa osebno zgrešil in si ni mogel ogledati zbirke, pa je v potopisu pohvalil prikupno pohištvo, zbirko mineralov, številčno in pisano biblioteko ter zbirko grafik.¹⁸⁷ Leta 1784 je palačo in zbirko mineralov na raziskovalni poti po Evropi obiskal komtur malteškega viteškega reda Déodat de Dolomieu (1750–1801), profesor geologije in mineralogije na rudarski fakulteti v Parizu.¹⁸⁸ Pozneje je Zois gostil bankirja in zbiralca mineralov Friderika van der Nülla (1750–1823) in Friedricha Mohsa (1773–1839), slavnega mineraloga, ki je bil kustos v graškem Joanneumu, od leta 1826 pa profesor naravoslovja na dunajski medicinski fakulteti.¹⁸⁹ Jeseni 1804 je Zoisa na potovanju po južnih evropskih deželah obiskal nemški mineralog Dietrich Ludwig Gustav Karsten (1768–1810), ki se je pri njem med drugim seznanil z breškim jeklom.¹⁹⁰ Nekako v tistem času je prišel na obisk berlinski kemik Martin Klaproth (1743–1817).¹⁹¹ Leta 1806 ga je obiskal sir John Thomas

¹⁸⁵ Zinzendorf 2009, I., str. 180, 182; Zinzendorf 2009, II., str. 13–20, 71, 195, 196.

¹⁸⁶ O Hermann gl. [https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Benedikt_Hermann_\(Geologe\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Benedikt_Hermann_(Geologe)) (15. 4. 2024).

¹⁸⁷ Hermann 1781, str. 14, 15.

¹⁸⁸ Šumrada 2001, 68, 69.

¹⁸⁹ Kidrič 1929, str. 371; Kidrič 1939, str. 45; O Mohsu gl. https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Mohs, (15. 4. 2024); o Nüllu gl. https://www.biographien.ac.at/oeb/Nuella/Nuell_Jakob-Friedrich_1750_1823.xml (15. 4. 2024).

¹⁹⁰ Hoppe 1984, str. 31.

¹⁹¹ Kidrič 1929, str. 371; O Klaprothu gl. https://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Heinrich_Klaproth (15. 4. 2024).

Duckworth, viceadmiral Kraljeve mornarice Združenega kraljestva.¹⁹² Gotovo je bil večkrat pri njem tudi Franz Joseph grof Saurau, dvorni komisar in od leta 1805 guverner Notranje Avstrije.¹⁹³ Že v času Ilirskih provinc 14. aprila 1812 je Zoisa obiskal Giovanni Scopoli, sin bolj znanega Giovannija Antonia Scopolija, idrijskega zdravnika in slavnega botanika, avtorja prvega znanstvenega dela o naravi na Slovenskem. Z njim je prišel Gaetano Cattaneo, tedaj generalni direktor javnega šolstva Italijanskega kraljestva. Na potovanju po Srednji Evropi sta se v Ljubljani ustavila prav zaradi Zoisa in njegove mineraloške zbirke.¹⁹⁴ Proti koncu življenja pa je Zois spoznal (septembra 1818) še znamenitega angleškega naravoslovca sira Humphryja Davyja.¹⁹⁵

Visoki obisk je Zoisa doletel leta 1790, ko so skozi Ljubljano potovali najvišji predstavniki neapeljskega in cesarskega dvora. Vlogo gostiteljice v času bivanja je prevzela nadvojvodinja Elizabeta, ki se je v Ljubljani mudila med 26. in 30. avgustom. Četrty dan bivanja si je ogledala Zoisovo alejo, naslednjega dne pa je obiskala palačo, kjer si je ogledala zbirko mineralov. 3. septembra tega leta je alejo občudovala tudi neapeljska kraljica Marija Karolina in se spoznala z ljubljanskimi damami, predstavila pa jim je princeso Marijo Terezijo kot bodočo avstrijsko nadvojvodinjo.¹⁹⁶ Nadvojvodinja Elizabeta je park v Gradišču obiskala spet 22. julija 1802 in se sestala z visokim plemstvom.¹⁹⁷ V palači je barona julija 1808

¹⁹² Kopitar 1857, str. 8, 9. O Duckworthu gl. https://en.wikipedia.org/wiki/Sir_John_Duckworth,_1st_Baronet (15. 4. 2024).

¹⁹³ Kidrič 1939, str. 81, op. 7; Še več obiskovalcev iz tujine omenja Kidrič 1929, str. 372.

¹⁹⁴ Farinelli 2020.

¹⁹⁵ Kidrič 1929, str. 562. O Davyju gl. https://en.wikipedia.org/wiki/Humphry_Davy (15. 4. 2024).

¹⁹⁶ *Laibacher Zeitung*, št. 44, 31. 8. 1790.

¹⁹⁷ Andrejka 1934, str. 108.

in aprila 1809 obiskal tudi Elizabetin nečak, nadvojvoda Janez, ki je že leto poprej po Zoisovih navodilih prepotoval Kranjsko (glej barvni prilogi 19 in 20).¹⁹⁸

ZOISOVO GOSPODINJSTVO

Žiga Zois je stanoval v drugem nadstropju palače, kjer je imel, kot je zapisal Kopitar, na razpolago 17 sob.¹⁹⁹ Mama je s še nekaj mladoletnimi otroki po očetovi smrti verjetno ostala v prvem nadstropju. Leta 1782 se je ponovno poročila z rudniškim nadzornikom Janezom Volbenkom pl. Aichelburgom. Povsem svoje gospodinjstvo si je Zois najverjetneje uredil leta 1784, saj je tedaj začel preurejati notranjščino palače.²⁰⁰ Tudi po dozidavi palače, ki je bila v celoti končana leta 1808,²⁰¹ je verjetno ostal v tem nadstropju, le da je za bivanje verjetno izbral glavni in južni trakt. S teh oken je namreč lahko opazoval tako »Zwingergarten« kot Zoisov graben, saj se je zaradi bolezni težje sprehodil po njih.²⁰² V pismu z dne 7. junija 1809 namreč omenja, da se je v grabnu pod njegovimi okni utaboril eskadron francoskih vojakov.²⁰³

Za Zoisovo upravljanje stavbe je od leta 1784 skrbel oskrbnik Corado Štrebel z ženo, ki je bila sobarica. Po letu 1794 ga je

¹⁹⁸ Kidrič 1929, str. 372; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (15. 4. 2024); Vidmar 2020, str. 258.

¹⁹⁹ Kopitar 1857, str. 5.

²⁰⁰ Glej poglavje *Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zois*. V prvem nadstropju so bile pisarne, v tretjem pa stanovanja za sorodnike (Müllner 1898, str. 94, 95; Andrejka 1932, str. 2; Kidrič 1939, str. 34).

²⁰¹ Glej poglavje *Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zois*.

²⁰² O vrtovih več v poglavju *Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zois*.

²⁰³ Kidrič 1939, str. 35.

zamenjal Jožef Šulc, ki je bil do tedaj sobar. Ta je z ženo Ksavero in otrokoma do leta 1818 živel v pritličju v hišniškem stanovanju.²⁰⁴ Za vozove sta bila od leta 1784 dalje odgovorna kolar Matija Možgan in postiljon Matija Verže, tri družine Jaka, Blas in Baland pa so skrbele za hišo, hleve in kašče. Zaposleni so bili še ekonom, služabnik Janez Mihelič, kuhar Sandler in pomočnici v kuhinji. Vsaj leta 1796 sta se pri njem nastanila in imela stalno mesečno plačo še lovec Friedrich Prahe in vrtnar Jurij Snedič, vsaj od leta 1805 pa še vrtnar Ried. Oba vrtnarja, pri čemer je Ried verjetno bolj skrbel za Zoisovo alejo, sta delala za Zoisia sicer že leta 1786, a tedaj verjetno še nista živela v palači.²⁰⁵ Snedič se leta 1805 ne omenja več, Rieda pa so za urejanje »Zwingergartna« plačali še 1827.²⁰⁶ Če predpostavljamo, da so vsaj nekateri od naštetih imeli družine, lahko sklepamo, da je v palači že v osemdesetih letih poleg Zoisov živelo še okrog trideset ljudi. Leta 1805 pa je Zois v svojo beležko zapisal natančno število in prebivalce tudi poimensko navedel.²⁰⁷ Poleg njega je v palači stanovalo 31 ljudi: Koller (sin Andreja Kollerja, oskrbnika bohinjskih fužin), ljubljanski kanonik Franz von Weber,²⁰⁸ računovodja in kopist Marko Alborghetti, kopist Vincencij Karnoff,²⁰⁹ tajnik Jernej

²⁰⁴ Kidrič 1939, str. 43; SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, Izdatki 1795.

²⁰⁵ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784–86, Izdatki 1789, Izdatki 1794–96, fasc. 34, Mesečni obračuni za služinčad, 1794, 1795, 1805, 1806, 1814, 1816. Vrtnar Ried je verjetno Franc Mihael Ried, ki se omenja leta 1812 pri zasaditvi okrasnega vrta med škofijsko palačo in Ljublanico (Vrhovec 1894b, str. 15, 16).

²⁰⁶ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1826–1832.

²⁰⁷ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1805.

²⁰⁸ Ta sorodnik je pri njem stanoval že 1796. leta (*Schematismus* 1796, str. 138; *Schematismus* 1798, str. 112; *Schematismus* 1800, str. 100; *Schematismus* 1802, str. 126; *Schematismus* 1803, str. 132), Zois pa ga je tudi finančno podpiral (SI AS, 1052, Izdatki 1789).

²⁰⁹ Tadvu sta v palači stanovala vsaj še leta 1809 (Kidrič 1941, str. 22, 39; Müllner 1898, str. 99; SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1809).

Kopitar, oskrbnik Šulc z ženo in otrokoma, vrtnar Ried s pomočnikoma, sobarica vdova Sandler, kuharica in tri pomočnice, lovec Friderik Prahe z ženo in otroki, mizar Jožef Kendle s pomočnikoma in še nekaj služabnikov. Tedaj je bilo v palači dvajset železnih in dvanajst lesenih postelj. V prvem nadstropju so spali Karnoff, Kopitar, Koller in Weber. V drugem nadstropju sta spala Zois in lovec, sedem postelj pa je bilo za goste, v tretjem nadstropju so bivali služabniki in gosti. Od lesenih postelj sta bili dve v hlevu, osem v sobah, po ena pa v mizarski delavnici in Riedovi sobi.

V osemdesetih letih je gospodinjstvo za hrano porabilo med 1.400 in 3.700 goldinarjev na leto, za alkoholne pijače pa med 400 in 1.600 goldinarji.²¹⁰ Leta 1784, ko so za pijačo zapravili največ, so nabavili 12 steklenic rosolia,²¹¹ šest steklenic ruma iz Jamajke, 90 litrov malvazije, 850 litrov Črničevega kislega vina, 450 litrov Jelovškovega kislega vina, 150 litrov Martinčevega rdečega vina, 700 litrov Pagliaruzzijevega rdečega vina in 40 steklenic sodavice. Pri hrani so največ porabili za govedino, maslo in mast, pa tudi za olivno olje, ki so ga dobili iz Lecceja, Istre ali Provanse. Čokolado so jim dobavljali iz Gradca, kavo iz Aleksandrije, sire pa iz Holandije in Bergama.²¹² V devetdesetih letih je poraba nekoliko narasla, saj so za hrano sicer ob nekoliko višjih cenah plačali med 755 in 4.500 goldinarjev, za alkoholne pijače pa med 470 in 1.600.²¹³ Leta 1805 pa so stroški za hrano in pijačo enormno poskočili. Samo za alkoholne pijače je Zois potrošil približno 3.140, za

²¹⁰ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, 1784–1786, 1789.

²¹¹ Vrsta italijanskega likerja.

²¹² SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784–1786. V izdatkih navedene mere so pretvorjene v litre (pretvorbe so povzete po Vilfan 1954 oz. po pretvorbah, ki jih je Zois navedel v eni od knjižic izdatkov za leto 1806 (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1806)).

²¹³ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1792–96.

hrano pa kar 9.375 goldinarjev.²¹⁴ Nabavil je 3.570 steklenic kislega Thurnovega vina, 600 steklenic cividina Legat,²¹⁵ 916 steklenic rdečega tržaškega vina, 2.144 steklenic terana, 50 steklenic Aquavita,²¹⁶ 12 steklenic jamajškega ruma, 14 steklenic reškega ruma, 100 steklenic goriškega pikolita,²¹⁷ 216 steklenic vina Re Fort, 280 steklenic malvazije, 80 steklenic cipra,²¹⁸ 120 steklenic šampanjca in 24 steklenic maraskina. Poraba je verjetno poskočila zaradi oskrbe 300 ranjencev, ki so bili pri njem nastanjeni pet tednov, ko se je morala avstrijska armada leta 1805 umakniti.²¹⁹

Pri Zoisovi mizi so stregli v porcelanastem servisu. Ta je obsegal jušnik, dve veliki ovalni skledi, dve veliki okrogli skledi, štiri male ovalne in štiri okrogle sklede, pravokoten krožnik, dve omačnici s krožnikoma, posodico za senf z žličko, štiri solnice, dve posodi za solato, 12 jušnih krožnikov, 42 plitvih krožnikov, 10 čaš in posodo za sadje. Imel je tudi dva zajtrkovalna porcelanasta servisa. Prvi je obsegal po eno ročko za kavo, mleko in čaj, 12 skodelic in osem čokoladnih vrčkov. Drugi, ki je bil okrašen s cvetovi plavice, je bil sestavljen iz ene ročke za kavo, mleko in čaj in šestih skodelic. K zajtrku je sodila še sladkornica, okrašena z zlatimi cvetovi. H gosposki mizi so sodile tri garniture s 24 damastnimi servietami, šest namiznih prtov, 24 pralnih prtičkov in šest prtov za kredenco. K mizi je sodila tudi steklovina, in sicer 36 finih steklenic, 24 visokih kozarcev za vodo, 36 vinskih kozarcev, 12 šampanjskih kozarcev, 24 kozarcev za burgundec, 12 kozarcev

²¹⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1805.

²¹⁵ Cenjeno kislo belo vino iz okolice Čedadada.

²¹⁶ Močno žganje, podobno vodki ali ginu, značilno za nordijsko kulturo pitja (<https://en.wikipedia.org/wiki/Akvavit> (15.4.2024)).

²¹⁷ Avtohtono slovensko desertno vino.

²¹⁸ Rdeče desertno istrsko vino.

²¹⁹ Dimitz 1876, str. 282.

za rosolio, 12 vrčkov za punč, ena sladkornica, dve solnici, dva para karaf za olje in kis, deset kovinskih in 20 steklenih podstavkov za kozarce. Ostalo namizno posodje je bilo iz beloprstene keramike: dve veliki in dve majhni ovalni skledi, osem različnih dekoriranih skled, šest solatnih skled različnih oblik, štiri ovalne sklede za solato, štiri ovalne dekorirane sklede, dve ovalni mali skledi, ena košara, 12 desertnih krožnikov, 48 plitvih jedilnih krožnikov, dva jušnika, dva mala in dva velika vrča za mleko, šest čaš, dve kavni skodelici, šest jušnih krožnikov in dve vedri za mleko s pokrovom.²²⁰ Ta keramika je bila verjetno vsaj delno izdelana v Zoisovi tovarni na Gradišču, ki jo je leta 1795 prevzel od pokojnega Antona Sylve.²²¹ V rokopisni knjigi o tej tovarni je namreč Zois natančno zabeležil tudi, koliko keramike je kupil sam. Samo za ljubljansko palačo je med letoma 1792 in 1798 kupil kar za skoraj 300 goldinarjev posodja.²²² Za shranjevanje in pitje vode so bili na voljo različni bakreni kotli, posode, vrči in zajemalke. Poleg tega je bilo v hiši še veliko kuhinjskega posodja, kuhalnic, pribora in vrčkov iz pločevine, jekla, medenine in kositra, nekaj posod za shranjevanje pa je bilo lesenih. Razen porcelana, keramike in namiznega perila je leta 1818 Karel Zois vse prenesel na Javornik ali Brdo.²²³ V srebrni skrinji je bilo 78 kompletov jedilnega pribora (žlica, nož, vilice), poleg tega še enajst francoskih srebrnih vilic, sedem zajemalk za juho, devet zajemalk za ragu, 60 kavnih žličk, en komplet otroškega pribora, deset tri-

²²⁰ SI AS, 1052, fasc. 34, Garderobe Ausweis 1808.

²²¹ Kos 1955, str. 323; Kos 2020, str. 321–336.

²²² SI ZAL, LJU 324, Zois, Ljubljana, 1, Rokopisna knjiga o keramični tovarni v Ljubljani.

²²³ SI AS, 1052, fasc. 34, Garderobe Ausweis 1808. Ni pa nujno, da je bilo to vse posodje v palači.

kotnih pladnjev za steklenice in kozarce, 26 svečnikov, 11 kosov prtov za svečnike, štirje ročni svečniki, zajemalka za omako ter sladkornica.²²⁴

PALAČA V ČASU FRANCOZOV

Posebej polna je bila palača v času Francozov. O nastanitvi večjega števila vojakov v času prve zasedbe Ljubljane spomladi 1797 nimamo podatkov. Vemo pa, da je Zois tedaj moral gostiti častnika Josepha Dessaixa.²²⁵ Oskrbovanje tristotih avstrijskih ranjencev leta 1805 pa smo že omenili. Že konec istega leta je bilo pri njem nastanjenih precej francoskih vojakov. V času tretje koalicijske vojne so namreč Francozi zasedli Ljubljano za skoraj tri mesece, in sicer med 28. novembrom 1805 in 25. februarjem 1806.²²⁶ Ves ta čas so bili nastanjeni tako v palači kot v stavbi Pri zlati ladji. Od 28. novembra do 9. decembra je bil nastanjen general Christophe Antoine Merlin²²⁷ z 12 oficirji in 32 vojaki, od 10. do 28. decembra general Jean-Louis-Brigitte Espagne²²⁸ s 26 oficirji in 38 vojaki, od 25. decembra do 4. januarja 1806 general André Masséna²²⁹ s 34 oficirji in 60 vojaki, od 4. do 6. januarja spet general Espagne z enakim spremstvom, med 7. in 9. januarjem general Guy Louis Henri de Valory²³⁰ z dvema oficirjema in

²²⁴ SI AS, 1052, fasc. 35. Popis je bil narejen 4. novembra 1819, torej tik pred smrtjo Žige Zoisa. Večino tega je ostalo v hiši, nekaj malega pa so dobili Lehmanovi v Novem mestu, Goldovi otroci, družina Bonazza, družina Jerman in Karlova hči Beatrika.

²²⁵ Kidrič 1941, str. 21.

²²⁶ Žontar 1984, str. 167.

²²⁷ O Merlinu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/merlin1/> (15. 4. 2024).

²²⁸ O Espagnu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/espagne/> (15. 4. 2024).

²²⁹ O Masseni gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/massena/> (15. 4. 2024).

²³⁰ O Valoryju gl. https://fr.wikipedia.org/wiki/Guy_Louis_Henri_de_Valory (15. 4. 2024).

osmimi vojaki, med 8. in 10. januarjem general Joseph Dessaix²³¹ z oficirjem in šestimi vojaki, 11. in 12. januarja general François-Joseph-Augustin Delegorgue²³² z oficirjem in šestimi vojaki, med 12. in 14. januarjem general Jean-François Porson²³³ in polkovnik Justinien-Victor Somis²³⁴ z oficirjema in osmimi vojaki, med 13. in 15. januarjem general La Coste²³⁵ z oficirjema in vojakoma, od 14. januarja do 25. februarja pa general François-Joseph-Pamphile de Lacroix²³⁶ z oficirjema in desetimi vojaki. Zois je moral torej skoraj tri mesece gostiti od pet do 95 vojakov na dan. Za oskrbo (voda, kurjava, razsvetljava, zajtrk) je porabil 6.316 goldinarjev, kar je moral plačati iz svojega žepa. Poleg tega je za njihovo hrano porabil še 6.033 goldinarjev, za kar pa je prosil za povračilo stroškov.

Vsaj generalom in častnikom se pri Zoisu ni slabo godilo. V tem času so namreč pojedli 2.588 kg govedine in teletine (905 goldinarjev), za 300 goldinarjev perjadi in divjačine, za 110 goldinarjev šunke, klobas in slanine, 49 kg švicarskega sira (68 goldinarjev), 95 kg masti (102 goldinarja), 33 kg svežega masla (33 goldinarjev), za 49 goldinarjev jajc in mleka, za 136 goldinarjev rib, rakov in želv, za 67 goldinarjev limon in drugega sadja, za 90 goldinarjev riža, mandljev in rozin, 5.245 kg kruha in žemelj (265 goldinarjev) ter 98 kg namiznega olja (105 goldinarjev). Skuhali so jim 43 kg lavantinske kave (205 goldinarjev) in pet kg čokolade

²³¹ O Dessaixu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/dessaix/> (15. 4. 2024).

²³² O Delegorgueju gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/delegorgue/> (15. 4. 2024).

²³³ O Porsonu gl. https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean-Fran%C3%A7ois_Porson (15. 4. 2024).

²³⁴ O Somisu gl. https://fr.wikipedia.org/wiki/Justinien-Victor_Somis (15. 4. 2024).

²³⁵ O La Costu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/lacoste/> (15. 4. 2024).

²³⁶ O Lacroixu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/lacroix/> (15. 4. 2024).

(20 goldinarjev), poleg pa postregli 170 kg sladkorja (394 goldinarjev). Spili so 30 steklenic rosolia (42 goldinarjev), 34 steklenic ruma (109 goldinarjev), 51 litrov žganja (55 goldinarjev), 126 steklenic pikolita (166 goldinarjev), 121 steklenic šampanjca (484 goldinarjev), 835 litrov goriškega terana (442 goldinarjev), 1.638 litrov kislega vina (677 goldinarjev), 56 litrov piva (6 goldinarjev) in porabili 10 paketov tobaka (100 goldinarjev).²³⁷ Zois je vsaj ob obedih z generali rad tudi pokramljal, čeprav se je sčasoma obiskov naveličal. Glavna atrakcija v palači je bila človeška ribica, ki so jo hodili gledat tudi tisti francoski generali, ki niso bivali pri njem,²³⁸ te pa je v palači gotovo privlačila tudi izbranost alkoholnih pijač. Tega leta je namreč za Francoze in za svoje potrebe nabavil kar za 4.612 goldinarjev alkohola, in sicer: približno 100 litrov rdečega tržaškega vina, 280 steklenic pikolita, 153 steklenic tržaške malage, 100 steklenic tokaja, 24 steklenic rosolia Maraschino, 2.256 steklenic goriškega terana, 2.844 Thurnovega kislega vina, 802 steklenici proška, 200 steklenic piva in še 3.036 steklenic kislega vina. V kuhinji pa so v celoti porabili kar za 7.837 goldinarjev hrane.²³⁹

Francoze je moral zopet gostiti spomladi 1809, saj je general Étienne MacDonald,²⁴⁰ ki je bil glavni poveljnik francoskih operacij na tem območju, s svojo vojsko 20. maja prodril do Ljubljane.²⁴¹ Naslednji dan je generala s spremstvom moral oskrbeti

²³⁷ Ostali stroški so šli za perico, drva, sveče, kuharjem, služabnikom (SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809).

²³⁸ Kotnik 1911, str. 66–70.

²³⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1806.

²⁴⁰ O MacDonaldu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/macdonald/> (15. 4. 2024).

²⁴¹ Kidrič 1941, str. 6, 11, 12.

General Étienne MacDonald, vir: https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%89tienne_Macdonald

General Louis Baraguey d'Hilliers, vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Baraguey_d%27Hilliers

General Antoine Bertoletti, vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Antoine_Marc_Augustin_Bertoletti

General Joseph de Monrichard, vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_H%C3%A9lie_D%C3%A9sir%C3%A9_Perruquet_de_Monrichard

z jedačo in pijačo, 22. maja pa se je MacDonald s spremstvom (skupaj kar 150 ljudi) nastanil pri njem in zahteval 12 postelj. Zois je bil v zadregi, saj ni imel nobenih zalog, kmetje pa tudi niso prinašali hrane naprodaj.²⁴² 23. maja je pri njem jedlo približno 100 vojakov, skupaj z avstrijskim generalom Johannom von Moitellom,²⁴³ ki je dotlej branil mesto na gradu.²⁴⁴ Tisti večer proti polnoči je kapituliral²⁴⁵ in pogodbo o sprejeti kapitulaciji je MacDonald podpisal prav v tej palači.²⁴⁶ Tistega dne so se pri Zoisu sešli tudi najvplivnejši možje Ljubljane (škof Anton Kavčič, okrožni komisar Wilcher, trgovec in prisednik meničnega sodišča Jožef Alborghetti in sel ljubljanskega magistrata Jožef Pogačnik), da bi se pogovorili o usodi brambovcev.²⁴⁷ MacDonald je odpotoval 25. maja, a že naslednji dan so pri njem za eno noč nastanili generala Jean-François Privata s šestimi oficirji.²⁴⁸

Po kapitulaciji je prišlo v mesto ogromno francoske vojske. Dne 3. in 4. junija istega leta je moral Zois gostiti generala Josepha Montricharda, ki je prišel s 26 spremljevalci. Preostalih 700 vojakov pa je bivakiralo na Zoisovem grabnu, v vrtu fabrike

²⁴² Kidrič 1941, str. 13, 14.

²⁴³ O Moitellu gl. https://www.napoleon-series.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsM.html#M60 (15. 4. 2024).

²⁴⁴ Kidrič 1941, str. 6, 15, 16, 18.

²⁴⁵ Dimitz 1876, str. 273.

²⁴⁶ Vrhovec, 1894a, str. 415.

²⁴⁷ Kidrič 1941, str. 16; Vrhovec 1894a, str. 416.

²⁴⁸ Francoski vojaki so v teh petih dneh na Zoisove stroške popili 67 litrov rdečega tržaškega vina (84 gold.), 89 litrov kislega vina (44 gold.), 26 steklenic vina Malaga (78 gold.), 4 steklenice rosolia (10 gold.), 2 steklenici ruma (6 gold.) ter pojedli 67 kg govedine in teletine (40 gold.), za 36 gold. perjadi, 4 kg sladkorja (35 gold.), 8 kg masti (17 gold.), 8 kg slanine (9 gold.), 2 kg masla (4,5 gold.), 3 kg olja (6,5 gold.), 5 kg rib (8 gold.), 100 rakov (10 gold.), 10 kg piškotov (21 gold.), 2 kosa pršuta (10 gold.), za 19 gold. sadja in zelenjave ter za 30 goldinarjev kruha in peciva. Vse skupaj je Zois stalo okrog 525 gold. Poleg tega pa so nekaj kokoši, jajc in rib prinesli s seboj. Pri odhodu pa so skuhalo še za 152 gold. živeža (SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809; Kidrič 1941, str. 22, 25).

na Gradišću, Zoisovi aleji in pristavi pod Rožnikom (na mestu današnje vile Podrožnik).²⁴⁹ Samo v dveh dneh so popili 8,5 litra rdečega tržaškega vina (10 goldinarjev), 103 litre kislega vina (48 goldinarjev), 8 steklenic vina Malaga (24 goldinarjev), 3 steklenice pikolita (6 goldinarjev), 5 steklenic tokaja (25 goldinarjev), 4 steklenice rosolia (10 goldinarjev), 2 steklenici ruma (6 goldinarjev) ter kilogram kave (9 goldinarjev). Pojedli pa 59 kg govedine in teletine (36 goldinarjev), 29 kokoši in golobov (21 goldinarjev), 40 rakov (4 goldinarjev), 26 limon (2 goldinarja), 2 salami (2 goldinarja), 4,5 kilograma šunke (8 goldinarjev), 2 jezika (2 goldinarja), 8,5 kg masti in slanine (15 goldinarjev), olja in masla za 7 goldinarjev, za skoraj 5 goldinarjev zelenjave, 3 kg sladkorja (25 goldinarjev), za skoraj 9 goldinarjev sladkarij, kilogram piškotov (2 goldinarja) in za dobrih 5 goldinarjev kruha in peciva. To vse ga je stalo skoraj 300 goldinarjev.²⁵⁰ 3. junija je prišel tudi maršal Auguste Marmont in zasedel sobo, njegovi huzarji pa so si tabor naredili na grabnu.²⁵¹ V tem času si je Montrichard vzela čas in obiskal Zois, njegovo knjižnico, mineraloško zbirko, vrt na cvingerju, kjer se je sprehodil do visoke lipe, za Zoisovo mizo pa je tudi kosil. Do jutra naslednjega dne je vsa vojska odšla.²⁵²

7. junija 1809 se je spet nastanila divizija generala Montricharda z osmimi oficirji in šestimi služabniki, eskadron lovcev pa se je nastanil na Zoisovem grabnu. Od 9. do 16. junija so jedli in pili enako kot 3. in 4. junija, le da so porabili 666 goldinarjev. Zois

²⁴⁹ SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809; Kidrič 1941, str. 29, 30.

²⁵⁰ SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809. Med obleganjem je bila pristava Rožnik uničena.

²⁵¹ Kidrič 1941, str. 29.

²⁵² Kidrič 1941, str. 31.

je v svojem dnevniku potožil, da je pregledovanje čet na grabnu neznosno hrupno.²⁵³

Dne 27. julija je v palačo prišel general Moitelle z novico o sklenitvi premirja po ponovni bitki.²⁵⁴ Pet dni pozneje se je pri Zoisu nastanil general Antoine Bertoletti, komandant čet v postojnskem okrožju s spremstvom.²⁵⁵ 3. avgusta je prišel na obisk vojni komisar Étienne Marie Siauve in poročal o mrtvih.²⁵⁶ Takoj ko je 4. avgusta Bertoletti odpotoval na Reko, se je v palačo vselil polkovnik Saint-Paul, adjutant divizije, ki je večkrat prišel k Zoisu na klepet. V naslednjih dnevih so si pri njem kar podajali kljuke. Obiskali so ga guverner Janez Nepomuk grof Brandis, novomeški okrožni glavar Franc grof Hohenwart, gubernialni svetnik Janez Nepomuk baron Buset (1753–1837),²⁵⁷ vojaški guverner zasedene Kranjske in Koroške general Louis Baraguey d'Hilliers,²⁵⁸ vojni komisar Étienne Marie Siauve, Jožef Alborghetti ter goriška odposlanca baron Codelli in grof Attems.²⁵⁹ Med Francozi je bil posebej izobražen Étienne Marie Siauve, ki je bil med drugim predsednik Keltske akademije v Parizu. Zelo se je zanimal za arheologijo, zato je z Vodnikom večkrat obiskal Zoisovo alejo, kjer sta si ogledovala tamkajšnje

²⁵³ Kidrič 1941, str. 35–41; SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809. V fajančni delavnici v Gradišču je moral nastaniti 136 mož, vojaki pehotnega regimenta pa so spali tako zunaj kot znotraj Zoisove aleje, zato je moral pustiti odprto.

²⁵⁴ Kidrič 1941, str. 74.

²⁵⁵ Kidrič 1941, str. 64; O Bertolettiju gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/bertoletti/> (14. 4. 2024).

²⁵⁶ Kidrič 1941, str. 65.

²⁵⁷ Bil je predsednik Kranjske kmetijske družbe, častni član Poljedelske družbe in član ljubljanske Filharmonične družbe (Preinfalk 2014, str. 25).

²⁵⁸ O d'Hilliersu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/baragueydhilliers/> (15. 4. 2024).

²⁵⁹ Kidrič 1941, str. 71–79.

ostanke Emone.²⁶⁰ Med 5. in 14. avgustom ter 19. in 20. oktobra 1809 je moral Zois spet poskrbeti za nastanitev in hrano generala Antoina Bertolettija s pribočniki in spremstvom. Popili so dobrih 8 litrov tržaškega rdečega vina, 92 litrov kislega vina, 4 steklenice malage, dve steklenici ruma, dve steklenici rosolia in pojedli 48 kg govedine, 65 kg teletine, 16 parov piščancev, 3 pare golobov, 8 kokoši, 5 kg masti, 3 kg masla in 3 kg slanine, 5,5 kilograma olja, 3 kg rib, 4 kg sladkorja, nekaj sadja in zelenjave ter dnevno mleko, kruh, pecivo in piškote ter potrošili 4 kg sveč. Za vse skupaj je Zois porabil dobrih 306 goldinarjev.²⁶¹ Od 16. avgusta do 12. oktobra je moral nastaniti polkovnika Saint-Paula s petimi služabniki.²⁶² 18. avgusta ga je prvič obiskal François-Marie Fargues, francoski intendant za Kranjsko in Gorenjsko. Poleg njega sta na obisk prišla še Baraguey in soproga, zato je Zois naročil stolničnega kapelnika Antona Höllerja, da je muziciral, učitelja risanja na ljubljanski normalki Vincencija Dorfmeistra pa za risanje.²⁶³ Za zadnjo vojaško nastanitev je moral Zois poskrbeti med 5. in 12. novembrom 1809, ko je gostil generala Bertranda Clauzela²⁶⁴ in njegovo spremstvo. Jedli in pili so zelo podobno kot mesec dni prej skupina Antoina Bertolettija, le da v večjih količinah, zato je Zois porabil še 860 goldinarjev.²⁶⁵

Oktobra 1809 je morala Avstrija Napoleonu odstopiti naše dežele in Ljubljana je postala sedež generalnega guvernerja

²⁶⁰ Kidrič 1941, str. 68, 69, 70, 71; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi566620/> (14. 4. 2024).

²⁶¹ SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809.

²⁶² SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809.

²⁶³ Kidrič 1941, str. 77, 78.

²⁶⁴ O Clauzelu gl. <https://www.frenchempire.net/biographies/clauzel/> (14. 4. 2024).

²⁶⁵ SI AS, 1052, fasc. 33, Nastanitev in preskrba francoskih čet 1805, 1806, 1809. Poleg tega je nekajkrat v tem letu oskrboval vojake tudi v fajančni tovarni in pristavi Podrožnik. Leta 1809 je nabavil za ok. 1.500 goldinarjev alkoholnih pijač: 72 steklenic maraskina, 60 steklenic šampanjca, 170 litrov malage, 283 litrov rdečega vina in 24 steklenic pikolita (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1809).

novoustanovljenih Ilirskih provinc. V mestu se je naselilo precejšnje število francoskih uradnikov in vojakov. Kljub zvestobi avstrijski državi je poskušal Zois v času Ilirskih provinc vzpostavljati čim boljše odnose tudi s predstavniki francoske oblasti. Guverner Auguste Marmont (glej barvno prilogo 21), ki je to funkcijo zasedal do aprila 1811, naj bi Zoisa obiskoval vsak teden, generalni intendant Eduoard D'Auchy pa naj bi do odhoda avgusta 1810 v njegovi palači celo stanoval. Leta 1813, ko je bival v Ljubljani kot urednik uradnega glasila Ilirskih provinc *Le Télégraphe officiel* in licejski knjižničar, ga je obiskoval Charles Nodier, med letoma 1810 in 1813 pa tudi generalni šolski nadzornik Rafael Zelli, s katerim ga je družilo zanimanje za kemijo.²⁶⁶

Zois je bil zaradi vojaških nastanitev že precej obupan, saj je izračunal, da je zanje porabil več kot 26.000 goldinarjev, poleg tega pa so mu odmerili še 124.000 goldinarjev vojne kontribucije. Pozneje so mu znesek zmanjšali, a kljub temu je moral plačati skoraj 50.000 goldinarjev.²⁶⁷

ZADNJI VISOKI OBISK IN POSLEDNJA LETA ŽIGE ZOISA

Kmalu po dokončnem Napoleonovem porazu je Zois zadnjič gostil pomembne goste. Konec septembra 1815 se je namreč cesar Franc I. (1768–1835) iz Pariza odpravil na potovanje na Tirolsko in naprej proti jugu, da bi obiskal novo Lombardsko-beneško kraljestvo in severne dele bivših Ilirskih provinc. Zato je Zois že

²⁶⁶ Kidrič 1929, str. 475; Pivec 1923; Vidmar 2020, str. 259, 260; Dimitz 1876, str. 364.

²⁶⁷ Kidrič 1941, str. 54, 57, 70, 71, 116; Šumrada 1987, str. 10.

istega meseca stopil v kontakt z dvorom, saj je želel prodati svoje železarne državi ali organizirati loterijo. Priložnost za srečanje se mu je ponudila na začetku maja naslednjega leta, ko so ga obvestili, da je njegova palača v času cesarjevega obiska v Ljubljani izbrana za rezidenco kneza Klemensa Metternicha, avstrijskega zunanjega ministra (glej barvno prilogo 22). Kljub temu da so se mu zdeli njegovi prostori preveč preprosti za tako visok obisk in je bil že od februarja tistega leta hudo bolan in je skoraj cele dneve preležal v postelji, je začel snuti še pogovor o prihodnosti Ilirskih provinc in o imenovanju Valentina Vodnika za profesorja slovenščine na ljubljanskem liceju. Metternich, ki je pri Zoisu bival po vsej verjetnosti med 19. in 23. majem 1816, se je nastanil v drugem nadstropju. S Zoisom sta se pogovarjala o ilirskem vprašanju in Zois je Metternicha prosil, naj podpre južnoslovanski značaj Ilirskega kraljestva. Čeprav je ležal v postelji, je sprejel še Rudolfa grofa Wrba-Freudenthala (1761–1823), ki je bil cesarjev osebni prijatelj, svetovalec in vodja njegove telesne straže ter funkcionar Dvorne komore za novčarstvo in rudarstvo. Ta je v Ljubljano prišel verjetno 17. maja, da bi poskrbel za vse potrebno za cesarjev obisk, Zois pa ga je prosil za odkup fužin. Wrba si je tedaj gotovo ogledal tudi Zoisovo mineraloško zbirko, saj je bil tudi sam zbiralec in sta si s Zoisom že prej izmenjavala minerale. Zoisa je obiskal še Procop grof Lažansky-Bukowa, ki je vodil Dvorno komisijo za centralno organiziranje, odgovorno za pripravo priključitve italijanskih in ilirskih dežel v Avstrijsko cesarstvo. Pogovarjala sta se verjetno o položaju Ilirskih provinc v prihodnosti.²⁶⁸ Da bi na visoke goste naredil čimboljši vtis, je Zois na začetku maja pri trgovcih Kuckh, Tschernoth in Worlischek za drugo nadstropje kupil novo pohištvo za dobrih 60 goldinarjev, 356 litrov starega in 285 litrov novega vina

²⁶⁸ Vidmar 2020, str. 250–263.

za dobrih 170 goldinarjev, 70 rakov in posebej za Metternicha 100 velikih rakov za 13 goldinarjev.²⁶⁹

Že leta 1809, še bolj pa po letu 1813 se je Zoisovo gospodarsko in finančno stanje naglo poslabševalo. Ne samo zaradi velikih vojnih kontribucij, ampak tudi zaradi splošne gospodarske krize in stalnega padanja konjunktura v fužinarstvu.²⁷⁰ V obratih je odpustil veliko delavcev, najemal posojila in iskal kupce za fužine in druge obrate, alejo in svoje zbirke. A do smrti se mu je uspelo znebiti le hiše v Trstu, fajančne tovarne v Gradišču in aleje.²⁷¹

Gospodinjstvo v palači se je precej skrčilo. Leta 1814 so bili na stalni plači le še lovec Prahe, služabnik Janez Mihelič, oskrbnik Jožef Šulc in vrtnar Ried, kolarju Matiji je plačeval penzijo, fakinu Biaggiu pa je dajal miloščino. Vdova Santler je skrbela za kuhinjo, a po vsej verjetnosti ni več stanovala v palači. Temu primerno so se znižali stroški za hrano in pijačo. Med letoma 1814 in 1816 je za hrano na leto potrošil približno 1.220 goldinarjev, najbolj pa je padla poraba vina. V zadnjih dveh letih Zoisovega življenja sta bila zaposlena le še lovec Prahe in Šulc, stroški za hrano in pijačo pa so bili minimalni.²⁷²

Najverjetneje spomladi 1818 se je Zois preselil v prvo nadstropje južnega trakta, kjer je njegovo stanovanje obsegalo šest sob, tam pa je imel tudi izhod na cvinger.²⁷³ Ta izhod s stopnicami na vrt je dal izdelati že leta 1796,²⁷⁴ saj je verjetno že tedaj težko hodil. Vse ostale prostore palače pa je želel dati v najem ali komu prepustiti.²⁷⁵ Septembra 1818 je pisal guberniju, da bi

²⁶⁹ SI AS, 1052, fasc. 34, Mesečni obračuni za služinčad, 1814, 1816.

²⁷⁰ Šumrada 1987, str. 10.

²⁷¹ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (14. 4. 2024).

²⁷² SI AS, 1052, fasc. 34, Izdatki 1818, 1819.

²⁷³ SI AS, 1052, fasc. 34, Izdatki 1818, 1819.

²⁷⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794–96.

²⁷⁵ SI AS, 1052, fasc. 33.

palačo skupaj s »Zwingergartnom«, Zoisovim grabnom, pohištvo in posestmi na Barju prodal in da se je ustno z bankalno administracijo že dogovoril za kupnino 50.000 goldinarjev. Za svoje potrebe pa bi zadržal le svoje stanovanje.²⁷⁶ Do odkupa pa v času Zoisovega življenja ni prišlo, zato se je verjetno odločil, da bo vsaj nekaj sob začel oddajati. Leta 1819 je namreč tu imel urad general Franz pl. Gorup-Besanez, komandant c. k. vojaške komande v Ljubljani.²⁷⁷

Dober mesec pred smrtjo je Zois vse imetje prodal nečaku Karlu Zoisu, da bi se slednji izognil plačilu davka na dediščino.²⁷⁸

Zois je umrl 10. novembra 1819. V spremstvu ogromne množice ljudi vseh slojev so ga pokopali dva dni pozneje na pokopališču pri cerkvi sv. Krištofa.²⁷⁹

Nagrobnik, ki ga je Peter Kozina prenesel v dvorišče palače in je posvečen tako Žigi Zoisu kot njegovi mami, je, kot nam pove napis, dal izdelati Karel Zois. Iz signature pa je razvidno, da so ga izdelali v tedaj zelo priljubljeni umetnostni livarni v Mariazellu na Štajerskem. Nagrobnik je tako glede oblike kot glede simbolike (kvišku leteči metulj kot simbol nesmrtni duše, ki temelji v grškem antičnem predstavnem svetu) tipičen izdelek te livarne, ki je bila najbolj uspešna ravno okrog leta 1820.²⁸⁰ Plošče ne moremo natančneje datirati. V knjigi izdatkov se je sicer ohranil podatek, da je Karel Zois leta 1827 kiparju M. Kirchnerju za neki spomenik plačal 20 goldinarjev, naslednje leto pa še 56 goldinarjev za dokončanje in prevoz,²⁸¹ a ne vemo, ali se izdatek nanaša na ta nagrobnik.

²⁷⁶ SI AS, 1052, fasc. 33, Zoisova hiša na Bregu, pogajanja za prodajo in loterija, 1812–1844.

²⁷⁷ *Schematismus* 1819, str. 268.

²⁷⁸ Vidmar 2010, str. 16.

²⁷⁹ Richter 1820, str. 22.

²⁸⁰ Neureiter 2003, str. 258–262; Kröll 2012, str. 151, 152.

²⁸¹ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1826–1832.

GRADNJA PALAČE IN UREDITEV VRTOV V ČASU MICHELANGELA IN ŽIGE ZOISA

PALAČA

Palača je bila do pred kratkim v umetnostnozgodovinski strokovni in znanstveni literaturi deležna le kratkih omemb. Prvi je o njej pisal Nace Šumi v pregledu ljubljanske baročne arhitekture leta 1961. Zapisal je, da je palača dober primer klasicistične arhitekture, kjer je še mogoče opaziti baročno tradicijo, a brez baročne kompozicije. Palača naj bi po njegovem mnenju bila iz več manjših hiš v enotno stavbo prezidana med letoma 1765 in 1770. Portal, ki ga je interpretiral kot odvod portala cerkve sv. Petra v Ljubljani, naj bi s svojo stilizacijo rozet in čelom razgibano formo sicer okrnil, ne pa popolnoma zadušil. Nastanek portala je postavil v leto 1798, saj naj bi bil ta datiran.²⁸² S tem je seveda mislil na ploščo s to letnico, ki je vzdana poleg portala. Damjan Prelovšek je prefasadiranje palače postavil na konec 18. ali začetek 19. stoletja in zapisal, da kaže tržaško arhitekturno izhodišče.²⁸³ Leta 1988 je Uroša Lubeja zanimalo, zakaj je na fasadi palače tudi plošča z ljubljanskim grbom in letnico 1589, ki bi po njegovem mnenju glede na obliko lahko bila portalni sklepnik.²⁸⁴ Glede na navedbe v zapuščinskem inventarju nekdanjega lastnika

²⁸² Šumi 1961, str. 168.

²⁸³ Prelovšek 1976, str. 52.

²⁸⁴ Lubej 1988, str. 74–76.

hiše je sklepal, da je bila Erbergova hiša, ki jo je leta 1765 kupil Zois, nekoč mestno skladišče. Zato je predvideval, da je ta plošča ostanek te stavbe, saj je ugotovil, da je plošča vzdana na mestu nekdanjega portala. Ko je primerjal Wiserjevo risbo Brega, ki je nastala med letoma 1760 in 1765,²⁸⁵ in oljno sliko Andreja Herrleina *Požar v Krakovem* iz leta 1798 (glej barvni prilogi 10 in 23), na kateri sta Zoisova in Erbergova palača že združeni, je ugotovil, da so po letu 1765 premestili stare portale. Ob tem je omenil, da je prav v letu, ko je datirana plošča, stavbenik Abondio Donino za mestno skladišče izklesal portal in mestni grb. To arhivsko izpričano Doninovo delo je Lubej pozneje povezal z grbovno ploščo na fasadi.²⁸⁶ Za fasado je zapisal, da je bila leta 1938 neustrezno obnovljena, saj je novi omet predebel, zato se okenski okvirji v njem izgublajo, namesto da bi ustvarjali igro svetlobe in sence.²⁸⁷ Leta 1976 je Damjan Prelovšek zapisal, da je bila palača enotno fasadirana proti koncu 18. ali začetku 19. stoletja, v ta čas pa je postavil tudi nastanek glavnega portala.²⁸⁸ Leta 1991 je bilo v Slovenskem biografskem leksikonu objavljeno obsežno geslo, posvečeno Žigi Zoisu. V njem je na kratko omenjena tudi ljubljanska palača: »Precej denarja je Z. namenil za razširitev zemljiške posesti ob hiši na Bregu v Lj. K 5 hišam, ki jih je združil že oče, je 1793 dokupil še dvorec nekd. samostana iz Bistre.

²⁸⁵ Lubej je nastanek risbe postavil zelo ohlapno v sredino 18. stoletja (Lubej 1988, str. 74–76). Že Kidrič pa je nastanek risbe argumentirano postavil v leta med 1760 in 1765. (Kidrič 1939, str. 212). Po njem je datacijo prevzel Stopar (Stopar 1996, str. 73, 74). Kidričeva argumentacija letnice 1765 za post quem non sicer ni povsem prepričljiva, saj so se imena hiš lahko ohranila tudi po tem, ko so zamenjale lastnike, a risba je gotovo nastala pred prezidavo in združitvijo obeh palač med letoma 1766 in 1768 (Costa 1848, str. 26; Müllner 1898, str. 222).

²⁸⁶ Lubej 2001, str. 557.

²⁸⁷ Lubej 1988, str. 74–76.

²⁸⁸ Prelovšek 1976, str. 168.

Dvorec je dal prezidati v dvonadstropno stavbo in 1806 nadzidal še tretje nadstropje. K svoji palači je dokupil del mestnega obzidja z obrambnim zidom, dal zid podreti, jarek zasuti in zemljišče zasaditi z drevjem ...²⁸⁹ Kljub temu so po Šumiju letnico 1798 kot letnico povečave in enotnega fasadiranja ali letnico portala povzeli Breda Mihelič, Ivan Stopar, Jože Suhadolnik in avtorji vodnika po baročni Ljubljani iz leta 2007.²⁹⁰ Stopar je nekaj let pozneje to letnico opustil in zapisal le, da je blok hiš (bistriški dvor, Erbergova palača, Zoisova palača) Žiga Zois združil in prezidal po letu 1793. O njegovem zasebnem vrtu pa zapisal, da je bil lociran za dvorom, za njim pa je bil drevored na mestu mestnega jarka.²⁹¹ Nace Šumi je leta 2007 v razstavnem katalogu svoje ugotovitve iz leta 1961 takole ponovil: »Med 1765–1770 in 1793–1800 so več starejših hiš združili in prezidali v enotno stavbo. Letnica 1798 ob portalu se zdi primerna za čas njenega nastanka. S stilizacijo rozet in čelom (odvod portala sv. Petra) je razgibano formo sicer okrnil, ne pa povsem zadušil. Prav ta portal začenja za Ljubljano in njeno deželno okolje vrsto značilnih motivov domačega empira. Fasada je povsem gladka, nečlenjena. Poudarjajo jo le okenski okviri.«²⁹² Bolj natančne letnice nakupov hiš lahko preberemo v zapisih Suhadolnika, saj jih je povzemal

²⁸⁹ <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (14. 4. 2024).

²⁹⁰ Mihelič 1989, str. 68; Stopar 1992, str. 105; Suhadolnik 2006, str. 77–83; Kemperl, Klemenčič, Weigl 2007, str. 56.

²⁹¹ Stopar 1996, str. 73, 74.

²⁹² Šumi 2007, str. 213. Ker je katalog izšel že po Šumijevi smrti, je večino kataloških enot z novimi spoznanji dopolnil Igor Sapač, enota *Zoisova palača* pa je ostala brez pripomb. Sapač je v isti publikaciji v poglavju o arhitektih prezidavo Zoisove in Erbergove palače datiral v čas okoli leta 1740 in jo umestil v skupino anonimnih arhitekturnih del, med katerimi bi utegnili biti tudi dela Johanna Georga Schmidta. Ob tem je ponovil Šumijevo domnevo o združitvi vseh hiš z bistriškim dvorom leta 1798 (Sapač 2007a, str. 264).

po tipkopisu Fabjančiča.²⁹³ Zapisal je še, da je bila hiša Pri zlati ladji podrta leta 1827, hiša bistriškega opata pa leta 1826, da je Zois med letoma 1765 in 1770 združil stavbišče štirih manjših triosnih hiš in jih prezidal v enotno stavbo, ki je že pri prvem številčenju dobila enotno številko 302. Njej je bila okoli leta 1805 priključena še ena križevniška hiša.²⁹⁴ Edini daljši zapis o palači je objavil Tine Germ leta 2010 in je dosegljiv na spletnem portalu DEDI. Zapisal je, da je stavba nastala v drugi polovici 18. stoletja z združitvijo in delno prezidavo starejših hiš, ki jih je Zois pokupil v zgodnjih šestdesetih letih, in Erbergove palače, ki jo je kupil leta 1765 in je bila zgrajena kot mestno skladišče. Bistriški dvor, ki je stal ob Erbergovi hiši na vogalu vzdolž mestnega zidu, je skupaj s cerkvijo sv. Lovrenca in delom mestnega obzidja kupil Žiga Zois leta 1793. Cerkev in zid je dal podreti, da je pridobil prostor za vrt, dvor pa priključil svoji posesti in do leta 1798 združil vse tri stavbe z enotnim pročeljem. Tudi on je Lubejev podatek, da je A. Donino leta 1589 izdelal portal za mestno skladišče, povezal s še ohranjenim glavnim portalom te palače, a poudaril, da je bil portal v 18. stoletju predelan.²⁹⁵ O Zoisovih vrtovih v Ljubljani je najbolj podrobno pisala Ines Babnik, ki omenja tri njegove vrtove, in sicer velik botanični vrt v Gradišču, drevored na mestu jarka in njegov zasebni vrt na obzidju. Za slednjega, za katerega je objavila tudi načrt, ni ugotavljala, ne kdaj je nastal ne kje točno je bil lociran.²⁹⁶

²⁹³ Suhadolnik 2006, str. 77–83.

²⁹⁴ Suhadolnik 2006, str. 16, 17. Kot bomo videli v nadaljevanju, se je Suhadolnik zmotil tako pri letnicah podrtja stavb kot o velikosti združenih hiš.

²⁹⁵ <http://www.dedi.si/dediscina/335-zoisova-palaca-v-ljubljani> (7. 7. 2019).

²⁹⁶ Babnik 2016, str. 90–95.

Iz zapisanega sledi, da so pisci letnico 1798 večinoma interpretirali kot leto izdelave glavnega portala in/ali leto zadnje razširitve palače ter poenotenja fasade, le Lubej in Germ sta menila, da je bil portal izdelan leta 1589, pri čemer je Germ dodal še, da je bil predelan v 18. stoletju. Pri številu in letnicah nakupa hiš, ki jih palača združuje, in o letu podrtja bistriškega dvora pa si niso enotni. Že bežen pogled na ploščo z letnico 1798 pa zbuja sum, da se nanaša na zgodovino gradnje, saj je plošča odlomljena in vzdana ob portalu. Prav tako že omenjena Herrleinova slika iz leta 1798 kaže, da sta tako cerkev sv. Lovrenca kot dvor takrat še stala. Zato sem se leta 2019 začela poglobljeno ukvarjati z zgodovino gradnje te palače in ugotovitve predstavila na simpoziju *Baron Žiga Zois: nova spoznanja ob dvestoletnici smrti* novembra istega leta.²⁹⁷ Leta 2021 sem se še bolj poglobila v slog portalov glavne fasade in naslednje leto izsledke objavila v znanstveni reviji *Kronika*.²⁹⁸ Besedilo v nadaljevanju tega poglavja je torej nadgradnja obeh prispevkov, dopolnjeno s še nekaterimi novimi razmisleki.

Kako sta bili videti Zoisova vogalna in Erbergova palača pred nakupom leta 1765, najbolje vidimo na risbi Candida Zullianija iz leta 1751 in smo jo že opisali.²⁹⁹ Naslednja upodobitev palače je iz leta 1798, in sicer na sliki Andreja Herrleina *Požar v Krakovem* (glej barvno prilogo 23), ki jo je kot vir uporabljal že Uroš

²⁹⁷ Kemperl 2019, str. 14. Zbornik je izšel šele istočasno s to knjigo.

²⁹⁸ Kemperl 2022, str. 91–104.

²⁹⁹ AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496. Upodobitev na Wiserjevi risbi Brega je manj natančna. Kakšne so bile fasade hiš v Križevniški ul., ne vemo.

Lubej.³⁰⁰ Sicer je upodobitev precej manj natančna kot Zulliani-jeva, saj palača ni glavni motiv na sliki, a gotovo je zanesljiva, saj je Herrlein palačo dobro poznal. Na tej upodobitvi ima pročelje palače deset okenskih osi, torej toliko kot obe palači skupaj, tudi frčada nekdanje Erbergove hiše je taka, kot jo je naslikal Zulliani. Torej bi glede na to sliko lahko trdili, da so do tega leta obe palači poenotili, portal Zoisove hiše predstavili v novo sredinsko os, portal prvotne Erbergove hiše pa se ne vidi dobro, morda so ga ohranili. Prav tako se zelo slabo vidi, kaj je tedaj bilo na mestu portala prve Zoisove hiše. Na Runkovi risbi Brega iz leta 1795, ki bo obravnavana pozneje in na kateri je viden le severni del pročelja palače, je viden nov portal na mestu prenesenega glavnega portala in je verjetno nastal ob združitvi obeh hiš. Ne moremo pa reči, da gre za današnji portal. Tako je stavba postala simetrična, simetrijo je kvarila le frčada. In če odmislimo levi dve okenski osi današnje palače in ostale pritlične portale, se glavno pročelje na zunaj ni bistveno spremenilo. Še danes pa je v pritličnem delu pročelja viden stik med vogalno in bivšo Erbergovo palačo. Ob prestavitvi portala je nastalo tudi novo stopnišče, ki je tudi znotraj povežalo obe stavbi v novo celoto. Stopnišče je troramno in banjasto obokano. Obok sloni na zelo plitvih dvojnih pilastrih, ki na površini med dvema slopoma oblikujejo poglobljeno polje.

³⁰⁰ Lubej 1988, str. 74–76; Upodobitev Brega je še na banderski sliki bratovščine velikih čolnarjev. Upodobitev je precej nenatančna, pa tudi ni jasno, ali je nastala leta 1771 ali 1820 (Stopar 1996, str. 81). Na banderu sta namreč obe letnici, a sta obe problematični. Leta 1771 je namreč cerkvice sv. Lovrenca še stala, a je na upodobitvi ni. Palača ima le devet osi, kar pa se ne sklada z letnico 1820, saj je tedaj palača že bila razširjena in je imela dvanajst osi. Ker se zdi, kot bi bila za palačo na južni strani upodobljena še ena stavba, bi to lahko pomenilo, da je upodobitev nastala med podrtjem cerkvice sv. Lovrenca in razširitvijo palače, kar pomeni, da bi upodobitev lahko nastala okrog leta 1805.

Vogali slopov, na katerih so pilastri, so posneti. Na ta način pa so členjeni in obokani tudi nekateri hodniki stavbe. Stopnišče kaže podobnosti s stopniščem Desselbrunnerjevega dvorca na Selu pri Ljubljani, na današnji Zaloški cesti, ki je pripisan Lovrencu Pragerju in je bil sezidan leta 1762.³⁰¹ Lovrenc Prager (ok. 1720–1791) je bil vsaj po smrti Candida Zullianija v letu 1769 vodilni arhitekt na Kranjskem, v deželi pa je bil dejaven vsaj od leta 1761 dalje kot sodelavec Matije Perskega. Po njegovi smrti je v naslednjem letu (1762) tudi prevzel delavnico. Od leta 1764 je bil kranjski deželni stavbni mojster, od leta 1776 pa se omenja tudi kot predstojnik ljubljanskega zidarskega ceha. Na novo pozidal ali prezidal je okrog štirideset cerkva, mestnih palač in dvorcev.³⁰² Zato ne bi bilo nenavadno, da bi Michelangelo Zois za prezidavo svoje palače izbral prav njega. Prav tako mu je bil verjetno blizu njegov klasicistični slog, saj glede na to, da je Zois ohranil starejši portal, v prezidavo ni želel vložiti veliko denarja, svoje palače ni želel prezidati v reprezentančni dvorec, ampak jo je pojmoval bolj kot utilitarno stavbo s skladišči in pisarnami, v njej pa je z družino tudi prebival. Z atribucijo se skladata tudi dve letnici te združitve oziroma prezidave, ki ju najdemo v starejši literaturi. Henrik Costa je zapisal, da je bila palača prezidana leta 1768,³⁰³ Rudolf Andrejka pa je menil, da je prezidava iz 1765.³⁰⁴ Gotovo so s prezidavo začeli po nakupu Erbergove hiše 13. septembra 1765, torej gotovo šele spomladi naslednjega leta, in čisto verjetno je, da se je gradnja zavlekla do leta 1768. Če pogledamo

³⁰¹ Šumi 2007, str. 206.

³⁰² Kemperl 2007a, str. 48–50; Sapač 2007a, str. 259, 260 s tam našeto starejšo literaturo.

³⁰³ Costa 1848, str. 26; Müllner 1898, str. 222.

³⁰⁴ Andrejka 1932, str. 2.

Zullianijevo risbo, ugotovimo, da je Michelangelo Zois dal prenesti desni portal, torej portal, ki je bil prej na Zoisovi vogalni hiši, na sredino. Na risbi se namreč vidi, da gre za rustični portal z volutasto atiko. Da je bil glavni portal res prestavljen in ne izklesan na novo, se vidi tudi po tem, da so morali malo odklesati obe voluti čela, da so ga lahko vključili pod okenski odprtini, ki jih očitno vsaj v tem delu niso prilagajali.³⁰⁵ Drug portal (prejšnje Erbergove hiše) pa je ostal na svojem mestu. Torej današnji glavni portal ni bil del nekdanje mestne orožarne na mestu Erbergove hiše, kot sta to sklepala Uroš Lubej in Tine Germ.³⁰⁶ Čudno bi tudi bilo, da bi Zois ohranil grbovno ploščo nekdanje orožarne oziroma skladišča, sploh zato, ker je bila na tem mestu le osem let. Vsi starejši pisci so namreč spregledali zapis Rudolfa Andrejke v časopisu *Slovenec*, ki je nastal ob veliki obnovi palače leta 1932 pod novim lastnikom Rihardom Skubcem.³⁰⁷ Ta je palačo kupil od podjetnika Petra Kozine, ki je palačo in okolico obnavljal že leta 1920. Andrejka, ki je tedaj v hiši tudi stanoval,³⁰⁸ je zapisal, da je grbovno ploščo našel Peter Kozina med staro šaro in jo dal sprva vziдати ob stopnišče, ki vodi s spodnjega na zgornji vrt. Andrejka je predvideval, da plošča izhaja iz mestnega obzidnega stolpa, ki je stal na vogalu južnega in zahodnega obzidja oziroma na vogalu današnje Zoisove in Hieronimove ceste in ga je leta

³⁰⁵ Lubej piše, da so ob združitvi stavb poenotili okenske odprtine (Lubej 1988, str. 75). Okna na Wiserjevi veduti so videti nekoliko v različnih višinah, a z Zullianijeve risbe, ki je precej bolj natančna, tega ne razberemo. Zato predvidevam, da so vse okenske odprtine tam, kjer so bile tudi pred združitvijo hiš.

³⁰⁶ Lubej 2001, str. 557; <http://www.dedi.si/dediscina/335-zoisova-palaca-v-ljubljani> (7. 7. 2019).

³⁰⁷ Andrejka 1932, str. 2.

³⁰⁸ Glej poglavje Palača v 20. stoletju.

1785 mesto prodalo Zoisu. Hkrati pa je Kozina na vrtu našel tudi ploščo z napisom, ki se mu je prav tako zdela dovolj zanimiva, da jo je dal vzdati ob stopnicah, ki so vodile z vrta v stanovanje. Na plošči je bilo v celoti vklesano: Poserunt / Grati filii / Zois / P. P. / MDCCXCVIII, kar v slovenščini pomeni: Postavili hvaležni Zoisovi otroci blagemu očetu 1798. Ploščo so na sedanje mesto predstavili leta 1932, a ob prenosu so delavci tablo poškodovali, zato je odlomljena in napis ni več viden v celoti.³⁰⁹ Torej se tabla nanaša na nekaj, kar so Žiga Zois in njegovi sorojenci postavili na vrtu ob palači svojemu očetu Michelangelu v spomin, in ne na povečavo palače. Tudi Herrleinova slika iz leta 1798 kaže, da so tega leta stali tako gostilna Pri zlati ladji kot tudi cerkev sv. Lovrenca in bistriški dvor v ozadju. Torej se palača kljub nakupom gostilne leta 1770 in bistriškega dvora s cerkvijo sv. Lovrenca leta 1793 ni spremenila oziroma nobene od teh stavb do tistega leta niso podrli. V tako razširjeno palačo so ob prezidavi vključili tudi dve hiši na Križevniški. Tretja je bila priključena pozneje, a je ostala dvonadstropna in ohranila svoj vhod s Križevniške. Ob prezidavi med letoma 1766 in 1768 so verjetno z glavnim traktom povezali poslopja današnjega južnega trakta, o podobi katerih pa pred to prezidavo ne vemo nič. To se dobro vidi iz že omenjenih tlorisov Lovrenca Pragerja, ki so nastali ob cenitvi leta 1790³¹⁰, pa tudi iz števila sob, ki so bile popisane leta 1788.³¹¹

³⁰⁹ Po Andrejki sta zapis o izvoru plošč povzela Kidrič (Kidrič 1939, str. 21) in Kopriva (Kopriva 1989, str. 85, 86).

³¹⁰ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

³¹¹ SI AS, 1052, fasc. 33, Fatirung des Zinsertrags der Häuser, für Hauseigenthümer in größern Städten; Müllner 1898, str. 95. Tlorisi so na straneh 43, 44 in 45.

Franz Ferdinand Runk, veduta Brega v Ljubljani, najverjetneje 1795, detajl, Dunaj, vir: Akademie der bildenden Künste, Kupferstichkabinett, inv. št. 11749

Hiša je bila ob smrti Michelangela Zoisa leta 1777 vredna 15.000 goldinarjev. Že prej, leta 1773, je oče Žigi prodal opremo ljubljanske in tržaške hiše ter dvorca Brdo pri Kranju, ljubljansko hišo pa mu je prepustil 1774. Zase oziroma za svojo družino si je pridržal le stanovanje v prvem nadstropju, nekaj kleti in drvarnic za skladiščenje korenja, vina, hrane za konje in kurjave.³¹²

Žiga se je v letih 1784 in 1786 odločil stanovanje opremiti nekoliko po svoje, saj je tedaj nabavil večje količine parketa, pohištva, opeke in druge opreme, kot so lestenci, kamini, mreže za kamine in podobno, kupil je opremo za biljardno sobo in večje količine tarok kart. Izplačeval je zidarjem, mizarjem, steklarjem, ključavničarjem in pleskarjem, tedaj pa je dal popraviti tudi hišni vodnjak.³¹³

Palača je imela leta 1788 v pritličju stanovanje hišnega oskrbnika (sestavljeno iz sobe, kuhinje in kamre), skladišče, dve kleti, hlev

³¹² SI, AS, 309, šk. 130, fasc. LII, št. 53, Zapuščinski inventar Michelangela Zoisa.

³¹³ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, 1785, 1786.

za štiri konje, drvarnice, kolnico in eno sobo, v prvem nadstropju, kjer so bili trgovinski uradi, je bilo devet sob, dve kamri in obokana kurilnica, v drugem nadstropju, kjer je živel Žiga Zois, je bilo 15 sob, kuhinja in dve kamri, tretje nadstropje pa je obsegalo 12 sob in kamro. Pri tem pa del stavbe na Križevniški 16 ni vključen v ta popis. V stavbi Pri zlati ladji so bili v pritličju soba za vojaške nastanitve, hlev za osem konjev, shramba za vprego in skladišče za krmo. V prvem nadstropju so bili dve sobi in skladišče za žito. K palači sta sodila še jarek in ozek vrt vzdolž zidu.³¹⁴ Tedaj tega poslopja torej niso več oddajali za gostilno in so jo uporabljali za svoje namene. Tako je ostalo do podrtja stavbe, kar kažeta tloris in prerez stavbe, ki sta najverjetneje nastala leta 1823, tik pred podrtjem.³¹⁵

Kdaj je Zois podrl bistriški dvor in cerkev, ni popolnoma jasno. Morda je na prezidavo začel misliti takoj po nakupu dvora leta 1793. Že naslednje leto je namreč 50 goldinarjev plačal arhitektu Andreju Meniniju.³¹⁶ Menini je iz Vidma (Udine) v Ljubljano prišel leta 1792, kjer je opravil izpit pri gradbeni direkciji, zato so ga sprejeli za meščana in mu podelili mojstrsko pravico. A že leta 1797 je odšel v Zagreb, saj tu ni imel dovolj dela.³¹⁷ Z Meninijem se je Zois morda posvetoval o prezidavi, morda je narisal tudi kake načrte, a pri prezidavi oziroma gradnji ni sodeloval. V istem času ga je Zois angažiral tudi pri gradnji fajančne tovarne v Gradišču.³¹⁸

³¹⁴ SI AS, 309, šk. 130, fasc. LII, št. 53, Zapuščinski inventar Michelangela Zoisa; SI AS, 1052, fasc. 33, Fatirung des Zinsertrags der Häuser, für Hauseigenthümer in größern Städten; Müllner 1898, str. 95;

³¹⁵ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-009. Načrt je na strani 34.

³¹⁶ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794.

³¹⁷ Valenčič 1969, str. 78.

³¹⁸ SI ZAL, LJU 324, Zois, Ljubljana, 1, Rokopisna knjiga o keramični tovarni v Ljubljani.

V popisu stanja hiš za potrebe nastanitve vojaščine iz leta 1798 je zabeleženo, da je v tej stavbi (izvzeto je prvo nadstropje, saj so bili tam trgovinski uradi) 28 sob in šest kamer, od tega jih je 21 zasedenih s prebivalci, sedem pa jih lahko odstopijo vojakom.³¹⁹ Torej je število sob zelo podobno tistemu iz leta 1788. Dvor in cerkev gotovo nista bila podrti do leta 1802, kar lahko izluščimo iz popisov hiš in njihovih lastnikov. Med letoma 1782 in 1796 so bile v Zoisovi lasti hiše s številkami 300 (Pri zlati ladji), 302 (Zoisova palača, skupaj z bivšo Erbergovo palačo) in 303 (Zoisova palača, tri hiše v Križevniški ulici). Pri popisu leta 1796 se spremeni le to, da je za hišo številka 301 (bistriški dvor) zabeležen lastnik Zois, in tako ostane nespremenjeno do 1802. Tega leta je pri imenu lastnika še opomba, ki pravi, da se vse hiše na številkah 300 do 303, vključno z bistriškim dvorom, ki mu pripada tudi kapela sv. Lovrenca, držijo skupaj.

Večje spremembe v popisu zasledimo leta 1805, ko se tudi spremeni numeracija. Hiša št. 300 se je spremenila v št. 173, št. 301 se ne omenja več oziroma ni več tretirana kot samostojna hiša. Št. 302 je postala št. 174, prav tako se ne omenja več št. 303.³²⁰ Zato lahko sklepamo, da so bistriški dvor že začeli prezidavati, cerkev pa so podrli med letoma 1802 in 1805. Več lahko izvemo iz še ohranjenih zvezkov, kamor je Zois skrbno beležil vse svoje izdatke.³²¹ Med aprilom in septembrom 1806 je za gradnjo tretjega nadstropja

³¹⁹ SI ZAL, Reg I., 132, 89, fol. 13–18.

³²⁰ *Verzeichniß*, 1782, 1796; *Verzeichniß der Hausinhaber* 1802, 1805.

³²¹ SI AS, 1052, fasc. 35, Handbuch von 1805 a 1806; Izdatki 1806, 1807, 1808. Zvezki so ohranjeni le za posamezna leta. V Arhivu Republike Slovenije je namreč fascikel z zapuščino Žige Zoisa izgubljen (SI AS, 1052, fasc. 2). Prav tako je izgubljen Zoisov dnevnik iz let 1805–6, ki so ga pisci gesla v Slovenskem biografskem leksikonu leta 1991 še videli v Narodnem muzeju (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/> (14. 4. 2024)).

(za slope, oboke, kleti, kuhinje, shrambe in dimnike) porabil 971 goldinarjev in 46 krajcarjev. Poleg materiala so bili v znesek všteti tudi delo zidarskega polirja, zidarskih vajencev, tesarjev in navadnih delavcev. Tako so dobil štiri velike sobe in nekaj pomožnih prostorov. Gre za sobe, ki so na tlorisu tega nadstropja palače iz leta 1825 (glej barvno prilogo 25) označene s številkami 4, 5, 6, 7, 24, 25 in 26.³²² V času širitve Zoisove ceste in gradnje mostu so namreč želeli od Zoisa odkupiti »Zwingergarten«, v zameno pa bi mu nadzidali oba trakta palače za eno nadstropje, tako da bi bila celotna stavba trinadstropna. In za ta namen so leta 1825 nastali tlorisa in prereza drugega in tretjega nadstropja.³²³ Štiri sobe, in sicer kabinet, veliko sobo, sprejemnico in predsobo (najverjetneje gre za sobe št. 5, 7, 24, 25 na načrtu iz leta 1825), je Zois opremil s tapetami oziroma špalirji, za kar je plačal 804 goldinarje. Sobe so še istega leta dobile parket (mizar Klaus), stavbno pohištvo (16 okenskih kril, vrata, mizar Grimm) in pohištvo (kuhinjske kredence, stoli, predalniki, mize). Za vse to je Zois plačal kar približno 2.243 goldinarjev. Prek mizarja Kendla je nakupil še dunajsko pohištvo, in sicer za približno 1.609 goldinarjev. Naslednje leto je za zidarje in mizarje plačal še dobrih 138 goldinarjev. Leta 1808 je za ostrešje in strešna okna potrošil dobrih 51 goldinarjev, zato lahko sklepamo, da je bila stavba tedaj v grobem dokončana.³²⁴ Leta 1809 pa je Kendleju in njegovim pomočnikom izplačal kar 1.260 goldinarjev, torej so naredili veliko stavbnega pohištva.³²⁵

³²² SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-003. Več o načrtu glej poglavje Palača v času Karla Zoisa.

³²³ SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, fol 526 -548; SI ZAL, Zbirka načrtov 334-016-001-002-0, 334-016-001-003-0; ZAL, Reg I., 193 teh. enota 312, fol. 129 in dalje.

³²⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Handbuch von 1805 a 1806; Izdatki 1806, 1807, 1808.

³²⁵ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1809.

V obrazcu davčne napovedi leta 1809 je pod hišno številko 174 navedeno, da gre za stavbo, ki je sezidana iz petih enot, in sicer iz dveh skupaj sezidanih hiš, bistrškega dvora, hiše Leopoldine baronice Erberg, hiše Elizabete Ulčar in Wizensteinove hiše. Pod hišno številko 173 pa so zabeleženi nekdanja gostilna Pri zlati ladji, mestni jarek in vrt v Gradišču.³²⁶

Torej je bila palača z uporabo starih zidov dvora do sedanje velikosti proti jugu (za dve okenski osi glavne fasade) razširjena in prilagojena glavni stavbi do leta 1806, dela pa so bila zaključena leta 1808.

Enotno fasadiranje brez pilastrov bi lahko izviralo še iz časa Pragerjevega posega v stavbo, torej med letoma 1766 in 1768, saj na Herrleinovi upodobitvi ni pilastrov. In ti dve novi osi bi se videzu starejše stavbe le prilagodili. A palača je na tej sliki zelo majhna, saj ni glavni predmet slike, zato bi lahko bila tudi nenatančna. En del palače pa vidimo tudi na risbi Brega Franza Ferdinanda Runka, ki jo Ivan Stopar datira v konec 18. stoletja,³²⁷ najverjetneje pa je nastala leta 1795. Vemo namreč, da je Runk dovoljenje za risanje vedut na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem posedoval med letoma 1795 in 1801, okoli leta 1796 pa se je mudil v Trstu.³²⁸ Leta 1795 je Zois v svojo beležnico zapisal, da mu je Runk vrnil 36 goldinarjev,³²⁹ kar ne kaže le na to, da sta se osebno poznala, temveč tudi na njegovo bivanje tega leta v Ljubljani. Na risbi je severovzhodni vogal s sedmimi osmi glavne fasade, kjer pa so vidni pilastri. Risba je sicer zelo natančna, verjetno pa je nedokončana, saj manjka stavba tehtnice. Torej bi prej smeli verjeti

³²⁶ SI AS, 1052, fasc. 33, Davki in napovedi stanovanjske najemnine.

³²⁷ Stopar 1996, str. 86; First 2009, str. 177. Risba je na strani 104.

³²⁸ Rozman 1978/79, str. 119.

³²⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1795.

Runku, ki je bil vedutist. Zato sklepamo, da je pilastrsko členitev stavba zgubila šele ob zadnji povečavi oziroma združitvi med letoma 1806 in 1808. Zois pa ob tej dozidavi ni še enkrat premaknil portalov, zato je pročelje postalo v tem pogledu nesimetrično. Verjetno je palačo skušal poenotiti s čim manj dela in stroškov ali pa ga nesimetričnost preprosto ni motila. Razporeditev in velikost prostorov drugega in tretjega nadstropja vidimo na tlorisih iz leta 1825 (glej barvni prilogi 24 in 25).³³⁰ V drugem nadstropju je bilo 16 ogrevanih sob in 9 manjših prostorov, ki so služili kot kamre, shrambe ali kuhinje. Največja je bila soba nad glavnim portalom, a je danes pregrajena v kar štiri prostore. Merila je skoraj 70 m², obsegala štiri okenske osi in bila kurjena z dvema pečema. Gotovo je funkcionirala kot salon, kjer so potekale soareje, gotovo pa tudi konference ljubljanskega kongresa leta 1821, o katerem bo govora pozneje. Severno od nje je bila dobrih 50 m² velika vogalna soba, južno od nje pa tri sobe, od katerih je bila prva manjša, drugi dve pa večji. Vogalna ali ena od dveh južnih je bila verjetno biljardna soba, ena pa soba za muziciranje. Kot že zapisano, je bil Žiga Zois velik ljubitelj in podpornik glasbe, pa tudi njegova sestra Johana Nepomucena (od leta 1782 poročena Bonazza) in brat Anton sta igrala čembalo.³³¹ V severnem traktu so bile sobe ožje, v južnem, najpozneje prizidanem, pa so bile tri manjše in štiri večje sobe. V sobah so stale posebne omare s predali in vitrinami za zbirko mineralov ter omare s policami za knjige.³³² Te je najverjetneje izdeloval mizar Jožef Kendle, ki je dobival stalno letno plačo vsaj med letoma 1805 in 1811 ter imel v palači tudi mizarsko

³³⁰ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-002, 334-016-001-003.

³³¹ Kokole 2025, str. 279–326.

³³² Več o njih v poglavju Ostalina opreme palače.

delavnico, kjer je skupaj s pomočnikoma tudi prebival.³³³ Pozneje, na primer leta 1814, pa ga je Zois plačeval le še za določena opravila.³³⁴ V tretjem nadstropju je bilo 12 ogrevanih sob in pet manjših pomožnih prostorov.

Ob tej dozidavi in prezidavi so nastali trije novi portali pročelja, najverjetneje tedaj pa je bil odstranjen portal prejšnje Erbergove palače. Te nove portale, in sicer današnjega prvega, četrtega in šestega, vidimo na risbi Maksima Gasparija iz leta 1939, ki naj bi kazala stanje palače iz ok. 1808.³³⁵ Prav tako razporeditev portalov vidimo tudi na fotografiji, posneti kmalu po potresu leta 1895,³³⁶ ter na fotografiji, ki je bila posneta med letoma 1912 in 1921.³³⁷ Namesto sedanjega drugega in tretjega portala sta bili tedaj pravokotni okni, namesto sedmega pa majhna lina.

Ti trije portali so tudi edini slogovno izrazitejši element, ki je nastal ob zadnji povečavi palače, za katero še ne vemo, kateri mojster jo je izvedel. A kot bomo pokazali v nadaljevanju, nam tudi oblika portala pri atribuiranju ne bo v pomoč. Gre za obliko portala, ki ga v različnih variantah srečamo tako v starem delu mesta kot v nekdanjih predmestjih Ljubljane. Glede na število ohranjenih portalov bi lahko celo rekli, da je bila to zelo razširje-

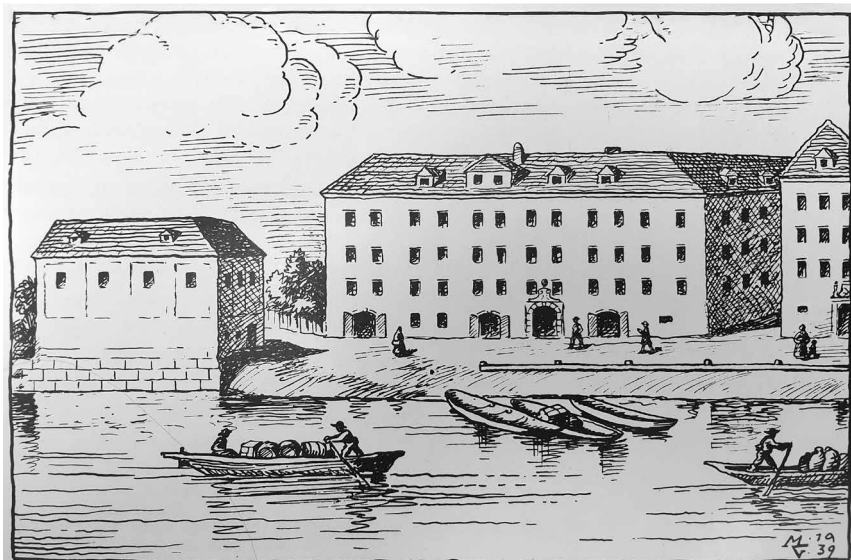
³³³ SI AS, 1052, fasc. 34, Mesečni izdatki za služinčad 1805, fasc. 35, Izdatki 1805, 1806, 1807, 1809, 1810, 1811, 1814; Kidrič 1939, str. 89, 40, 140, 29; Müllner 1898, str. 99.

³³⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1814; Kot cenilec je Kendle sodeloval leta 1836 tudi pri popisu inventarja preminulega Karla Zois (SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zois).

³³⁵ Risba je objavljena v Kidrič 1939, str. 35, a brez navedbe vira.

³³⁶ SI ZAL, LJU 342, A1-201, objavljena v Suhadolnik 2006, str. 218.

³³⁷ SI ZAL, LJU 342, A1-075. Fotografija ni datirana, a njen nastanek lahko postavimo med leto 1912, ko je Kozina že imel centralni sedež podjetja v tej palači (Adresar 1912, str. 97), in 1921, ko je Kozina v pritličju odprl prodajalno. Za palačo v času Petra Kozine glej poglavje Palača v 20. stoletju. Ob tem pa morda ni odveč omeniti, da sta prvi in četrti portal izklesana iz enakega kamna.

Zoisova palača in hiša „Pri zlati ladji“ okoli 1808 — po risbi M. Gasparija

Zoisova palača ok. 1808, po risbi Maksima Gasparija 1939, vir: Kidrič 1939, str. 35

Zoisova palača, fotografija po potresu 1895, vir: SI ZAL, LJU 342, A1-201

Zoisova palača, fotografija med letoma 1912 in 1921, vir: SI ZAL,
LJU 342, A1-075.

na oblika portala, morda celo prevladujoča pri tistih hišah, ki so bile prezidane ali na novo postavljene v prvi polovici 19. stoletja. Najzgodnejši tak portal je na vzhodni fasadi nadškofijske palače in je datiran z letnico 1798, najmlajši pa na Gornjem trgu 6, datiran z letnico 1868.³³⁸

Tako obliko portala so ljubljanski arhitekti uporabljali že precej prej, le da večinoma ne za ljubljanske stavbe. Prvič ga srečamo v opusu Matije Perskega (1716–1761, v Ljubljani od 1747).³³⁹ preprosto varianto ima kapela v Čušperku (1749–1750), obogateno pa župnijski cerkvi v Naklem (1755) in Koroški Beli (1754).³⁴⁰ Obliko portala je prevzel njegov naslednik Lovrenc Prager (okrog 1720–1791, v Ljubljani od 1761),³⁴¹ v čigar opusu

³³⁸ V mestu in nekdanjih predmestjih jih najdemo na palačah oziroma hišah Vodnikov trg 1 (šest nedatiranih), Študentovska ul. 3 (dva nedatirana), Študentovska ul. 5 (nedatiran), Študentovska ul. 7 (nedatiran, z ravno profilirano preklado), Študentovska ul. 13 (nedatiran), Ciril-Metodov trg 19 (nedatiran), Mestni trg 12 (1817), Mestni trg 27 (nedatiran), Pod Trančo 2 (nedatiran), Stari trg 3 (1828), Stari trg 26 (1805, delno prekrit z novejšo fasado), Gornji trg 5 (1828), Gornji trg 6 (1868), Gornji trg 20 (nedatiran), Gornji trg 21 (1832), Gornji trg 31 (1820), Gornji trg 40 (nedatiran), Gornji trg 37 (nedatiran), Gornji trg 39 (nedatiran), Ulica na grad 2 (1859), Hrenova ul. 13 (1824), Breg 4 (1813), Križevniška ul. 1 (nedatiran), Židovska ul. 3 (nedatiran), Židovska steza 3 (1846), Gregorčičeva 6 (nedatiran), Gregorčičeva 6a (nedatiran), Vegova 6 (1831, z ravno profilirano preklado), Rimska c. 17 (nedatiran), Rimska c. 19 (1815, z ravno profilirano preklado), Krakovski nasip 14 (nedatiran), Gradaška ul. 8 (nedatiran), Eipprova ul. 23 (1828), Trnovski pristan 4 (1819 in dva dva nedatirana), Trubarjeva c. 6 (1830, z ravno profilirano preklado), Trubarjeva c. 9 (nedatiran), Trubarjeva c. 11 (nedatiran), Trubarjeva c. 13 (1831), Trubarjeva c. 20 (1830), Trubarjeva c. 22 (nedatiran), Trubarjeva c. 25 (nedatiran), Trubarjeva c. 31 (trije nedatirani portali), Trubarjeva c. 48 (1824), Trubarjeva c. 51 (nedatiran), Trubarjeva c. 55 (1837), Trubarjeva c. 60 (1823), Mala ul. 1 (nedatiran), Vidovdanska c. 1 (nedatiran), Prečna ul. 8 (1839), Poljanska c. 10 (nedatiran), Poljanska c. 11 (1833), Ambrožev trg 7 (1826, stranski portal), Petkovškovo nabrežje 7 (1826, z ravno profilirano preklado), Petkovškovo nabrežje 21 (1814), Petkovškovo nabrežje 37 (1831), Kongresni trg 5 (1822), Hribarjevo nabrežje 3 (nedatiran), Slovenska c. 40 (nedatiran), Slovenska c. 10 (nedatiran), Celovška c. 43 (1857), Celovška c. 74 (1840, z ravno profilirano preklado) in Celovška c. 76 (nedatiran).

³³⁹ Sapač 2007a, str. 256, 257 s starejšo literaturo.

³⁴⁰ Weigl 2000, str. 231–233, 245–251.

³⁴¹ Sapač 2007a, str. 259, 260 s starejšo literaturo.

lahko zaznamo,³⁴² da je tak portal uporabljal pri manj reprezentančnih stavbah in manjših cerkvah: župnijska cerkev v Vivodini (1753–1757), stranski portali glavne fasade dvorca na Selu (okoli 1762, posredno dokumentirano), cerkev sv. Roka v Brežicah (1764), kaplanija v Radovljici (načrt in gradnja 1762, dokumentirano), svete stopnice ob romarski cerkvi na Žalostni gori nad Mokronogom (1767), župnijska cerkev v Škocjanu na Dolenjskem (1768), cerkev sv. Jakoba v Galiciji (1772–1778), cerkev na Raki (1770–79, po požaru dokončal sin Ignac Prager do 1803) in svete stopnice ob romarski cerkvi na Novi Štifti pri Ribnici (1780, dokumentirano).³⁴³ Obogateno različico vidimo na glavnem portalu župnijske cerkve v Zasipu pri Bledu (1778), portalu dvorca v Višnji Gori (1778) in portalu (1784), ki je vzidan v prehod med Križevniško sotesko in Zoisovo cesto v Ljubljani, izhaja pa iz porušene Smoletove hiše, ki je nekdanja stala na Ajdovščini pred gostilno Figovec.³⁴⁴ Take oblike portalov najdemo v poznem opusu ljubljanskega arhitekta Candida Zullianija, in sicer v načrtih za stavbo ljubljanske tehtnice (1763) in mitnice (1767),³⁴⁵ ter v opusu arhitekta Leopolda Hofferja (1749–1825), ki je v Ljubljani deloval vzporedno z Lovrencem Pragerjem.³⁴⁶ Tak je portal župnijske cerkve v Dobrniču (1777), vsi portali župnijske cerkve v Cerkljah (1784) in portal Ruardove graščine na Stari Savi na Jesenicah (1788), le da je slednji

³⁴² Za Pragerjev opus glej Sapač 2007a, str. 259, 260 s starejšo literaturo, in Kemperl 2007a, str. 48–50.

³⁴³ Portal je sicer nerodno sestavljen in morda je bil poškodovan leta 1942, ko je na cerkev priletela bomba.

³⁴⁴ Sapač 2003b, str. 25, 52; Šumi 2007, str. 213.

³⁴⁵ Kemperl 2011, str. 85–100; Prelovšek 1986, priloga št. 52–55, 72–74.

³⁴⁶ Sapač 2007a, str. 243, 244 s starejšo literaturo.

malce obogaten.³⁴⁷ Take oblike portala že zgodaj najdemo tudi na drugih posvetnih stavbah na Gorenjskem, na primer na župnišču v Begunjah (1783)³⁴⁸ in hiši Linhartov trg 5 v Radovljici (1803). Številne meščanske hiše, zlasti na Spodnjem trgu v Škofji Loki, imajo tak portal, a je najzgodnejši ohranjen iz leta 1834 (Mestni trg 2).³⁴⁹ V Kranju in Kamniku je takih portalov precej manj: v Kranju najstarejši datira v leto 1819 (Tavčarjeva 22), v Kamniku pa v leto 1833 (Maistrova 13). Prav tako imata taka portala obe stavbi v Bohinjski Bistrici, ki sta povezani s Zoisom, t. i. Zoisov grad (Grajska ul. 14) in fužinarska hiša Zoisova 1.³⁵⁰ Na podeželnju okrog Ljubljane take portale prav tako zasledimo že v prvi polovici 19. stoletja, na primer Šentjošt nad Horjulom 9 (1824). Tam v okviru lokalnih delavnic, ki gradijo večje kmečke hiše, živijo še

³⁴⁷ Sapač 2007a, str. 244. Prav take portale imajo delavska Kasarna, ki stoji ob vzhodni strani t. i. fužinarskega naselja Stara Sava, ter župnišči, ki stojita ob arhitektu Leopoldu Hofferju pripisanih cerkvah na Prežganju (okrog 1777) in Koprivniku (okrog 1785). (Dataciji cerkva sta povzeti po Sapač 2007a, str. 244).

³⁴⁸ Gradnjo tega župnišča in cerkve bomo morali v prihodnje verjetno pripisati Lovrencu Pragerju. Šumi (Šumi 2007, str. 98) je sicer zapisal, da je cerkev nastala okrog leta 1740, Sapač pa jo brez slogovne analize pripisuje Johannu Georgu Schmidtu (Sapač 2007a, str. 264). Z deli Lovrenca Pragerja cerkev povezuje tip arhitekture (cerkev s centralizirajočo ladjo, ki jo je v naših krajih uvedel prav Lovrenc Prager), oblika pilastrov, ogredja in ograje pevskega kora (za primerjavo Pragerju pripisanih del glej Kemperl 2003, str. 493–500; Kemperl 2005, str. 201–210; Kemperl 2007a, str. 48–50, 68, 70, 74–79, 80, 104–106; Kemperl 2012, str. 138–145). Resman je objavil zapis iz vizitacije, iz katerega lahko sklepamo, da je bila cerkev v resnici na novo postavljena šele okrog leta 1776 (Resman 2005, str. 55). Tak portal ima tudi zakristija cerkve sv. Petra nad Begunjami, a ni datiran.

³⁴⁹ V starem mestnem jedru Škofje Loke ima kar 22 hiš take portale. Tisti, ki so nastali po sredini 19. stoletja, so večinoma že brez ušes. Take portale verjetno najdemo še marsikje, a to že presega temo raziskave.

³⁵⁰ Nobeden od portalov ni datiran, arhitekturi pa sta stilno neizraziti, zato je tako atribuiranje kot datiranje oteženo, za zdaj pa ne poznamo niti pisnega vira, ki bi natančneje datiral gradnjo. Fužinarska hiša na Zoisovi 1 ima v notranjščini pritličja poglobljene zaobljene vogale, kar je poznobaročna značilnost, zato bi lahko bila stavba sezidana že v drugi polovici 18. stoletja.

po sredini 19. stoletja, na primer Pristava pri Polhovem Gradcu 4 (1855), Srednja vas pri Polhovem Gradcu 8 (1876, z ravno preklado na vrhu) in Vrzenec 23 (1865).

Pregled portalov pokaže, da je arhitekt pri povečavah in prezidavah palače okoli leta 1806 uporabil že kar uveljavljeno obliko portala, zato na podlagi slogovnih primerjav ni mogoče ugotavljati avtorstva. V tem času je bil mestni stavbni mojster v Ljubljani Ignac Prager (1762–1830), sin Lovrenca Pragerja, ki se mu pripisuje združitev in prezidava prve Zoisove in Erbergove palače med letoma 1766 in 1768. Ignac Prager je leta 1791 dobil naziv stavbnega mojstra, leta 1794 je postal ljubljanski meščan, službo mestnega stavbnega mojstra pa je opravljal do smrti leta 1830.³⁵¹ Do okrog leta 1820 je bil večkrat edini stavbni mojster v mestu,³⁵² zato bi bil lahko prav on avtor povečave Zoisove palače in treh portalov. Prav tako bi bil lahko avtor številnih prej naštetih portalov hiš v Ljubljani, ki so bili postavljeni do njegove smrti, a njegov opus je še slabo raziskan. Zoisovo palačo in stavbe ob njej je tudi zelo dobro poznal, saj je, kot smo že zapisali, ocenil stavbo bistrškega dvora.³⁵³ S povečavo in prezidavo bi se lahko teoretično ukvarjal tudi arhitekt in inženir Jožef Schemerl (1754–1844), ki je Zoisa dobro poznal, saj sta bila soseda (dokler je Schemerl stanoval pri očetu, je to bilo v hiši Breg 16). Žigova mama je bila Jožefova krstna botra, Jožef pa je bil poročen z njegovo sestrnico.³⁵⁴ Ko se je Schemerl odselil na Dunaj, sta si pogosto dopisovala.³⁵⁵ Schemerl

³⁵¹ Valenčič 1969, str. 78; Sapač 2007a, str. 261 s starejšo literaturo.

³⁵² Valenčič 1969, str. 74, 78.

³⁵³ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

³⁵⁴ Preinfalk 2013, str. 184.

³⁵⁵ Faganel 1999, str. 165.

je bil v Ljubljani direktor provincialne gradbene direkcije, a se je že leta 1799 preselil na Dunaj in tam postal direktor Dvornega gradbenega urada,³⁵⁶ zato se verjetno okrog leta 1805 ni ukvarjal s takimi malenkostmi. Na mestu okrožnega inženirja v Ljubljani ga je leta 1804 zamenjal Matija Poll, ki je bil med letoma 1795 in 1801 podarhitekt in torej podrejen Schemerlu, leta 1802 pa je postal njegov namestnik. Poll je bil na mestu okrožnega inženirja vsaj še leta 1807.³⁵⁷ Za Zoisa je delal leta 1810, ko mu je izplačal več kot 3.552 goldinarjev za dela na tovarni fajanse in zid ob njej.³⁵⁸ Ne v Schemerlovem ne v Pollovem sicer slabo raziskanem opusu ne najdemo portalov takih oblik. Glede na množstvo in datacijo ohranjenih portalov v Ljubljani pa bi lahko domnevali, da je njihovo število spodbudila prav Zoisova palača, ki je bila zaradi priljubljenosti lastnika in velikosti gotovo nekakšna referenca.

Ta zadnja prezidava kaže tudi na to, da Žiga Zois svojega bivališča, tako kot njegov oče, ni tretiral kot reprezentančne rezidence in je bil pravi razsvetljenec. Verjetno je palačo želel razširiti iz praktičnih namenov. To kažeta tako popolnoma preprosta, skoraj utilitarna fasada kot tudi dejstvo, da ni premikal portalov. Če smemo verjeti zapisom, da je bil v finančni stiski, potem si utilitarnost stavbe lahko razložimo tudi s tega vidika. A če bi bil v res hudih finančnih težavah, se prezidave sploh ne bi lotil.

Najbolj bogato je oblikovan glavni portal. Ta je, kot že zapisano, nameščen med sedmo in osmo okensko osjo z leve, sicer 12-osne fasade. Slog portala je v osnovi poznorenesančen, saj se na njem menjavajo grobo in gladko obdelani kamni dveh globin

³⁵⁶ Sapač 2007a, str. 267, 268 s tam navedeno literaturo.

³⁵⁷ *Instanzen Schematismus* 1795, 1796, 1798, 1802, 1803, 1804, 1806, 1807. Poll je sezidal ljubljansko strelišče, ki je bilo leta 1843 povečano (Dzimski 1860, str. 82).

³⁵⁸ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1810.

in s prizmastimi zaključki. Zato bi teoretično lahko nastal pod dletom Abondia Donina st., morda tudi Abondia Donina ml.³⁵⁹ Ker smo dokazali, da portal izhaja iz vogalne hiše, bi ga lahko naročila že omenjena bogata trgovca Jožef Mohorčič ali njegov naslednik Angelo Della Porta, ki sta bila lastnika hiše med letoma 1600 in 1633. A manieristični rustični portali so praviloma precej bolj grobo obdelani in precej bolj glomazni, zato bi morali portal datirati precej pozneje, vsaj v drugo polovico 17. stoletja. Portal je namreč prefinjeno izklesan, na njem pa je opaziti rahlo igro svetlobe in sence, kar je baročna značilnost.

Grobo obdelani rustični portali so se razmahnili v času manierizma (na primer Palazzo del Te (1524–1534, Giulio Romano),³⁶⁰ palača Bocchi v Bologni (1545, Jacopo Barozzi da Vignola), Villa Giulia (1551–1555, Jacopo Barozzi da Vignola),³⁶¹ Villa Pisani v Vicenzi (1542, Andrea Palladio), palača Schio v Vicenzi (1565/66, Andrea Palladio) in vila Sarego v Veroni (1569, Andrea Palladio).³⁶² Populariziral jih je (še posebej tiste s kombinacijo rustike in gladko obdelanega kamna) Sebastiano Serlio (1475–1554) v traktatu *Extraordinario Libro di Architettura*, ki je prvič izšel leta 1551.³⁶³ Nekaj takih portalov najdemo tudi v izjemno vplivnem traktatu arhitekta Jacopa Vignole (1507–1573) *Regola delli cinque ordini d'architettura*, ki je prvič izšel leta 1562, a so ga ponatiskovali do konca 18. stoletja.³⁶⁴ Za njim sta jih nekaj objavila tudi Orazio Perucci (1549–1624) v delu *Le Porte d'Architettura*

³⁵⁹ Lubej 2001, str. 557, 558.

³⁶⁰ Belluzzi 1979, str. 99–111.

³⁶¹ Monari 1979, str. 113–128.

³⁶² Wundram 2009, str. 66, 67, 74, 75.

³⁶³ Serlio 1551.

³⁶⁴ Barozzi da Vignola 1562.

Rustica,³⁶⁵ ki je posthumno izšlo leta 1634, in Giuseppe Viola Zanini v delu *Della architettura* iz leta 1629.³⁶⁶ Arhitekti so se na predloge iz teh traktatov dolgo naslanjali, zato je njihova dela težko datirati.³⁶⁷

Nekaj rustičnih portalov je ohranjenih tudi v Ljubljani, a nobeden od njih nima tako plastično oblikovanih kamnov s prizmastimi zaključki in ni tako precizno izdelan.³⁶⁸ Portal samostana nemškega viteškega reda na Gosposki 18, nad katerim je še rustična preklada, je datiran z letnicama 1567 in 1766 (verjetno gre za leti izdelave in obnove). Drugi portali so preprostejši in večinoma niso datirani, zaradi slogovnih neizrazitosti pa jih je zelo težko datirati. To so portali hiš Križevniška 2, Križevniška 8, Križevniška 16, Salendrova 6, Mestni trg 9, Mestni trg 10, Mestni trg 25, Stari trg 2, Stari trg 3, Ciril-Metodov trg 20, Ciril-Metodov trg 4, Gornji trg 22 (datiran 1622 in 1770), Gornji trg 27, Gornji trg 35 (datiran 1707) in Gornji trg 33 (datiran 1803). Portal hiše Salendrova 6 ima kamne dveh globin ter menjavanje rustične in gladke obdelave, portali hiš Mestni trg 25, Gornji trg 27 in Gornji trg 35 rahlo menjavanje rustične in gladke obdelave kamnov, portal hiše Stari trg 2 pa menjavanje dveh globin. Portal na Salendrovi 6 je masiven in robusten ter bi lahko bil iz poznega 16. ali iz 17. stoletja, a ker ima lok polelipsast in ne polkrožen, je

³⁶⁵ Perucci 1634, str. 17–32.

³⁶⁶ Viola Zanini 1629.

³⁶⁷ Za problematiko glej Morolli 1979, str. 55–97; Belluzzi 1979, str. 99–111; Monari 1979, str. 113–128; Gudelj in Ruso 2013, str. 104–109; Sutura 2013, str. 65–74; Scaduto 2013b, str. 57–68; Scibilia 2013, str. 69–78; Russo 2013, str. 45–56; Scaduto 2013a, str. 17–32.

³⁶⁸ Enostavni rustični portali so zelo značilni za dvorce in vile, zgrajene ali prezidane med 16. in 18. stoletjem, a zaradi kompleksnosti problematike se bomo v tej razpravi omejili le na ljubljanske portale.

verjetno že iz 18. stoletja.³⁶⁹ Lastnik hiše Gornji trg 27 je bil med letoma 1682 in 1688 stavbni mojster Marcello Ceresola,³⁷⁰ ki jo je leta 1686 obnovil, zato je gotovo njegovo delo. Portal hiše Stari trg 2 morda lahko povežemo z ljubljanskim kamnosekom Francem Grumnikom, ki je bil leta 1736 plačan v okviru obsežnih prezidav te hiše.³⁷¹ Portal hiše Mestni trg 9 ima namesto temenskega kamna plastično oblikovano moško glavo, ki zelo spominja na moško glavo stopnišnega portala palače na Novem trgu 6, ki je delo Angela Puttija. Portal sam pa je najbolj podoben portalom z začetka 18. stoletja, kot na primer portal hiše Gornji trg 35 (1707). Zato bi ta portal lahko datirali v čas med letoma 1712 in 1717, ko je bil kipar Putti aktiven v Ljubljani, oziroma natančneje do 1715, saj je bila palača do tedaj v lasti takrat najpremožnejšega Kranjca Jakoba Schella von Schellenburga in zato bogat portal ni naključje.³⁷²

Menjavanje dveh globin ter rustične in gladke obdelave kamnov vidimo tudi na portalih hiš oziroma palač, ki jih bolj ali manj povezujemo z arhitektom Carlom Martinuzzijem: glavni portal mestne hiše iz leta 1717, glavni portal hiše Gosposka 10 in stopniščni portal hiše Novi trg 6 (okrog 1712).³⁷³ Pri zadnjem

³⁶⁹ Za zdaj sta sicer tako fasada kot portal hiše Salendrova 6 datirana v čas okrog leta 1750 (Šumi 2007, str. 113).

³⁷⁰ Suhadolnik 2006, str. 93. Ceresola (ok. 1640–1689) je bil od leta 1675 dalje kranjski deželni stavbenik, a nobeno njegovo večje delo ni več ohranjeno (O njem gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1023790/#novi-slovenski-biografski-lexikon> (14. 4. 2024)).

³⁷¹ Radics 1908, str. 72.

³⁷² SI AS, 309, S/2/102, Zapuščinski inventar Ane Katarine Schellenburg; SI AS, 309, S/105, Zapuščinski inventar Jakoba Schellenburga.

³⁷³ Sapač 2003a, str. 12, 23–28; Šumi 2007, str. 52; Sapač 2007a, str. 250–252; Sapač 2007b, str. 169. Ob tem je treba poudariti, da še ni razrešeno, kdo je avtor načrtov portalov. Preprost rustični portal ima tudi hiša Novi trg 4, katere stopnišče prav tako povezujemo z Martinuzzijem.

gre za tričetrtske stebre, ki jih oklepajo nekakšni bolj grobo obdelani prstani. Pri tem ugotavljamo, da ta portal sledi shemi, ki jo je Serlio poudarjal pri skoraj vseh portalih,³⁷⁴ na portalu hiše Gosposka 10 pa lahko najdemo zelo konkretno predlogo – gre za zgornji portal palače Farnese v Capraroli, ki ga je Vignola upodobil v *Regola delli cinque ordini d'architettura*.³⁷⁵ Razlika je le v tem, da ima ta portal ob straneh dodana pilastra, ki imata poudarjene grobo obdelane prstane. Reducirano različico te Vignolove predloge v Ljubljani najdemo še na portalu hiše Mestni trg 10.³⁷⁶ Stilizirana rustika v osnovni plošči je značilna tudi za portale, ki jih pripisujemo arhitektu Candidu Zullianiju, a ti so že bolj kompleksno zasnovani.³⁷⁷

Rustično obdelane kamne oziroma menjavanje rustično in gladko obdelanih kamnitih površin poleg portalov najdemo na vodnjaku, ki je od leta 1862 vzidan v pročelje cerkve sv. Florijana, prej pa je bil vzidan v steno redutne dvorane. Vodnjak je zasnovan kot portal, poudarjen z gladko obdelanima polstebroma, prek katerih tečejo prstani oziroma trakovi, ki so grobo obdelani. Taka obdelava je tudi na osnovni plošči, ki je poglobljena s školjčno nišo in maskaronom, iz katerega teče voda. Nad stebroma osnovno ploščo zaključuje raven arhitrav, nad katerim se dviguje profilirano trikotno čelo. Že leta 1890 je Julius Wallner objavil podatek, da je vodnjak leta 1729 izklesal Franc Grumnik,³⁷⁸ po

³⁷⁴ Serlio 1551.

³⁷⁵ Barozzi da Vignola 1562.

³⁷⁶ Fasado hiše pripisujemo Lovrencu Pragerju in datiramo okoli leta 1760, stopnišče pa Carlu Martinuzziu. Zato je mogoče, da je tudi portal Martinuzzijevo delo (Sapač 2007b, str. 169).

³⁷⁷ Kemperl 2021/22, str. 267–285.

³⁷⁸ Wallner 1890, str. 127.

njem pa ga je leta 1930 povzel Ivan Vrhovnik.³⁷⁹ A Viktor Steska, ki Wallnerjeve objave morda ni poznal, je nastanek vodnjaka postavil v čas okrog leta 1780 z argumentom, da so takrat odpravili Herkulov vodnjak na trgu pred redutno dvorano.³⁸⁰ Tako se v umetnostnozgodovinski literaturi Grumnikovo ime ni več povezovalo s tem delom,³⁸¹ pa tudi vodnjak še čaka na podrobnejšo strokovno obravnavo. Za zdaj povejmo le, da tudi za ta vodnjak najdemo predlogo, in sicer v petem portalu že omenjenega Serlijevega traktata.³⁸²

Iz tega kratkega pregleda ohranjenih portalov lahko razberemo, da so bili rustični portali v Ljubljani v rabi zelo dolgo in v različnih slogovnih obdobjih, in sicer od 16. stoletja, ko so bili bolj robustni (na primer Gosposka 18, datiran z letnico 1567), do zgodnjega 19. stoletja (na primer Gornji trg 33 z letnico 1803), ko so postali zelo plitvi in stilizirani ter slogovno sodijo v klasicizem.

Glavni portal Zoisove hiše torej med ljubljanskimi portali izstopa zaradi plastičnosti in prefinjenosti obdelave, saj ustvarja pretanjeno igro svetlobe in sence. Tako datacijo kot atribuiranje pa dodatno zaplete še volutna atika nad njim, ki za rustične portale ni značilna. Na prvi pogled se zdi, kot da je bila dodana pozneje, prav tako pa se to zdi za oba cvetova v obločnih poljih. Dobro je namreč vidno, da je portal sestavljen iz več kosov kamna, cvetova,

³⁷⁹ Vrhovnik 1930, str. 641.

³⁸⁰ Steska 1903, str. 136.

³⁸¹ Na primer Stopar 1992, str. 53, ali Čopič in drugi 1991, str. 122, kjer so avtorji zapisali, da je obdelava z reliefnimi pasovi rustike značilna prav za čas okrog leta 1780, ko so vodnjak izklesali. Podatki o Grumniku (brez navedbe, da bi bil avtor tega vodnjaka) so zbrani v Polajnar Frelj 2001, str. 19, 20 in Resman 2009, str. 438. Da je Grumnik avtor vodnjaka, pa lahko preberemo v Kokalj 1996, str. 11, kjer so navedene tudi okoliščine prenosa vodnjaka.

³⁸² Serlio 1551, portal št. 5.

agrafa in atika pa tudi iz druge vrste kamna. Več vrst kamna na enem portalu sicer ni nobena posebnost, pa tudi to ne, da je delo izdelano v več kosih in pozneje sestavljeno. Kamnosek se je za ta način verjetno odločil zaradi lažjega klesanja in je portal sestavil šele na mestu samem. Tak način lahko vidimo na primer pri oltarjih sv. Ignacija Loyolskega (1714) in Marijinega vnebovzetja (1721) v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Oba sta sestavljena iz več kosov, celo vsak cvet v obločnih poljih je iz dveh ali treh kosov.³⁸³ A določeni detajli kažejo tudi na možnost, da bi bila oba cvetova v že obstoječi portal vstavljena pozneje. Spodnja lista cvetov namreč nista izdelana povsem do konca, ne zavihata se organsko, ampak sta v spodnjem delu nekoliko sploščena. Če je portal starejši, bi cvetova in atika lahko nastali leta 1728, ko je Michelangelo Zois kupil hišo, oziroma takoj po tem letu. Morda je bilo v obločnih poljih upodobljeno nekaj, kar novemu lastniku ni ustrezalo, zato je naročil novi polji. Vsekakor je, po slogu sodeč, skupaj s cvetovoma nastala tudi atika, in sicer pred letom 1751, ko je portal že upodobljen na Zullianijevi risbi.

Motiv cvetov ali rozet v obločnih poljih sicer bolj preprostih portalov je bil pri nas v rabi že na samem začetku 17. stoletja. Tak je namreč portal severnega dvorišča stiškega samostana, ki je nastal leta 1605 ob prenovi pod opatom Jakobom Reinprechtom.³⁸⁴ V drugi polovici 17. stoletja pa so precej pogostejši na primer glavni portal cerkve sv. Trojice nad Vrhniko iz sredine 17. stoletja,³⁸⁵ glavni portal dvorca družine Vetter von der Lilie

³⁸³ Za oltar Marijinega vnebovzetja je izpričano, da so ga po kosih vozili v cerkev (Resman 1998, str. 209). Za zdaj so vsi oltarji v cerkvi, razen zahodnega para, pripisani Luki Misleju (Resman 2014, str. 47).

³⁸⁴ Zadnikar 2001, str. 219–221.

³⁸⁵ Za natančnejšo datacijo glej Kemperl 2007b, str. 128–131.

v Laškem iz leta 1675,³⁸⁶ glavni portal cerkve v Slavini iz druge četrtine 17. stoletja³⁸⁷ in glavni portal cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah iz leta 1651.³⁸⁸ Ta oblika portala se je v okviru domačih gorenjskih delavnic razširila precej pozneje (na primer portal Šivčeve hiše v Radovljici). Tak portal brez cvetov je bil v lokalnih delavnicah precej v rabi še okrog leta 1800 in ga je Cene Avguštin interpretiral kot klasicističnega.³⁸⁹ Ta interpretacija je morda zavedla Šumija, da je obravnavani portal datiral tako pozno oziroma celo zapisal, da »prav ta portal začenja za Ljubljano in njeno deželno okolje vrsto značilnih motivov domačega empira«. ³⁹⁰ Baročnih portalov s cvetovi v obločnih poljih v Ljubljani skoraj ni ohranjenih. Edini tak nam znani portal, ki bi lahko bil baročen, je vzidan v zunanjo steno južnega zidu Križank v neposredni bližini prehoda s Križevniške soteske na Zoisovo cesto in je bil še pred kratkim popolnoma obrasel z bršljanom. Portal je na zunaj pravokoten, na znotraj pa polkrožno zaključen. Zgoraj je zaključen z ravno profilirano preklado. Lok ima zgoraj volutasto agrafo. Obločni polji sta izpolnjeni s po enim reliefno upodobljenim cvetom na vsaki strani. Čeprav so listi na koncu malce privihnjeni, ta cvetova nista tako plastično oblikovana kot tista na Zoisovem portalu, njuna oblika pa se bolj prilega polju. Portal so na to mesto postavili ob povojni obnovi oziroma predelavi samostanskega kompleksa.

³⁸⁶ Šumi 2000, str. 83.

³⁸⁷ Šumi 2000, str. 87; Vidmar in Kemperl 2006, str. 140, 141.

³⁸⁸ Curk 1967, str. 1–20.

³⁸⁹ Avguštin 1970/71, str. 39–51.

³⁹⁰ Šumi 2007, str. 213. Kot naslednike pa je morda imel v mislih portale hiš iz 19. stoletja, kot so Dvorni trg 1 (1824–1827), Stari trg 17 (1. pol. 19. stol.), Levstikov trg 4a (po potresu 1895) in portal iz 1851, vzidan v preddverju Križank.

Izviral naj bi iz Ajdovščine,³⁹¹ a njegovega prvotnega nahajališča še ni mogoče natančneje lokalizirati.

Motiv cvetov oziroma rozete v obločnih poljih je pogost na ljubljanskih črnomarmornatih oltarjih. Vidimo jih na oltarju sv. Paskala Bajlonskega iz okrog leta 1700 v frančiškanski cerkvi in na oltarju sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Jakoba, delu kamnoseka Franca Grumnika iz leta 1709. Prav tako se pojavljajo na oltarjih, ki so dokumentirana ali pripisana dela Michaela Kuše, na primer oltarji sv. Antona Padovanskega (1695–1696), Brezmadežne in sv. Frančiška Asiškega v cerkvi v Mekinjah, glavni oltar podružnične cerkve na Čevicah in stranska oltarja v župnijski cerkvi v Preserju pod Krimom.³⁹² A vse te rozete so oblikovane popolnoma ploskovito oziroma le grafično. Plastično oblikovane aplikacije mesnatega akantovja in drugega listovja, kot ga vidimo na portalu Zoisove palače, v Ljubljani srečamo šele po letu 1700. Morda je prva taka plastična dekoracija na menzi oltarja sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Jakoba, ki jo je leta 1709 izdelal Matthias Hendrichs.³⁹³ Plastično oblikovani in bolj naturalistično prikazani cvetovi v obločnih poljih pa se v Ljubljani pojavijo na že omenjenih oltarjih v cerkvi sv. Jakoba, torej na oltarjih sv. Ignacija Loyolskega (1714) in Marijinega vnebovzetja (1721). Oltarji so pripisani Luki Misleju, kiparski okras Marijinega oltarja pa Angelu Puttiju. Zelo podobno dekoracijo v šentjakobski cerkvi najdemo še na oltarju sv. Jožefa iz leta 1716, za katerega Blaž

³⁹¹ Malešič 2018, str. 289.

³⁹² Resman 1998, str. 198–202; Polajnar Freljih 2001, str. 75, 76, 84, 87, 91–94, 99, 100. Prav tako se ta motiv pojavlja na Mihaelu Kuši pripisanih zakristijskih lavabojih (Polajnar Freljih 2001, str. 141, 142).

³⁹³ Resman 1998, str. 200. Njemu sta pripisana še *Objokovanje* na oltarju sv. Križa v šentjakobski cerkvi v Ljubljani in antependij velikega oltarja v Žabnicah, kjer najdemo še največ plastično oblikovanih listastih aplik in volut (Klemenčič 2013, str. 18, 19).

Resman domneva, da bi lahko nastal po osnutku Puttija, njemu pa so pripisani tudi kipi in reliefi.³⁹⁴ Plastične listaste aplikacije najdemo tudi na drugih Puttiju pripisanih delih, kot na primer nad kipoma sv. Petra in sv. Janeza Evangelista na Goësovem epitafu v župnijski cerkvi v Straßburgu iz leta 1715.³⁹⁵ Plastično oblikovane cvetove, katerih listi spominjajo na akant, pa imata v obločnih poljih tudi oba portala dvorca Ponoviče, ki se s portalom Zoisove palače deloma povezujeta tudi v konceptu. Sestavljena sta namreč iz rustičnih podbojev in polkrožnega loka, pri čemer so kamni loka različnih globlin in obdelav, ravna preklada je profilirana, namesto temenskega kamna pa je plastično oblikovana glava starejšega moškega z bujnimi skodranimi lasmi in brado. Gradnjo dvorca Igor Sapač datira v čas med letoma 1709 in 1713 ter jo pripisuje Carlu Martinuzziju, portala pa Puttiju, saj sta po njegovem mnenju glavi zelo sorodni gigantoma na stopnišču dvorca Zalog, sama portala pa portalu dvoriščne fasade zahodnega trakta istega dvorca (neohranjeno). Giganti in neohranjen portal so dokumentirano delo Luke Misleja in Puttija.³⁹⁶ Ponoviška portala imata le rahlo rustiko, precej bolj robustni pa so portali v Zalogu. Plastične listaste aplikacije in podobna dekoracija postanejo kasneje spremljevalni motiv tako Robbovih kot Rottmanovih del in oltarjev, na katerih stojijo Robbovi kipi, zato je tako majhen

³⁹⁴ Resman 2014, str. 47.

³⁹⁵ Resman 1995, str. 55.

³⁹⁶ Sapač 2003a, str. 21, 22; Sapač 2007a, str. 251; glej tudi Resman 2006, str. 322–324 in Sapač 2007b, str. 166, 167. Za glavi (ki sta sicer poškodovani, saj sta izdelani iz krhkega kamna) so značilni slikovitost in naturalističnost ter nizke, poudarjene ličnice, izrazite gube med ličnicami in nosom, gube na čelu, širok, a raven nos, mesnate veke ter bujni, skodrani lasje in brada, ki se viha nazaj, kot bi vihrala v vetru. Vse to so značilnosti, ki glavi povezujejo z deli kiparja Angela Puttija, posebej tistimi, ki jih je naredil v zgodnjem obdobju za Ljubljano (na primer kipi štirih emonskih škofov).

kiparski okras, kot je ohranjen na obravnavanem portalu, težko atribuirati in natančneje datirati.

Portali dvorcev Zalog (neohranjeno) in Ponoviče dokazujejo, da so sočasno lahko nastajali tako rustični portali kot plastične aplikle listovja in cvetov. Zato je precej verjetno, da je glavni portal Zoisove palače nastal naenkrat. Slogovno je najbližje ljubljanskim oltarjem in portalom, ki jih povezujemo s kamnosekom Luko Mislejem (1670–1727) in kiparjem Angelom Puttijem (v Ljubljani aktiven med letoma 1712 in 1717). Poleg že naštetih omenimo še njun portal semenišča (1714) oziroma kartušo nad portalom, ki jo sestavljajo zgoraj zavihano listovje, spodaj pa nesimetrično potekajoča voluta, kar lahko dobro primerjamo s cvetovoma in volutama atike na Zoisovem portalu. Prav tako podobnosti najdemo na štajerskih oltarjih, ki jih je Mislej za naročnika Ignaca Marijo grofa Attemsa izdelal okrog leta 1724. Vsi ti oltarji (v kapelah gradov Podčetrtek, Slovenska Bistrica in Brežice ter cerkvi na Vurberku) imajo na menzi listaste aplikle. Cvetova v obločnih poljih Zoisovega portala sta zelo blizu tem listastim aplikam, zlasti tistim na oltarju cerkve na Vurberku.³⁹⁷ Ali je pri tem z Mislejem sodeloval kak kipar, ne vemo, vemo pa, da je pri njem takrat že delal kipar Francesco Robba, saj se je 16. februarja 1722 poročil z njegovo hčerko, morda pa je bil v Ljubljani že prej.³⁹⁸ Robba je motiv cvetov uporabljal, a poznamo le njegova precej kvalitetnejša dela, kjer so forme bolj plastične in razgibane, kot na primer na vodnjaku treh kranjskih rek. Portal

³⁹⁷ Weigl 1999, str. 1–6.

³⁹⁸ Klemenčič 1998, str. 31 s tam navedeno literaturo. Da sta Mislej in Robba sodelovala, je dokazano pri menzi glavnega oltarja dobrovske cerkve iz leta 1726 (Resman 2015, str. 440, 446).

Zoisove palače torej kaže, da bi ga lahko izklesal Luka Mislej in bi torej nastal med letoma 1710 in 1727, ko je umrl. A to se ne sklada z lastnikom hiše v tistem času. Tedaj so bili lastniki namreč Kunstovi dediči Warnussi, o katerih ne vemo toliko, da bi lahko rekli, da so naročili tak portal. Zato bi bil bolj primeren naročnik dr. Tomaž Kunst, predstojnik cesarskega špitala, ki je bil lastnik hiše med letoma 1663 in 1674.³⁹⁹ Kot dokazuje vodnjak pri cerkvi sv. Florijana iz leta 1729, je s kombiniranjem rustično in gladko obdelanih kamnov nadaljeval tudi Franc Grumnik (1671–1755), ki je v Ljubljani dobil meščanske pravice leta 1705, leta 1727 pa je v vlogi mestnega kamnoseškega mojstra nasledil Misleja. Med letoma 1728 in 1745 je za mesto opravljal številna kamnoseška dela. V delavnici je imel pomočnike kiparje, leta 1742 pa je bil tudi predstojnik kamnoseškega in zidarskega ceha.⁴⁰⁰ Torej bi portal Zoisove palače lahko nastal v celoti tudi kmalu po letu 1728, ko je Michelangelo Zois kupil hišo. Portal bi izklesal Grumnik, atika in cvetova pa bi lahko nastali pod dleti kakega kiparja, ki je bil delavniško povezan z Grumnikom. Vendar o sestavi njegove delavnice za zdaj ne vemo še nič, prav tako ne poznamo nobenega njegovega dela, ki bi vsebovalo plastične aplikacije. Zelo podobne zavoje najdemo še v atiki glavnega portala cerkve nemškega viteškega reda in atikah obeh obzidnih portalov. Prvi je nastal v letih 1714–1715 nedvomno po Rossijevih načrtih. Verjetno je avtor ljubljanski kamnosek Luigi Bombasi (†1750), ki je arhivsko dokazano

³⁹⁹ Fabjančič 1940–43, str. 422; SI AS, 1052, fasc 33, 1.

⁴⁰⁰ Lavrič, Resman 1992, str. 127. Kot že zapisano, je Grumnik sodeloval pri izdelavi kamnoseških elementov hiše Ciril-Metodov trg 21 (1742), katere portal vsebuje grobo in gladko obdelane kamne dveh globin, morda pa je njegov tudi portal hiše Stari trg 2.

izdelal glavnino kamnoseških del za križniško komendo v letih 1716–1717.⁴⁰¹

Kakorkoli že, portal se zaradi kvalitetnega ter prefinjenega rustičnega dela in različno obdelanih sestavnih delov atike kaže kot zelo izviren izdelek, ki ni nastal po predlogi, ampak je plod umetnikove lastne invencije. Portal po kvaliteti in izvirnosti izstopa iz sočasne mestne produkcije in ga lahko postavimo ob bok portalu semenišča.

»ZWINGERGARTEN« IN ZOISOV GRABEN

K palači sta sodila tudi dva od treh vrtov, ki jih je imel Žiga Zois v Ljubljani. Preden je uredil in leta 1789 za javnost odprl t. i. Zoisovo alejo (*Zoisische Allee*) v Gradišču, si je uredil zelene površine ob palači. Na trasi današnje Zoisove ceste oziroma na mestu južnega obzidnega jarka se je nahajal t. i. Zoisov graben (*Graben Allee* oz. *Zoisische Graben*). To je bil večredni drevored, za katerega je Ines Babnik zapisala, da je bil sprehajališče za celotno mesto.⁴⁰² Drugi je bil Zoisov na pol zasebni vrt, o katerem smo doslej vedeli le, da je bil med Zoisovim grabnom in Zoisovo palačo na nekoliko dvignjenem pasu. Ines Babnik je ugotovila, da je bil zunanji rob tega vrta obzidan, da je imel formalno zasnovo, približno na sredini pa je bil poudarjen z vrtno hišico oziroma

⁴⁰¹ Vidmar 2018, str. 128–135. Nekaj rustičnih portalov je ohranjenih tudi v starem delu Trsta. Vsi so precej grobo obdelani in prav nič baročni, prej bi lahko rekli, da gre za retrospektivno manierističen slog. To so portali palače Via San Sebastiano 1, Via di Cavana 11 in Zoisova palača na Via della Procureria, ki je bila zgrajena med letoma 1735 in 1737 (Kacin 1919, str. 37). Vsi imajo nekaj skupnih značilnosti, a se od obravnavanega tako razlikujejo, da ne moremo iskati povezav.

⁴⁰² Babnik 2016, str. 91, 92.

paviljonom s centralnim tlorisom, sledi katerega naj bi še danes opazili v ohranjenem zidu ob cesti. Po Richterju je povzela, da je Zois v tem vrtu rad klepetal z mlajšimi šolarji, ki so se tu zadrževali po končanem pouku, in jih obdaroval.⁴⁰³

Kot smo že zapisali, je Michelangelo Zois leta 1770 kupil hišo Pri zlati ladji s pripadajočim vrtom, kjer so stala gospodarska poslopja, naslonjena na južno mestno obzidje. Vrt se je raztezal v ozkem pasu med južnim zunanjim mestnim obzidjem na eni strani ter južnim notranjim obzidjem oziroma južnimi stenami hiš Križevniške in obzidjem samostana nemškega viteškega reda na severni strani ter je segal vse do vogalnega velikega obzidnega stolpa. Tedaj mu je mesto v uporabo prepustilo tudi obzidje, veliki obzidni stolp, škarmo, na kateri je bila postavljena stavba Pri zlati ladji, pa tudi vodne grablje z vsemi pravicami.⁴⁰⁴ Vsa ta poslopja in dvorišče najbolj vidimo na že omenjenem Pragerjevem situacijskem načrtu iz leta 1767 (glej barvno prilogo 9).⁴⁰⁵ Tako bi Žiga Zois že kmalu po letu 1770 lahko začel z urejanjem vrta, ki ga je prvič omenil leta 1775 kot »meinen gärtel in zwinger«.⁴⁰⁶ Takrat je namreč mesto prosil, ali lahko pokrije mali obzidni stolp in si v njem naredi udoben prostor. Ta stolp je dobro viden tako na Pragerjevem kot na Zullianijevem načrtu in je stal na sredini južnega obzidja, danes pa je njegovo nahajališče označeno s talnim gabaritom v pločniku. Zois se je obvezal, da bo za to plačeval 30

⁴⁰³ Babnik 2016, str. 92.

⁴⁰⁴ Müllner 1898, str. 60, 61, 94; SI AS, 1052, fasc. 33.

⁴⁰⁵ AT-OeStA/FHKA SUS KS, RA 664.

⁴⁰⁶ SI AS, 1052, fasc. 33. Ta vrt Zois imenuje »Zwinger« tudi v dnevniku leta 1809 (Kidrič 1941, str. 31), v izvlečku iz zemljiške knjige iz leta 1819 pa je vrt imenovan »Zwingergarten« (SI AS, 1052, fasc. 33). »Zwinger« je prvič omenjen 31. oktobra leta 1614 v pismu priorja bistrškega samostana patra Avgušтина (SI AS, 1052, fasc. 33) »Gartten im Zwinger« pa leta 1622 (Fabjančič 1937, str. 44).

kron davka. Kako je bil vrt takrat oblikovan, iz arhivskih virov ne izvemo, a ker je leta 1775 že razmišljal o nekakšnem vrtnem paviljonu, bi lahko govorili tudi o formalno oblikovanem vrtu. Leta 1784 v Zoisovem stroškovniku najdemo podatek, da je za ta vrt, ki ga je tedaj imenoval »giardinetto di Casa« ali »gardino di cassa«, kupil marmornata pilastra za k Rasternovi hiši (današnja Križevniška 2), material za sajenje, plačal polirju za dela v vrtu, leta 1785 kupil razna semena in vrtno nože, pri vrtnarstvu Alberetti več sadnih in drugih sadik, v vrtu je postavil vodnjak, leta 1786 pa še železna vrata pri Rasternovi hiši.⁴⁰⁷ Torej je vsaj tedaj vrt gotovo že imel funkcijo okrasnega vrta in je bil proti Križevniški soteski zaprt. Omenjena pilastra sta najverjetneje pilastra, ki sta zapirala Križevniško sotesko med Rasternovo hišo in obzidjem križniškega samostana in sta narisana na načrtu vrta, ki bo obravnavan pozneje (glej barvno prilogo 30). 30. julija 1785 je Zois odkupil še veliki obzidni stolp, pri čemer se je zavezal, da bo odprtino na mestu podrtega stolpa zazidal, v spodnjem delu obzidja pa naredil vrata za prost prehod.⁴⁰⁸ Iz dokumenta tudi izvemo, da je na mestu strelnih lin obzidja naredil večja okna. Tudi v tej pogodbi se omenjata tako vrt kot vodnjak na njem.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, 1785, 1786. Zoisovi zvezki izdatkov so ohranjeni le za leta 1784, 1785, 1786, 1789, 1790–1795, 1805–1817. Za vrt je leta 1785 porabil kar dobrih 434 goldinarjev, za graben pa 513 goldinarjev (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1785).

⁴⁰⁸ SI AS, 1052, fasc. 33. Torej vrt ni bil povsem privatne narave, a iz Križevniške soteske ni bil dostopen.

⁴⁰⁹ SI AS, 1052, fasc. 33; Vrhovec 1886, str. 146. Zois vodnjak omeni v pismu 17. junija 1809. To je čas, ko so bili v Ljubljani, tudi v Zoisovem grabnu in njegovi palači, nastanjeni francoski vojaki. Pravi, da so morala biti vsa vrata hiše zaprta zaradi vprežnih konjev. Zato so morali vodo iz vodnjaka nositi okrog hišnega vogala (Kidrič 1941, str. 41). Vodnjak je tam stal še leta 1886 (Vrhovec 1886, str. 146). Morda gre za vodnjak, ki danes stoji v atriju palače, ali pa za vodnjak, ki stoji precej višje kot prvotno, in sicer v parku ob zidu Križank, in je datiran z letnico 1879.

Za dela na stolpu je plačal leta 1786, čeprav ni jasno, ali ga je tedaj v celoti podrl ali le znižal. Na situacijskem načrtu tega dela mesta iz leta 1798⁴¹⁰ je namreč stolp še naznačen. Hoff pa omenja, da je Zois stolp podrl šele leta 1806.⁴¹¹ Leta 1786 je Zois dal izdelati stopnice med cvingerjem in grabnom, ki so bile prekrите z leseno oblogo, prehod pa je zaprl z železnimi vrati. Kupil je klopi in vaze za cvetice. Tega leta Zois v izdatkih omenja *Casinetto d'Inverno* oziroma balkon na cvingerju (oziroma nove železne mreže zanj),⁴¹² s čimer je najverjetneje mišljen prostor v malem obzidnem stolpu, ki je na načrtu vrta označen kot *Lusthaus* in je imel približno šest metrov premera (glej barvno prilogo 30).⁴¹³ Mali obzidni stolp je Zois torej preuredil v vrtni paviljon oziroma casino, kjer so poleti morda kartali ali se kako drugače zabavali. Leta 1792 je poleg domačega popravljaj tudi vodnjak na cvingerju (ki ga imenuje tudi *pozzo grande*), za kar je plačal Aichingerju, naslednje leto pa Samassi.⁴¹⁴ Leta 1793 je spet kupoval semena, in sicer na Dunaju in pri Alberettiju.⁴¹⁵ Leta 1794 je kupil dve marmornati klopi v Škofji Loki in za 250 goldinarjev opek za parapet cvingerja.⁴¹⁶ Leta 1795 so bile stopnice že tako dotrajane, da je dal postaviti nove in jih prekril s hrastovo oblogo. V tem letu so spet popravljali obzidje, izdelali stopnice do njegovega stanovanja ter postavili opečnat zid. Tega leta Zois poleg paviljona omenja tudi casino s štirimi balkoni na cvingerju, zato ni popolnoma jasno, ali gre

⁴¹⁰ SI AS, 115, Kresija, LJ, fasc. 50.

⁴¹¹ Hoff 1808, str. 85.

⁴¹² SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1784, 1785, 1786.

⁴¹³ SI AS, 1052, fasc. 33.

⁴¹⁴ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1792, 1793. Tega je obnovil spet leta 1808 (SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1808).

⁴¹⁵ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1793.

⁴¹⁶ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794.

za dve stavbi ali le za eno z drugačnima imenoma. Istega leta je ključavničar Heller izdelal nove ključavnice za vrata na cvinger, paviljon in vrata, ki so vodila iz cvingerja v palačo. Aichinger mu je iz pločevine izdelal pilastre za cvinger. Morda gre za štiri stebre, ki so bili del paviljona oziroma balkona na malem obzidnem stolpu. Ti so vidni na načrtu vrta, ki bo omenjen pozneje, in na načrtih iz let 1820 in 1832 (glej barvne priloge 30, 13 in 32).⁴¹⁷ Slikarju Dimitzu je plačal za poslikavo casinoja in balkonov in železne rešetke na cvingerju.⁴¹⁸ Leta 1805 je plačal za železne dele portona.⁴¹⁹ Leta 1810 pa je bilo obnovljeno obzidje, saj slop na prehodu z zgornjega na spodnji vrt nosi to letnico (glej barvne priloge 26, 27, 28, 29).

Za vrt je vsaj od leta 1786 skrbel vrtnar Jurij Snedič, istega leta pa je sicer v zvezi s Zoisovo alejo v Gradišču omenjen tudi že vrtnar Ried, ki je verjetno deloma skrbel tudi za oba vrtova pri palači.⁴²⁰ Leta 1794 so bili plačani kar trije vrtnarji, in sicer Archer, Jurij Snedič in Nikolaj Snedič.⁴²¹ Franca Mihaela Rieda pa so za urejanje »Zwingergartna« plačali še leta 1827.⁴²²

Načrt ureditve parka, ki sicer izvira iz Zoisovega časa, a ni ne datiran in ne signiran, je še ohranjen in nam zelo natančno kaže pozicijo vrta (glej barvno prilogo 30).⁴²³ Načrtovani vrt se ujema s pozicijo vrta gostilne Pri zlati ladji, kot ga je izrisal Lovrenc Prager leta 1767 (glej barvno prilogo 9).⁴²⁴ Na načrtu vrta je s krogom

⁴¹⁷ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-004.0; 334-000-002-002.

⁴¹⁸ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1795–1796.

⁴¹⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1805.

⁴²⁰ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794–1796.

⁴²¹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1794.

⁴²² SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1826–1832.

⁴²³ SI AS, 1052, fasc. 33; Načrt vrta je objavljen v Babnik 2016, str. 91.

⁴²⁴ AT-OeStA/FHKA SUS KS, RA 664.

nakazana pozicija velikega obzidnega stolpa, pa tudi pozicija malega obzidnega stolpa, ki je označen kot *Lusthaus*, torej casino oziroma casinetto, kot ga je imenoval Zois v popisih izdatkov. Na načrtu se vrt začne približno deset metrov nižje, kot je bil začetek gostilniškega vrta na Pragerjevem načrtu, saj je očitno do tedaj Zois že podrl hlev ob obzidju. Torej se je vrt začel približno tam, kjer je danes postavljen zid med spodnjim in zgornjim vrtom ter je segal do velikega obzidnega stolpa. To je razumljivo, saj je stavba Pri zlati ladji z nekaj pomožnimi prostori še stala. Pred vhodom v vrt je stal vodnjak (prav tako malce nižje kot na Pragerjevem načrtu). Ob vodnjaku pa je bil izhod na graben z dvoramnimi stopnicami. Na vsaki strani je izrisanih 11 stopnic, torej je bil cvinger visok približno dva metra. Talna površina vrta je bila členjena na več precej ozkih in podolgovatih ploskev, ki so si dvoredno sledile vzdolž zidu, vmes pa je bila sprehajalna pot.⁴²⁵ Glede na to, da iz popisa izdatkov vemo, da je Zois začel urejati vrt vsaj leta 1784, bi načrt lahko nastal že tedaj. Vsekakor pa verjetno leto pozneje, ko je kupil veliki obzidni stolp in ga nameraval podreti. Načrt tudi kaže stopnice, za katere vemo, da so bile realizirane leta 1786. Ker pa je veliki stolp le naznačen in čezenj narisani raven zaključek, bi to lahko pomenilo, da je bilo to le načrtovano, ali pa, da je načrt nastal po podrtju stolpa. Tudi načrt vrtne zasnove je bil vsaj v grobem realiziran. Situacijski načrti tega predela Ljubljane iz let 1820, 1823, 1832 in 1837 (glej barvne priloge 31, 32, 33, 34) namreč kažejo vrt z dvorednimi podolgovatimi zelenimi ploskvami.⁴²⁶ Pozicijo in velikost vrta pa

⁴²⁵ Babnik 2016, str. 92.

⁴²⁶ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-004.0; 017-001-010-0; SI AS, 1068, 5, 097, 001, 098, 001.

dobro vidimo še na situacijskih načrtih iz leta 1819 (glej barvno prilogo 12),⁴²⁷ kjer ni več gospodarskih poslopij gostilne Pri zlati ladji in je zunanje obzidje že prekinjeno, na zemljevidu iz leta 1820 (glej barvno prilogo 13) pa so natančneje izrisani tudi mali obzidni stolp s štirimi podporniki, vodnjak, prehod med spodnjim in zgornjim vrtom ter verjetno še nekaj temeljev cerkve sv. Lovrenca.⁴²⁸ Na situacijskih načrtih iz leta 1832 (glej barvno prilogo 32) in 1841 je vidno tudi, da so po poružitvi stavbe Pri zlati ladji spodnji del vrta, ki ni bil zazelenen, med letoma 1823 in 1832 obzidali tako, da so na še stoječe zunanje obzidje pozidali poševno ležeč zid do jugovzhodnega vogala palače.⁴²⁹

Nivo spodnjega dela vrta je bil dobra dva metra nad sedanjim nivojem vsaj še do potresa leta 1895,⁴³⁰ kar vidimo na tedaj nastali fotografiji, in ga je najverjetneje znižal in uredil šele Peter Kozina.⁴³¹

Zois torej mestnega obzidja ni dal podreti, kot je to večkrat zapisano,⁴³² temveč si je vrt uredil na cvingerju – nepozidanem dvignjenem delu med obema obzidjema oziroma obzidjem in tedaj že zadnjim delom hiš Križevniške ulice. Njegova površina se je raztezala približno dva metra nad grabnom, samo obzidje pa je bilo še precej višje, saj je v njem, kot rečeno, Zois prebil večja okna na mestu strelnih lin. Zgornji del obzidja je do mesta, kjer stoji zid med spodnjim in zgornjim delom vrta, še ohranjen, saj ga je Plečnik ob preureditvi le znižal.⁴³³ Mesto nekdanjega malega

⁴²⁷ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-000-001-13.

⁴²⁸ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-000-002-02.

⁴²⁹ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-004, 000-002-08.

⁴³⁰ SI ZAL, Zbirka načrtov, 342-A1-201.

⁴³¹ Glej poglavje Palača v 20. stoletju. Fotografija je na strani 111.

⁴³² <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/>; <http://www.dedi.si/dediscina/335-zoisova-palaca-v-ljubljani> (7. 7. 2019); Babnik 2016, str. 91.

⁴³³ Glej poglavje Palača v 20. stoletju.

obzidnega stolpa oziroma poznejšega Zoisovega *Lusthausa* oziroma casinoja pa je naznačeno v tlorisu pločnika. Gospodarska poslopja ob obzidju ter del spodnjega obzidja, na katerem so slonela, so podrli do leta 1819. Morda se je to zgodilo leta 1810, ko je datiran prej omenjeni slop ograje. Kaj je bilo v vrtu zasajeno, ostaja za zdaj še skrivnost. Vemo le, da je v njem stala lipa, saj je Zois 4. junija 1809 v dnevnik zapisal, da se je po cvingerju do visoke lipe sprehodil gost, francoski general Montrichard.⁴³⁴

Zoisov graben, kakor Zois sam ta vrt imenuje v svojem dnevniku,⁴³⁵ bi lahko začel urejati že kmalu po tem, ko je leta 1774 kupil mestni jarek,⁴³⁶ pri čemer se je zavezal, da ga bo prepustil javni uporabi. 21. aprila 1775 je kupil še dva oštata, ki sta stala v jarku, in njima pripadajoča vrtova.⁴³⁷ Lego teh dveh stavb vidimo na Pragerjevem načrtu (glej barvno prilogo 9). Gotovo pa je z zasutjem jarka začel vsaj leta 1784, saj je v zvezek izdatkov zabeležil nakup več kosov opreme za zasipanje (6 samokolnic in 38 lopat), stroške za delavce, ki so ravnali zemljo, in druge malenkosti, medtem pa je v obzidju uredil tudi ledenico. Z zasipanjem je nadaljeval naslednje leto, nakupil zemljo in gnojilo, zasadil jagodičevje in proti Krakovem živo mejo, utrdil in uredil pot in tam postavil vodnjak (plačana sta bila kamnosek iz Loke in Samassa), zasadil je 12 prezimnih lip in veliko število akacij ter drugih dreves. V letu 1786 je zasadil še več žive meje in še plačeval za zasutje grabna in poravnavo, zato lahko sklepamo, da je graben urejal več let.⁴³⁸

⁴³⁴ Kidrič 1941, str. 31.

⁴³⁵ Kidrič 1941, str. 31.

⁴³⁶ Müllner 1898, str. 99; SI AS, 1052, fasc. 33.

⁴³⁷ SI AS, 1052, fasc. 33.

⁴³⁸ SI AS, 1052, fasc. 35. Izdatki 1784, 1785. Ohranjeni so le zapiski izdatkov od leta 1784 dalje, zato ne vemo, kaj je počel prej.

Večja dela na obeh vrtovih so se gotovo zaključila do leta 1788, saj naslednje leto Zois ni imel več večjih stroškov s tem. Leta 1795 je v grabnu posadil 67 lip.⁴³⁹ Na Herrleinovi sliki iz leta 1798 (glej barvno prilogo 23) so na grabnu dobro vidna visoka drevesa, posajena vsaj v dveh vrstah, ki v višino segajo prek strehe palače, torej so morala rasti že dolgo. Z drevesi posajeni Zoisov graben je viden na Scherrerjevem načrtu Ljubljane iz leta 1811. Ta sicer ni zelo natančen, saj je cvinger prikazan le kot bel pas.⁴⁴⁰ Na načrtu iz leta 1820 (glej barvno prilogo 31) pa je ravno obratno. Na mestu grabna je le prazna površina, vidno pa je južno mestno obzidje z malim obzidnim stolpom in formalno zasnovo »Zwingergartna«, ki se prične, malo preden se Zoisova palača konča.⁴⁴¹ Na situacijskem načrtu tega dela Ljubljane iz leta 1819 (glej barvno prilogo 12) vidimo na mestu grabna triredno oziroma v spodnjem delu celo štiriredno zasaditev dreves.⁴⁴² Načrt, ki je nastal leto pozneje, nam kaže triredni drevored v celotni dolžini,⁴⁴³ načrt iz leta 1823,⁴⁴⁴ ki je manj natančen, pa nam kaže drevesa v dveh vrstah, med njima pa je ena krajša vrsta (glej barvni prilogi 31 in 33). Na Dežmanovem načrtu iz leta 1827 pa stavbe Pri zlati ladji ni več, vidni so most, mestno obzidje, formalna zasnova »Zwingergartna«, mali obzidni stolp, jasno je začrtan začetek vrta, drevored v grabnu pa ni več nakazan, saj so ga zaradi načrtovane ceste že podrli.⁴⁴⁵

⁴³⁹ SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1795.

⁴⁴⁰ SI AS, 1068, 5, 096.

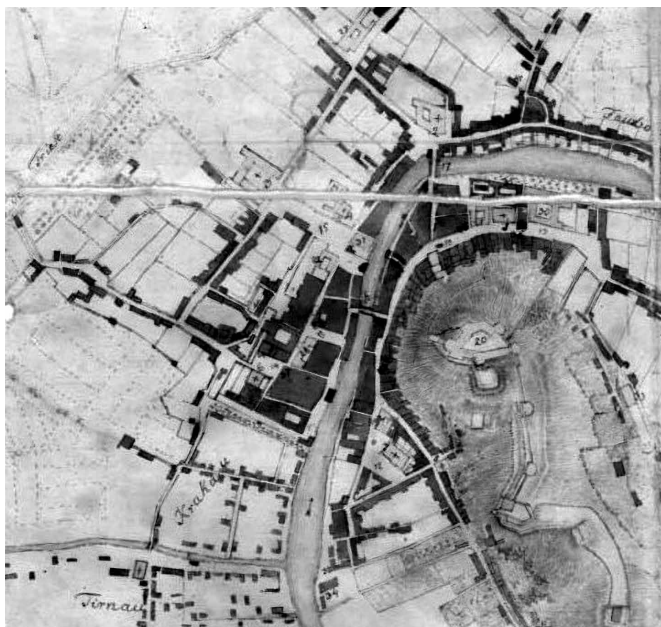
⁴⁴¹ SI AS, 1068, 5, 097.

⁴⁴² SI ZAL, Zbirka načrtov, 334, 000-001-13.

⁴⁴³ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334, 000-002-002. Načrt je objavljen v Korošec 1991, str. 86.

⁴⁴⁴ SI AS, 1068, 5, 098.

⁴⁴⁵ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334, 000-003-001. Detajl zemljevida je objavljen v Suhadolnik 2006, str. 197. »Zwingergarten« je s šrafuro nakazan še na zemljevidih Ljubljane iz leta 1841 in 1876 (oba objavljena v Suhadolnik 2006, str. 198, 199).

Jean Scherrer, načrt Ljubljane, 1811, detajl, vir: SI AS, 1068, 5, 096, 001

Dežmanov načrt Ljubljane, 1827, detajl, vir: SI ZAL, Zbirka načrtov, 334, 000-003-001

PALAČA V ČASU KARLA ZOISA

Kranjsko vejo Zoisov je nadaljeval Jožefov sin Karel Zois (1775–1836) oziroma Carletto, kot ga je stric ljubkovalno imenoval. Po stričevi smrti je kot njegov univerzalni dedič postal *pater familias* Zoisov. Žiga Zois je tik pred smrtjo (27. oktobra 1819) nečaku prodal vse svoje premoženje in z njim tudi obravnavano palačo. Tako sta na Karla prešli tudi obe zbirki, z izjemo 76 knjižnih del, ki jih je Žiga Zois že prej podaril licejski knjižnici.⁴⁴⁶ Karel Zois se je 12. septembra 1807 poročil s Serafino grofico Aichelburg (1791–1849). V zakonu se jima je rodilo enajst otrok: Anton (1808–1873), Beatrika (1810–1883), Michelangelo (1812–1882), Edvard (1814–1814), Karel (1815–1849), Serafina (1816–1904), Gabrijela (1818–1898), Alfonz (1820–1889), Sigmund (1822–1877), Marija (1824–1827) in Matilda (1829–1914). Stric mu je med letoma 1789 in 1793 plačeval šolanje v kolegijih v Comu in Milanu, leta 1804 pa ga je poslal na potovanje po Nemčiji oziroma tamkajšnjih rudnikih, da bi se seznanil s sodobnim železarstvom. Leta 1831 je bil na polletnem potovanju po Italiji, da bi napletel vezi s trgovci z železom in kovaškimi izdelki, a kljub temu ni mogel zaustaviti propada železarstva na Gorenjskem.⁴⁴⁷ Tudi Karel je imel bogato zbirko mineralov,⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ Müllner 1898, str. 82, 118; Kidrič 1939, str. 7, 8; Stefan 2009, str. 33.

⁴⁴⁷ Preinfalk 2013, str. 191, 196, 197; SI AS, 1052, fasc. 35, Izdatki 1790, 1791, 1792, 1793.

⁴⁴⁸ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

bil je zelo aktiven član Filharmonične družbe⁴⁴⁹ in je rad zahajal v gledališče, saj je bil tam lastnik dveh lož.⁴⁵⁰

Gospodinjstvo je vodila žena Serafina, za kar ji je Karel vsak mesec izročil med 300 in 500 goldinarji.⁴⁵¹ Družina Karla Zoisa ni več jedla in pila tako razkošno kot njegov stric oziroma se je verjetno poraba hrane in pijače zmanjšala tudi zato, ker niso imeli toliko obiskovalcev. Leta 1830 so na primer na mesec za hrano in pijačo porabili le med 96 (februarja) in 331 (septembra) goldinarjev. Največ denarja so porabili za govedino in teletino. Poleg običajnih živil, kot so kruh, mleko, smetana, olje, maslo, riž, ribe, želve in raki, so si včasih privoščili sardele, limone, sir groyer, parmezan, čokolado, mandlje in šparglje. Na dan so popili le pol litra navadnega namiznega vina.⁴⁵²

Kljub temu se je zbirka posodja v ljubljanski palači precej povečala. Ob smrti Karla Zoisa so namreč v njegovem stanovanju popisali 134 krožnikov, 87 različnih skled, devet jušnikov, dve skledi s pokrovoma, tri omačnice, tri sklede za sadje, 12 desertnih krožnikov z zlato obrobo, 33 čaš s pokrovi, 20 čaš brez pokrova, devet obrabljenih kavnih skodelic, 19 navadnih desertnih krožnikov, posodico za senf, 12 kavnih skodelic z zlato obrobo, šest skodelic za čokolado z zlato obrobo, štiri vrčke, dve sladkornici, 17 različnih porcelanastih vrčkov, dva zelena vrčka, 14 finih pobarvanih skled, 19 različnih poslikanih in pozlačenih porcelanastih kavnih skodelic, en porcelanast kavni servis z zlato obrobo, dve čajni ročki in tri vrčke. Karel Zois je povečal tudi število steklovine. Imel je kar 96 različnih kozarcev, 13 kozarcev za šampanjec,

⁴⁴⁹ Kokole 2025, str. 279–326.

⁴⁵⁰ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

⁴⁵¹ SI AS, 1052, fasc. 4, Haushaltung Unkosten 1826–1837.

⁴⁵² SI AS, 1052, fasc. 34, Küchenbuch, 1830.

12 kozarcev za burgundec, 27 kozarcev za malago ter tri kozarce za rosolio, sedem steklenih karaf, 80 steklenic, štiri steklene solatne sklede, 22 posodic za jajca, sladkornico, štiri posodice za sol in tri fine malo dražje kozarce. Precej pa se je zmanjšalo število srebrnega jedilnega pribora. Tedaj je v njegovem gospodinjstvu bilo še 12 kompletov, 11 žlic, ena servirna žlica, deset kavnih žličk in ene vilice. Poleg tega so bili srebrni še dve sladkornici, vrček za mleko in dva svečnika.⁴⁵³

Komaj si je družina opomogla od smrti Žige Zoisa, je tako palačo kot celotno Ljubljano doletelo vrhunsko diplomatsko srečanje. V mestu so se namreč leta 1821 zbrali najvišji evropski voditelji (avstrijski cesar Franc I., ruski car Aleksander, kralj obeh Sicilij Ferdinand I.) ali njihovi predstavniki z najpomembnejšimi ministri in svetovalci ter številnim spremstvom, da bi se po Napoleonovem padcu pogovarjali o ureditvi Evrope. Tedaj so v mestu več mesecev potekali konference in neformalna srečanja ter pogovori diplomatov in drugih odločevalcev, ki so krojili usodo in zemljevid Evrope, največ pozornosti pa so posvetili načrtovanju vojaškega posredovanja v Kraljestvu obeh Sicilij. V Ljubljani se je med januarjem in majem tega leta mudilo kar prek 600 diplomatov in njihovih uslužbencev, ki so se v glavnem nastanili pri zasebnikih. Mesto se je napolnilo tudi s podeželskim plemstvom in okrog 600 poslovneži. Da so za drugi tak kongres po vrsti izbrali Ljubljano, je imel največ zaslug avstrijski zunanji minister Klemens knez Metternich, ki je bil glavni akter kongresa. Ker mu je ustrezalo sredozemsko podnebje, se mu je mesto zdelo kot predstava razkošnega apartmaja, južni veter pa je začutil že kmalu po tem, ko je prešel štajersko-kranjsko mejo. Ljubljano je že poznal,

⁴⁵³ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

saj jo je, kot smo že omenili, skupaj s cesarjem Francem I. obiskal vsaj maja 1816. Že tedaj je bival pri Zoisu in tako si je tudi v času kongresa za bivanje izbral to palačo, ki jo je izredno pohvalil: imel je dobro delovno sobo, dobro spalnico in celo vrsto sprejemnih sob. Poleg njega so tu bivali še dvorni svetnik Florimund grof Mercy in osem služabnikov. Metternich, ki je kot prvi udeleženec prispel v Ljubljano že 4. januarja, ni le užival v številnih prostornih sobah, temveč tudi v razgledih in sprehodih po obeh vrtovih. Nekaj udobja palače in zelene površine so uživali tudi drugi udeleženci, saj so ravno v tej palači za konferenčno mizo potekale vse splošne konference, pa tudi polovica malih. Konferenc se je udeleževalo največkrat osem od devetnajstih najpomembnejših opolnomočencev vladarjev desetih evropskih držav. Poleg Metternicha je bil predstavnik Avstrije še Karl baron Vincent, tedaj veleposlanik v Parizu, njima podrejeni Friedrich baron Genz pa je pisal zapisnike sej. Ruski dvor so zastopali prvi minister in državni tajnik Ioannis Antonios grof Kapodistrias, zunanji minister in državni tajnik Karl Vasiljevič grof Nesselrode in veleposlanik pri francoskem dvoru Carl Andrea grof Pozzo di Borgo, pruskega pa kancler Karl August knez Hardenberg, zunanji minister Christian grof Bernstorff in general Friderich Wilhelm Ludwig Krusemark. Interese francoskega kralja Ludvika XVIII. so na konferencah branili veleposlanik v Rimu in Neaplju Pierre Louis grof de Blachas, veleposlanik na ruskem dvoru Auguste Pierre grof de La Ferronnays in dunajski veleposlanik Louis Charles markiz Caraman. Od Angležev sta bila to veleposlanik na Dunaju Charles William lord Stewart in minister Robert Gordon, kraljestvo Sardinija sta zastopala državni tajnik in zunanji minister Filippo Antonio grof San Marziano in minister Cesare grof San

Martino d'Agliè, neapeljskega kralja pa Fabrizio Dionigi knez Ruffo. Nekaterih konferenc pa so se udeleževali tudi knez Neri Corsini kot predstavnik toskanskega vojvode Ferdinanda III., kardinal Giuseppe Maria Spina kot papežev opolnomočenec in markiz Molza kot opolnomočenec modenskega vojvode Franca IV. Metternichove sobane so bile zaradi njegove pomembnosti tudi sicer polne ljudi, ki so se z njim želeli srečati neformalno. 23. februarja je zapisal, da se je v dveh dneh pri njem zvrstilo kar med dvajset in trideset ljudi. Proti koncu kongresa je v palači organiziral tudi slavnostne večere, in sicer 11., 18. in 25. marca (ko je srečanje spremljal tudi koncert) ter 1. in 8. aprila. V pismu pa si je minister privoščil neumestno opazko, da je baronica Zois tako grda kot sedem smrtnih grehov in ima sedem otrok, od katerih vsak spominja na enega od grehov.⁴⁵⁴ Metternichovo bivanje v tej palači je pomembno tudi zaradi ustanovitve kranjskega deželne- ga muzeja. Za nakup Zoisovih zbirk, od katerih je mineraloška postala ustanovna zbirka muzeja, je pri cesarju posredoval prav on, saj jih je dobro poznal.⁴⁵⁵

Tako kot na stara leta stricu je bila tudi Karlu Zoisu očitno tako velika palača bolj v breme kot v korist, zato jo je začel oddajati. Prve najemnike stanovanj so v palačo sprejeli že takoj po smrti Žige Zoisa. Že med letoma 1820 in 1822 je imel v palači prostore viceguverner ilirskega gubernija Alfons Gabriel grof Porcia, dvorni komornik in tajni svetnik, v manjši stavbi na Križevniški med letoma 1821 in 1822 Dominik Brandstätter, eden izmed komisarjev

⁴⁵⁴ Metternich 1881, str. 378, 477, 478, 487, 494–497; Rahten in drugi 2020, str. 37–44; Kemperl 2022, str. 35, 36, 41.

⁴⁵⁵ Kotar 2021, str. 69.

Guverner Ilirskega gubernija Alfons Gabriel grof Porcia, vir:
<https://www.wikidata.org/wiki/Q94527205>

okrožnega urada,⁴⁵⁶ leta 1822 pa komisar Alfons Gabriel grof Aichelburg (brat Serafine Zois), komandant generalmajor Jožef pl. Watzl ter gimnazijski profesor Jurij Eißler.⁴⁵⁷

Karel Zois je bil uspešen tudi pri prodaji stričeve knjižnice (s prek 5.000 zvezki) in mineraloške zbirke (s približno 5.000 primerki), o odkupih katerih so pogovori stekli kmalu po stričevi

⁴⁵⁶ *Schematismus* 1820, str. 169; 1821, str. 141, 174; 1822, str. 149, 155.

⁴⁵⁷ *Schematismus* 1822, str. 155, 250, 303.

smrti. Leta 1823 je namreč cesar obe zbirki odkupil; knjižnico za Licejsko knjižnico (temelj današnje Narodne in univerzitetne knjižnice), mineraloško pa za leta 1821 ustanovljeni Deželni muzej (danes v Prirodoslovnem muzeju), ki je tam postala ena izmed dveh ustanovnih zbirk. 22. junija 1824 so obe zbirki z omarami vred prenesli v poslopje ljubljanskega liceja (v nekdanjem frančiškanskem samostanu na današnjem Vodnikovem trgu).⁴⁵⁸ Tako je bila zbirka z omarami vred na ogled ob uradnem odprtju muzeja 4. oktobra 1831 in jo vidimo na upodobitvi razstave dvorane, ki jo je v bakrorezu upodobil Marcus Charl.⁴⁵⁹

Marcus Charl, razstavna dvorana v Liceju s Zoisovo zbirko mineralov, 1832

⁴⁵⁸ Stefan 1907, str. 62, 63; Činč Juhart 2019, str. 11; Faninger 1983, str. 8.

⁴⁵⁹ Hochenwart 1832, str. 11.

Sredi dvajsetih let so se obetali tudi večji urbanistični posegi na Bregu. Država je namreč snovala postavitev mostu čez Ljubljano in ureditev komercialne ceste prek Zoisovega grabna, zato so želeli popolnoma preurediti tudi Breg in njegove mitninske in tehtniške stavbe. Deželna gradbena direkcija je med letoma 1823 in 1832 izrisala tloris in prerez stare tehtnice, tloris in prerez stavbe Pri zlati ladji, tloris drugega in tretjega nadstropja Zoisove palače s predlogom nadzidave obeh traktov s tretjim nadstropjem, načrt prezidave hiše Pri zlati ladji v novo tehtnico, več načrtov za pozidavo velike nove mitninske stavbe s skladišči in več situacijskih načrtov Brega in okolice. Po teh načrtih bi bila nova tehtnica ali na starem mestu ali ob mostu na mestu stavbe Pri zlati ladji, novi mitninski urad pa bi stal v Krakovem nasproti Zoisove palače. Celoten Breg do Engelshausnove oziroma tedaj Oblakove palače bi zaradi pretovarjanja blaga regulirali in in tu uredili privezno škarpo.⁴⁶⁰ Ob tem se je magistrat tudi pogajal s Zoisom o odkupu oziroma odstopu »Zwingergartna«, v zameno pa bi mu nadzidali oba trakta palače za eno nadstropje, tako da bi bila celotna stavba trinadstropna. Za ta namen so, kot že omenjeno, leta 1825 nastali tlorisa in prereza drugega in tretjega nadstropja ter več predračunov.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, 193, teh. enota 312, fol. 37 in dalje; SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-002, 003, 334-016-002-009; 334-017-001-002, 004, 005, 009; SI AS, 50, t.e. 70, popisna enota 311. Novo ureditev ceste, pozidavo novih mitninskih stavb, kot so skladišča, uradi in tehtnica, so snovali od leta 1819 dalje, končno idejo pa so predstavili 1832. A uspelo jim je le podreti gostilno Pri zlati ladji, postaviti most in urediti cesto po grabnu, za katero se je uveljavilo ime Cojzova cesta (Valenčič 1989, str. 48, 69). Načrt je na strani 34.

⁴⁶¹ SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307, fol. 526-548; SI ZAL, Zbirka načrtov 334-016-001-002-0, 334-016-001-003-0; ZAL, Reg. I., 193 teh. enota 312, fol. 129 in dalje. Glej barvni prilogi 24 in 25.

Že leta 1824 pa so stekla pogajanja za najem celotnega prvega nadstropja (12 ogrevanih sob, dve kamri, obokana soba za arhiv, kuhinja) in dveh obokanih prostorov v pritličju za 740 goldinarjev na mesec. Tako se je še istega leta v palačo naselila deželna komisija za davčno regulacijo.⁴⁶² Naslednje leto so v palači uradovali nekateri uslužbenci te komisije, pa tudi gubernialni koncipist Johann Carl Foltaneck, adjunkt registrature gubernija Janez Bradač ter Janez Nepomuk Garzarolli, eden izmed komisarjev okrožnega urada.⁴⁶³ Leta 1828 je komisijo za davčno regulacijo v stavbi nasledila deželna direkcija za (stabilni) kataster. Še vedno je v njej imel pisarno Bradač, ki je ostal v njej do leta 1833, le da je 1831 napredoval v direktorja ekspedita gubernija.⁴⁶⁴ Leta 1828 se je v stavbo na Križevniški nastanil tudi Adolf Hertl, praktikant ekspedita gubernija, in ostal do leta 1831.⁴⁶⁵ Do leta 1830 se je komisija izselila,⁴⁶⁶ v trakt ob Križevniški pa je svoj urad preselil Karel Gold, ki je sprva opravljal službo praktikanta okrožnega urada in je v njej uradoval do leta 1839.⁴⁶⁷ Gold je bil Karlov nečak oziroma sin Marije Johane (Nine) Zois, ki se je leta 1800 poročila s tržaškim veletrgovcem Jožefom pl. Goldom.⁴⁶⁸ Že leta 1809 je kot majhen

⁴⁶² SI AS, 1052, fasc. 33, Zoisova hiša na Bregu, pogajanja za prodajo in loterija, 1812–1844; *Schematismus* 1824, str. 144; 1826, str. 106; 1827, str. 115; Golec 2021, str. 57.

⁴⁶³ *Schematismus* 1825, str. 141, 145, 146, 153; 1826, str. 107.

⁴⁶⁴ *Schematismus* 1828, str. 54; 1829, str. 31; 1830, str. 31; 1831, str. 33; 1833, str. 32.

⁴⁶⁵ *Schematismus* 1828, str. 53; 1829, str. 32; 1830, str. 32; 1831, str. 49.

⁴⁶⁶ SI AS, 1052, fasc. 33, Zoisova hiša na Bregu, pogajanja za prodajo in loterija, 1812–1844.

⁴⁶⁷ *Schematismus* 1830, str. 34; 1833, str. 33; 1834, str. 31; 1835, str. 33; 1836, str. 35; 1837, str. 35; 1838, str. 351; 1839, str. 35. Leta 1835 sta tu stanovala še druga dva praktikanta, in sicer Heinrich vitez pl. Lebzelttern in Albert grof von Deym (*Schematismus* 1935, str. 33).

⁴⁶⁸ Preinfalk 2013, str. 252.

deček z materjo in bratom bival v palači.⁴⁶⁹ Leta 1831 se je v palačo za eno leto naselila uprava cesarsko-kraljevih kameralnih oblastev. Bradaču se je kot najemniku pridružil še gubernialni koncipist Karl Steinböck ter leta 1832 dvorni svetnik ilirskega gubernija Karl grof Welsperg–Raitenau Primör (1779–1873).⁴⁷⁰ Morda je prav uradovanje v tej palači spodbudilo Steinböcka, da se je leta 1831 skupaj z Antonom Zoisom, naslednje leto pa s Karlom von Goldom podal na Triglav in ga tudi osvojil.⁴⁷¹

Leta 1830 je Karel Zois želel celotno palačo prodati državi. V popisu je navedel, da ima palača v pritličju 18 nevnetljivih skladišč, eno ogrevano sobo in dve kuhinji, v prvem nadstropju eno ognjevarno skladišče, 12 ogrevanih sob, dve kamri in dve kuhinji, v drugem nadstropju 18 ogrevanih in dve neogrevani sobi, kamro, dve kuhinji in dve kuhinjski shrambi, v tretjem nadstropju pa 13 ogrevanih in eno neogrevano sobo, dve kuhinji in dve kuhinjski shrambi, skupaj torej 77 prostorov (saj vseh drvarnic in kleti ni naštel). Poudaril je, da so vse kuhinje velike, suhe, svetle in ognjevarne, skladišča, hlevi in stopnišča pa svetli. Pohvalil se je tudi s posebno lego hiše, ki je na tri strani odprta in stoji ob cesti, ki na eni strani vodi proti Trstu, na drugi pa proti Dolenjski, zato hišo odlikuje dober zrak. Vse sobe (med katerimi so najlepše tiste v drugem nadstropju) so pobeljene, med seboj ločene z dvokrilnimi vrati, imajo velika lepa okna in razen tistih za služinčad imajo tudi parket. Vsa vrata in okna se lahko zaklenejo.⁴⁷² Do prodaje

⁴⁶⁹ Kidrič 1941, str. 146.

⁴⁷⁰ *Schematismus* 1831 str. 49, 33; 1832, str. 29, 31, 32; 1830, str. 31; 1833, str. 34; 1834, str. 33. O njem gl. https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Welsperg_von_Prim%C3%B6r_und_Raitenau (15. 4. 2024)

⁴⁷¹ Mikša 2013, str. 402.

⁴⁷² SI AS, 1052, fasc. 33, Zoisova hiša na Bregu, pogajanja za prodajo in loterija, 1812–1844. Razporeditev sob v drugem in tretjem nadstropju lahko vidimo na že večkrat omenjenih tlorisih iz leta 1825 (glej barvni prilogi 24 in 25).

tedaj sicer ni prišlo, a pogajanja so se nadaljevala vse do leta 1844. Država je namreč v tistem času iskala večjo hišo za nakup, zato so si poleg Zoisove, ki je bila ocenjena na 69.000 goldinarjev, ogledovali še Hohnovo hišo na Mestnem trgu 24, ocenjeno na 49.000 goldinarjev, Grošljevo na Vodnikovem trgu, ocenjeno na 34.000, ter hišo Marije Lepušič na Gosposki 1, ocenjeno na 32.000 goldinarjev. Ob tem so ugotavljali, da sta najprostornejši Zoisova in Hohnova hiša, Grošljevo bi bilo treba povečati, za kar bi porabili še 34.000 goldinarjev, hiša Marije Lepušič pa je bila premajhna.⁴⁷³

Kljub temu da jo je želel prodati, pa je Zois hišo zgledno vzdrževal, prav tako je leta 1827 plačal vrtnarju Francu Mihaelu Riedu za urejanje »Zwingergartna«.⁴⁷⁴ Leta 1833 se je odločil celo za večja popravila zgradbe. Glede na velike količine nabavljene opeke je verjetno prezidal nekaj sob, zazidal nekaj prehodov med sobami in preuredil pritličje. Sezidal je stopnišče južnega trakta in podrl ganke, ki so v prvem in drugem nadstropju povezovali južni in severni trakt prek zahodne stene dvorišča ter so vidni na načrtih iz leta 1825 (glej barvni prilogi 24 in 25).⁴⁷⁵ Glede na popis sob iz leta 1836⁴⁷⁶ in glede na tlorise iz različnih obdobj⁴⁷⁷ lahko predvidevamo, da se je posvetil prezidavi sob v južnem traktu prvega nadstropja, v drugem nadstropju je predelil sobo

⁴⁷³ SI AS, 1052, fasc. 33, Zoisova hiša na Bregu, pogajanja za prodajo in loterija, 1812–1844.

⁴⁷⁴ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1826–1832.

⁴⁷⁵ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-03.

⁴⁷⁶ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine; SI AS, 1052, fasc. 34, Zins=Ertrags=Bekanntniß des Hauses N. 174 in dem zur Hauszinssteuer bestimmten Orte Laibach für das Jahr 1836.

⁴⁷⁷ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-002, 334-016-001-003; SI ZAL, 493 Reg IV, B teh. e. 27; SI AS, 1068, Zbirka načrtov, 15/130; ZVKDS, planoteka, Ljubljana–palača Breg 22, načrti Zoisove palače, M. Stražišar, 1982.

št. 13 ter predelal kuhinjo in shrambo (sobi št. 27 in 28 na tlorisu iz 1825), v tretjem nadstropju pa predelil ali predelal sobe št. 4, 5, 6, 7 in 31 na tlorisu iz 1825. Gradnjo je vodil ljubljanski zidarski polir Matija Dobravc.⁴⁷⁸ Pri prezidavi so sodelovali tudi ključavničar Anton Černi ter mizarja Jakob Colner in Peter Ničman, zato predvidevamo, da so zamenjali vsaj nekaj stavbnega pohištva. Za lepšo podobo nekaterih sob sta poskrbela pleskar Andrej Slapničar in soboslikar Janez Langus, mlajši brat bolj uspešnega slikarja Matevža Langusa. Nekaj sob pa je z novimi pečmi opremil lončar Heinrich Gley. Vse skupaj je Karla Zoisa stalo dobrih 2.170 goldinarjev.⁴⁷⁹ Zidarski mojster Janez Brajer, pleskar Karel Kretic in mizar Kendle pa so bili z manjšimi zneski plačani še v letih 1835 in 1836.⁴⁸⁰ Še pred tem je Karel Zois dal v spodnjem delu vrta spet pozidati zid in ga usmeril poševno proti črti glavne fasade, verjetno pa je dal podreti tudi stopnice in prehod proti grabnu, po katerem je tedaj že potekala nova cesta. Zid je namreč že viden na situacijskem načrtu tega dela Ljubljane iz leta 1832 (glej barvno prilogo 32).⁴⁸¹

Prav leta 1833, v času prezidave palače, so na deželni gradbeni direkciji narisali tloris tretjega nadstropja palače in nanj zapisali namembnost prostorov v primeru, da bi najeli celotno nadstropje.⁴⁸² Direktor Georg Frast bi bil v jugovzhodni vogalni

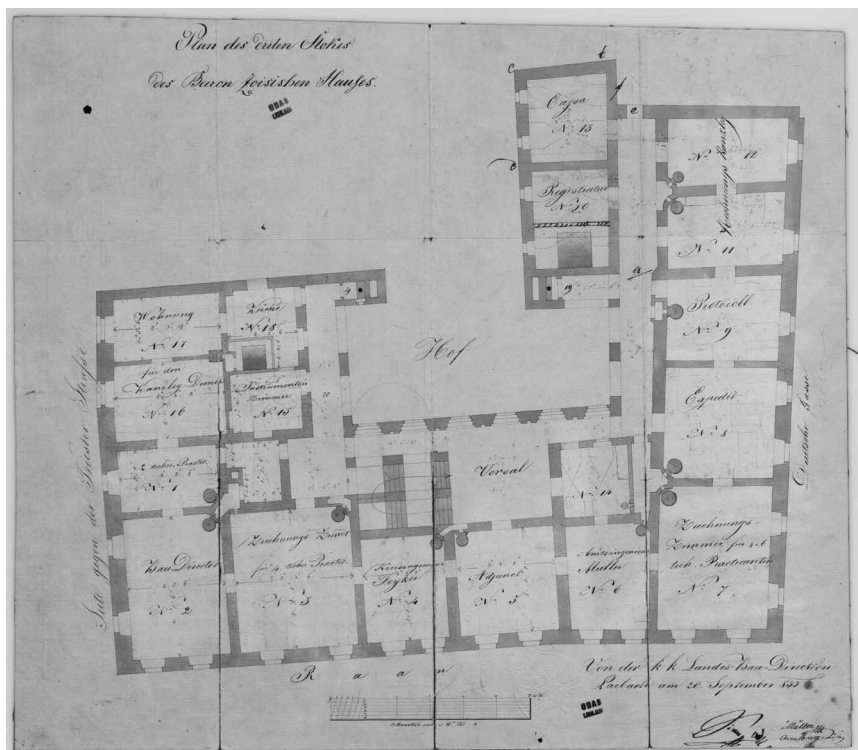
⁴⁷⁸ Matija Dobravc (rojen 1786) je bil ljubljanski zidarski polir in leta 1832 tudičasni predstojnik ljubljanskih polirjev in pomočnikov. Kljub temu da je bil polir, se je v Ljubljani uveljavil kot stavbni podjetnik in gradil precej več kot ostali mojstri, zlasti pomembne zasebne gradnje. Obrtno pravico in naziv mojstra je dobil šele leta 1851 (Valenčič 1969, str. 80; Lazarini 2006, str. 38, 39).

⁴⁷⁹ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1833.

⁴⁸⁰ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1833–1837.

⁴⁸¹ SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-017-001-004.

⁴⁸² SI AS, 1068, Zbirka načrtov, 15/130.

Deželna gradbena direkcija, tloris tretjega nadstropja Zoisove palače, 1833,
vir: SI AS, 1068, Zbirka načrtov, 15/130

sobi, potem pa bi si proti severu sledili risarska soba za štiri praktikante, soba okrožnega inženirja Simona Foykerja, soba adjunkta Maksimiliana Sinna ter soba inženirja Benedikta Müllerja. Severno vogalno sobo, ki je bila največja, so namenili za risanje, kjer bi bili nameščeni štirje ali šest tehničnih praktikantov. V severnem traktu bi sledile sobe ekspedita, protokola in dve sobi za računovodstvo. V dveh dvoriščnih sobah tega trakta so predvideli blagajno in registraturo. V južnem traktu bi bile soba za dva praktikanta, soba za instrumente in hišniško stanovanje, sestavljeno iz dveh sob in kuhinje.

Tako obnovljeno palačo je Henrik Costa, slovenski zgodovinar, politik in publicist, v leta 1848 izdanem potopisu po Kranjski uvrstil med šest najlepših zasebnih palač v Ljubljani, med katere so po njegovem mnenju sodile še turjaški knežji dvor (na njegovem mestu stoji NUK), Auerspergova (Gosposka 15 in 17), Gruberjeva (Zvezdarska 1) in Thurnova palača (Novi trg 4) ter Hohnova hiša (Mestni trg 24).⁴⁸³

Pri prvem popisu prebivalstva v 19. stoletju, ki je potekal od leta 1830 dalje,⁴⁸⁴ so v palači popisali 27 prebivalcev, ki so živeli v petih gospodinjstvih.⁴⁸⁵ Karlova družina ni omenjena, saj so jih najverjetneje popisali na Brdu. V palači sta stanovala njegova najstarejša sinova, ki sta že bila poročena. V prvem stanovanju je leta 1834 stanoval najstarejši Karlov sin Anton Zois z ženo Katarino Schwarzenberg (1805–1885) in hčerko Serafino (1834–1910). Anton Zois, ki je po očetu podedoval fidejkomis Brdo, je bil velik humanist in dobrotnik. Med letoma 1851 in 1862 je bil župan v Predosljah in v tem času je dal sezidati novo šolo. Od leta 1861 do 1869 je bil poslanec v kranjskem deželnem zboru, najprej kot predstavnik veleposestnikov, po letu 1867 pa kot poslanec v kmečki kuriji. Od leta 1837 je bil član Kmetijske družbe in je kmete učil kmetovanja. V Ljubljani je finančno podpiral Narodno čitalnico in Slovensko matico. Na ustanovni seji Slovenske matice leta 1864 je bil soglasno izvoljen za prvega predsednika, vendar je zaradi slabega zdravja že leto pozneje zaprosil za odvezo.

⁴⁸³ Costa 1848, str. 26.

⁴⁸⁴ V ta popis so stanovalce vpisovali več kot deset let in zato ne moremo z gotovostjo zapisati, kateri so tega leta res že stanovali v palači.

⁴⁸⁵ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t.e. 029, Konskripcijske tabele 1830–1857, Mesto 101–200.

Skrbel je za reveže v predoseljski ter ljubljanski šentjakobski župniji. Cesar Franc Jožef I. ga je zaradi skrbi za ranjene vojake odlikoval z redom železne krone III.⁴⁸⁶ V drugem stanovanju je vsaj od leta 1843 živel Michelangelo Zois z ženo Mariano. Ta je bil predsednik odbora Kranjske industrijske družbe in je leta 1880 dosegel, da je le-ta kupila vse njihove gorenjske rudnike in gozdove.⁴⁸⁷ Ostala tri stanovanja so oddajali. V enem je leta 1840 stanoval Tomaž Ratz z ženo, štirimi otroki in tremi sorodnicami, v drugem pa sluga gradbene direkcije Wenzel Horrack z ženo in petimi otroki, ki je v stanovanju ostal do leta 1848.⁴⁸⁸ V tretjem stanovanju je bil nastanjen avstrijski general in tedaj polkovnik kranjskih in primorskih orožnikov Anton Valenčič (1796–1892) z ženo in štirimi otroki.⁴⁸⁹

Več o prostorih in najemnikih izvemo iz napovedi najemninskega davka za leto 1836.⁴⁹⁰ V palači je bil vsega skupaj 101 prostor, in sicer 34 v pritličju, v prvem nadstropju 18, v drugem nadstropju 25 in v tretjem nadstropju 24 prostorov. Palača je bila razdeljena na osem enot, saj so očitno lastniki želeli čim več prostorov oddati. V pritličju (tedaj so za pritličje šteli vse sobe, dosegljive iz pritličja, a tehnično gledano je zaradi padajočega terena zahodni del pripadal že prvemu nadstropju) sta bili dve kolnici, dve šupi, enajst drvarnic, štiri skladišča, šest kleti, dva hleva, hlevska

⁴⁸⁶ Preinfalk 2003, str. 34, 45; <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872267/> (15. 4. 2024).

⁴⁸⁷ Juvan 1972, str. 58.

⁴⁸⁸ *Provinzial Handbuch* 1845, str. 80, 81; 1846, str. 80, 81; 1847, str. 83, 84; 1848, str. 83, 84.

⁴⁸⁹ O Valenčiču gl. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi951330/> (15. 4. 2024).

⁴⁹⁰ SI AS, 1052, fasc. 34, Zins=Ertrags=Bekanntniß des Hauses N. 174 in dem zur Hauszinssteuer bestimmten Orte Laibach für das Jahr 1836.

kamra, kamra, kuhinja, soba in dve sobi za vojaške namestitve. V prvem nadstropju je bilo dvanajst sob, kamra, kuhinji in kuhinjski shrambi, v drugem nadstropju sedemnajst sob (med njimi dve z alkovo), kamri, kurilnica, kuhinji s shrambama ter garderobna soba. V tretjem nadstropju je bilo petnajst sob, kamri, kuhinja s shrambo, kurilnica in štiri podstrešnice. Prva enota se je nahajala v pritličju in tedaj ni bila zasedena. Sestavljena je bila iz skladišča, sobe, dveh drvarnic, kleti in kuhinje. Druga pritlična enota, ki jo je najemal grof Saurau,⁴⁹¹ je obsegala hlev za pet konj, kamro, polovico šupe in shrambo za krmo. Tretja je obsegala le skladišče v pritličju in je bila tudi nezasedena. Četrto in peto stanovanje sta bili v prvem nadstropju. Četrto, ki ga je najemal pravnik dr. Johann Albert Paschali, je obsegalo kuhinjo s kuhinjsko shrambo, pet sob in kamro, pri čemer sta bili kuhinjska shramba in ena soba na drugem stopnišču. Zato predvidevamo, da je bilo to stanovanje v severnem traktu. V pritličju so stanovanju pripadale dve drvarnici in klet ter v tretjem nadstropju podstrešnica. Paschali je bil pooblaščenec Serafine in Antona Zoisa ob smrti Karla Zoisa leta 1836 in priča pri popisu njegove zapuščine.⁴⁹² Pri njem je stanoval še Franc Ksaver Paschali, ekspedit sodišča, ki je bil verjetno njegov sorodnik.⁴⁹³ Najemnik petega stanovanja je bil Georg Frast, direktor cesarsko-kraljeve deželne gradbene direkcije. Obsegalo je sedem sob, kuhinjo, kuhinjsko shrambo in kurilnico, pripadali pa sta mu še drvarnica in klet v pritličju. Frast, ki je bil tudi član Kranjske kmetijske družbe, je

⁴⁹¹ Verjetno gre za Zena grofa Sauraua, ki je bil tedaj svetnik gubernija in je živel na Gosposki 15 (*Schematismus* 1935, str. 32).

⁴⁹² SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

⁴⁹³ *Schematismus* 1836, str. 97, 102; 1839, str. 99, 105. Tu sta ostala do leta 1839.

v palačo prišel že leta 1833 in v njej ostal do leta 1839,⁴⁹⁴ ko ga je nadomestil Franz Patscheider.⁴⁹⁵ Drugo nadstropje je bilo razdeljeno na dve stanovanji. V večjem so stanovali lastniki. Obsegalo je trinajst sob, garderobno sobo, kuhinjo s shrambo, dve kamri in kurilnico (med temi sta bili dve sobi z alkovo na drugem stopnišču). Stanovanju pa so pripadali tudi podstrešnica v tretjem nadstropju ter v pritličju kolnica, tri drvarnice, klet, dve skladišči, dve vojaški nastanitvi, hlev za osem konj in hlevska shramba. To so bile najverjetneje sobe št. 1–12 ter 18–26 na tlorisu iz leta 1825 (glej barvno priložo 24).

Ob smrti Karla Zoisa leta 1836 so njegovo premoženje popisali v osmih sobah, predsobi, kuhinji, kuhinjski shrambi in na podstrešju.⁴⁹⁶ V pisarni je imel dva pisalna pulta, tri tabernakeljske omare, od katerih je imela ena predale, druga pa zastekljena vrata, omaro, predalnik, pisalno mizo ter štiri druge mize, sedem navadnih stolov in ogledalo. V spalnici so stali dve tabernakeljski omari, dvojna pisalna miza z zeleno prevleko, pisemski predalnik, dva predalnika, dva sekreterja, umivalnik, nočna omarica, toaletna mizica, železna postelja ter komplet oblazinjene zofe Cambridge s cvetličnim vzorcem, šestimi stoli in dvema štokrloma (stoloma brez naslonjala). Ta set je bil najdražji kos v tej sobi, saj so ga ocenili na 30 goldinarjev. V jedilnici so stali velika miza, dve kredenci, dve orehovi garderobni omari, 12 oblazinjenih stolov, tepih, bakren vrč za vodo in bakrena zajemalka. V salonu je stala zofa iz mahagonija, oblazinjena z merino volno s cvetličnim vzorcem.

⁴⁹⁴ *Schematismus* 1833, str. 56; 1835, str. 57; 1836, str. 59; 1837, str. 59; 1838, str. 61; 1839, str. 61.

⁴⁹⁵ *Schematismus* 1841, str. 67.

⁴⁹⁶ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

K njej je sodilo še dvanajst foteljev in dva tabureja. Ta komplet je bil ocenjen na 70 goldinarjev in je bil najdražji komplet pohištva v palači. Tu so stali še tri igralne mizice, toaletna mizica, okrogla črna miza, dve omari za servis, stojalo za note, prostor pa so krasile še stenska ura, tri slike v zlatih okvirjih in zavese. V garderobni in dveh domačih sobah, ki so funkcionirale kot otroške sobe, so stale omara s predaloma, tabernakelska omara, umivalnik, štiri železne postelje z vsem pripadajočim perilom, miza in enajst stolov. V garderobni sobi pa so stale otroška košara, dve otroški postelji, toaletna mizica iz mahagonijevega lesa, miza iz češnjevega in miza iz mahagonijevega lesa, nočna omarica, stara hrastova omara, tri velike garderobne omare, štiri manjše garderobne omare in stara biljardna miza.⁴⁹⁷ Na podstrešju so imeli shranjenega ogromno starega pohištva, ki so ga verjetno pospravili iz prostorov, ki so jih oddajali. V stanovanju je Karel Zois hranil tudi štirinajst kosov optičnih inštrumentov, ki so bili ocenjeni na dobrih 105 goldinarjev.⁴⁹⁸

Manjše stanovanje v drugem nadstropju, ki je bilo sestavljeno iz štirih sob, kuhinje s kuhinjsko shrambo in treh prostorov v pritličju, je imel v najemu cesarsko-kraljevi svetnik kameralnih oblastev, vitez pl. Guggenthal. V palačo je prišel že leta 1833 in v njej ostal do 1837,⁴⁹⁹ ko ga je zamenjal Franz Krauß.⁵⁰⁰ Torej je najverjetneje prebival v sobah št. 13–16, 27 in 28 na tlorisu iz leta 1825 (glej barvno prilogo 24). Osmo stanovanje, ki se je raztezalo

⁴⁹⁷ Če ni drugače navedeno, je bilo pohištvo izdelano iz češnjevega lesa.

⁴⁹⁸ Glede na opremo in zgoraj opisano posodje bi smeli domnevati, da je Karel Zois kar precej časa prebil v tej ljubljanski palači in ni stanoval le na Brdu, kot to zasledimo v literaturi (na primer Preinfalk 2013, str. 191).

⁴⁹⁹ *Schematismus* 1833, str. 59; 1834, str. 58; 1835, str. 61; 1836, str. 63; 1837, str. 63.

⁵⁰⁰ *Schematismus* 1838, str. 64.

prek celotnega tretjega nadstropja, je imela od leta 1836 v najemu cesarsko-kraljeva deželna gradbena direkcija.⁵⁰¹ Med letoma 1839 in 1842 je imel v palači pisarno tudi Joseph Wagner, cesarsko-kraljevi gubernialni svetnik.⁵⁰² Med letoma 1845 in 1848 je v palači živel prisednik deželnega sodišča Ludvik pl. Azula, sošolec in prijatelj Franceta Prešerna.⁵⁰³ Zato je možno, da je bil v palači na obisku kdaj tudi ta pesnik.

Anton baron Zois, vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Zois

⁵⁰¹ SI AS, 1052, fasc. 34, Zins=Ertrags=Bekennntniß des Hauses N. 174 in dem zur Hauszinssteuer bestimmten Orte Laibach für das Jahr 1841; *Schematismus* 1836, str. 59; *Provinzial Handbuch* 1848, str. 83; Dzinski 1860, str. 91; Costa 1848, str. 25.

⁵⁰² *Schematismus* 1839, str. 34; 1840, str. 34; 1841, str. 35; 1842, str. 36.

⁵⁰³ *Provinzial Handbuch* 1845, str. 117; 1846, str. 125; 1847, str. 123; 1848, str. 123.

Serafina baronica de Traux de Wardin, vir: Preinfalk 2013, str. 189

PALAČA PO SMRTI KARLA ZOISA

Karel Zois je umrl 7. julija 1836 v epidemiji kolere in zapustil vdovo Serafino s šestimi še mladoletnimi otroki. Ona je postala univerzalna dedinja zapuščine, v katero je sodila tudi ljubljanska palača.⁵⁰⁴ Ta je bila tedaj z vrtom vred ocenjena na 38.000 goldinarjev.⁵⁰⁵ Po Serafinini smrti (15. avgusta 1849) so 26. septembra 1856 palačo podedovali otroci Anton, Michelangelo, Sigmund, Alfonz, Serafina, poročena Welsersheimb, Gabriela, poročena grofica Jenisson-Wallworth, in Matilda, poročena grofica Auersperg.⁵⁰⁶

V palači sta leta 1855 od domačih živela Anton in Sigmund,⁵⁰⁷ z njo pa je najverjetneje upravljal slednji.⁵⁰⁸ Stanoval je v majhnem stanovanju v drugem nadstropju, ki je bilo sestavljeno le iz treh sob in kurilnice,⁵⁰⁹ saj ni bil poročen. Anton baron Zois je uporabljal večje stanovanje v prvem nadstropju, ki je obsegalo sedem sob, kuhinjo, shrambo, kamro, sobo za služinčad ter klet, senik, hlev in hlevsko kamro v pritličju.⁵¹⁰ Lastniki so uporabljali še enoto, ki se je nahajala v pritličju in na podstrešju in je bila sestavljena iz treh skladišč, sobe in dveh podstrešnic. Vsa ostala stanovanja

⁵⁰⁴ Müllner 1898, str. 154.

⁵⁰⁵ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

⁵⁰⁶ *Verzeichniß der Hausinhaber* 1860, str. 10; *Verzeichniß der Hausinhaber* 1869, str. 10.

⁵⁰⁷ SI AS, 1052, fasc. 34. Zins=Ertrags=Bekanntniß des Hauses N. 174 in dem zur Hauszinssteuer bestimmten Orte Laibach für das Jahr 1855.

⁵⁰⁸ Njega je namreč 26. aprila 1853 tožil najemnik dveh sob Franc Lukman (SI AS, 1052, fasc. 33).

⁵⁰⁹ SI AS, 1052, fasc. 33, Davki in napovedi stanovanjske najemnine.

⁵¹⁰ Verjetno gre za stanovanje, ki je bilo leta 1836 označeno kot četrto.

so bila v najemu, tudi obe najprestižnejši stanovanji v drugem nadstropju. Prvo, ki je bilo sestavljeno iz sedmih sob, kuhinje, shrambe in kurilnice, je imel v najemu gospod Rauscher, pripadali pa so mu še tri kleti, hlev, hlevska shramba, drvarnica in senik v pritličju ter podstrešnica v tretjem nadstropju. Drugo, ki ga je najemal že omenjeni Valenčič, je bilo največje; obsegalo je kar 13 sob, kurilnico, predsobo in kuhinjo ter pet pomožnih pritličnih prostorov. Deželna gradbena direkcija je še vedno zasedala tretje nadstropje.⁵¹¹ Drugo stanovanje v prvem nadstropju, sestavljeno iz šestih sob, kuhinje, kurilnice, shrambe ter pomožnih prostorov v pritličju, je imel najeto gospod Rinnegele,⁵¹² skromno pritlično stanovanje (stanovanje osem), ki je obsegalo predsobo, sobo, kuhinjo in drvarnico, pa je imel najeto gospod Mavini.⁵¹³

Do tega leta so spet malce preurediti notranjščino oziroma predelili nekaj večjih prostorov, saj popis našteva kar 35 prostorov v pritličju (tri skladišča, dve sobi in predsoba, kuhinja, sedem drvarnic, sedem kleti, trije seniki, štirje hlevi in tri hlevske kamre, štiri skladišča), 21 v prvem nadstropju (dve kuhinji, dve kuhinjski shrambi, kurilnica, trinajst sob, dve kamri in ena garderobna soba), 31 v drugem nadstropju (21 sob, dve kuhinji, dve shrambi, tri kurilnice, hodnik in dve garderobni sobi) in 24 prostorov v tretjem nadstropju (16 sob, shramba, kuhinja, dve kurilnici, kamra in tri podstrešnice). Tedaj so bile najverjetneje predeljene vsaj sobe 13, 20 in 23 (na tlorisu iz leta 1825) v drugem nadstropju.

⁵¹¹ Gradbena direkcija je bila v palači nameščena do leta 1860 (Dzimski 1860, str. 91), ko je bila ukinjena oziroma jo je nadomestil stavbni oddelek deželne vlade (Pivk 2015, str. 156).

⁵¹² Verjetno gre za stanovanje, ki je bilo leta 1836 označeno kot peto.

⁵¹³ SI AS, 1052, fasc. 33, Davki in napovedi stanovanjske najemnine.

Leta 1870 so glede na popis prebivalstva v palači živeli kar trije lastniki, in sicer bratje Michelangelo, Anton in Sigmund Zois.⁵¹⁴ Tedaj je bila palača, v kateri je stanovalo 53 oseb, še vedno razdeljena na osem stanovanj. V prvem so bila prazna skladišča, v drugem in tretjem je stanoval Anton Zois z ženo, sobarico, kuharico in kočijažem, v tretjem vladni koncipist Franc Premran von Premerstein z ženo, sinom, kuharico in varuško, v četrtem pa zdravnik Emil pl. Stöckl z ženo, sobarico, kuharico in kočijažem. V petem stanovanju je živelo kar 17 oseb. Tu je živel Michelangelo Zois z ženo Marijano in sedmimi služabniki. Pri njem sta živeli še obe hčerki Eugenija (Jenny) grofica Aichelburg (1845–1918) s sinovoma Eugenom (1862–1902) in Camillom (1865–1882) ter Hermina baronica Baillou (1850–1885) s sinom Eugenom (1869–1916) in tremi služabniki. Mož prve, grof Camillo Aichelburg (1837–1905), je verjetno tedaj večino časa živel v Dobrni, saj je tam zgradil vilo, ki jo danes poznamo pod imenom Ružička, med letoma 1864 in 1867 pa je bil tudi župan Dobrne. Leta 1875 se je preselil na Bled in tam med drugim kupil hotel Luisenbad (danes hotel Toplice), ki ga je temeljito prenovil in povečal ter ga obdržal do 1889.⁵¹⁵ Mož druge hčerke, Joseph von Baillou (1846–1920), pa je bil kraljevi ogrski polkovnik in zato verjetno pogosto zdoma. V šestem stanovanju je bil nameščen sluga deželne gradbene direkcije Matija Weber z ženo in tremi otroki, v sedmem Sigmund Zois, v osmem pa član cesarsko-kraljevega gradbenega odbora Karel Schaumburg z družino. Ta je del svojega stanovanja oddajal Edvardu Prückerju, ki je tam živel z družino in služabnico.

⁵¹⁴ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t.e. 056, 1869, Mesto 141–190.

⁵¹⁵ Prelovšek 2013, str. 23, 25.

Leta 1871 so zgoraj omenjeni dediči odprodali svoje deleže Antonu in Katarini Zois. Po Antonovi smrti leta 1873 se je njegov delež prepisal na hčer Serafino (1834–1910). Ta se je leta 1854 poročila s Karlom Avgustom baronom de Trauxom de Wardinom (1820–1883), ki je bil generalmajor in poveljnik celjskega deželnoobrambnega bataljona, in je večino časa živela v Gradcu. Njuna hči Konstancija baronica de Traux (ok. 1858–1936) je 30. maja 1885 postala edina lastnica, a je živela na Reki.⁵¹⁶

Katarina baronica Zois je palačo razdelila kar na petnajst stanovanj, v katerih je leta 1880 živelo 51 oseb, ki pa so bile za razliko od leta 1869 večinoma podnajemniki. Sama je živela z dvema služabnicama v stanovanju številka 9. V stanovanju št. 12 v drugem nadstropju sta stanovala Michelangelo baron Zois ter njegov vnuk Eugen, ki je bil tedaj študent, a oba so popisali na Brdu. V času popisa sta bili tu le kuharica in sobarica. V tem stanovanju pa je živel Rudolf Hillebrand von Prandau, upokojen nadporočnik z ženo in štirimi služabniki. V drugem nadstropju (stanovanje št. 10) je stanoval dr. Josef Suppan z ženo, šestimi otroki in kuharico. Verjetno gre za pravnika in politika (1828–1902), ki je bil med letoma 1863 in 1883 ljubljanski občinski svetnik, med letoma 1869 in 1871 pa tudi župan.⁵¹⁷ V tretjem nadstropju je bil nameščen gradbeni oddelek deželne vlade, v katerega se je preoblikovala gradbena direkcija, v njem je še vedno stanoval tudi sluga Weber z ženo in dvema otrokoma, tam pa sta bili tedaj še dve stanovanji.⁵¹⁸

⁵¹⁶ Kidrič 1939, str. 13, 16, 17; Andrejka 1932, str. 2; Preinfalk 2003, str. 34; *Häuser-Verzeichnis* 1877, str. 14; AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024.

⁵¹⁷ Matić 2017, str. 495–498.

⁵¹⁸ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1880.

Leta 1890 je bila palača prav tako razdeljena na 15 stanovanj, v njej je živelo 48 oseb. V njej so imeli stanovanje trije Zoisi, in sicer Serafina de Traux, Jenny Aichelburg in Egon baron Zois, le da slednji v njej ni stanoval. Serafina de Traux je imela stanovanje s sedmimi sobami v drugem nadstropju. V istem nadstropju so v stanovanju z 11 sobami, štirimi kamrami, eno predsobo in kuhinjama živeli Jenny grofica Aichelburg z možem Camillom grofom Aichelburgom, sinovoma Eugenom (1862–1902), ki je postal pisatelj in komponist,⁵¹⁹ in Ernstom (1877–1917) ter petimi služabniki. V njihovem gospodinjstvu pa je živel še Karel grof Künigl. V svojem gospodinjstvu je v prvem nadstropju v stanovanju s štirimi sobami in kuhinjo živela Ernestina Lehmann s hčerko in služabnico. Ta je bila verjetno potomka Alojzije Zois, Karlove sestre, ki se je poročila z Janezom pl. Lehmannom.⁵²⁰ Med najemniki pa je gotovo omembe vreden Valentin Krisper (1860–1931), ki je živel v prvem nadstropju v stanovanju s tremi sobami in kamro. Bil je znani ljubljanski odvetnik, občinski svetnik, borec za pravice uporabe slovenskega jezika, velik pospeševalec turizma in pisec turističnih vodnikov. Ravno leta 1890 je odprl odvetniško pisarno v Ljubljani, pozneje pa si je zgradil svojo vilo blizu sodišča, za katero je načrte narisal Maks Fabiani.⁵²¹

Potres leta 1895 je razmajal tudi to palačo, kar je razvidno s fotografije, ki je nastala ob tej priložnosti.⁵²² Po potresu je Anton

⁵¹⁹ O Eugenu Aichelburgu gl. https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_A/Aichelburg_Eugen_1862_1902.xml<https://www.patricus.info/Rodokmeny/Aichelburg.txt> (15. 4. 2024).

⁵²⁰ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1890.

⁵²¹ Čuček 2018, str. 163.

⁵²² SI ZAL, LJU 342, A1-201; objavljena v Suhadolnik 2006, str. 218. Druga fotografija, posneta ob isti priložnosti, pa kaže le severovzhodni vogal palače (SI ZAL, LJU 342, A1-200). V arhivski dokumentaciji je zabeleženo, da sta fotografiji nastali okoli leta 1925, a datacijo moramo premakniti v čas takoj po potresu. Fotografija je na strani 111.

de Traux (brat Konstancije de Traux) dobil brezobrestno posojilo za popravilo stavbe. V kolikšni meri jo je obnovil, ne vemo. Ohranil se je le načrt za pozidavo stranišč na izplakovanje v celotni vertikali v južnem traktu na dvoriščni strani, ki so ga tudi izvedli.⁵²³

Leta 1900 Zoisov ni bilo več v palači, pa tudi najemnikov je bilo bolj malo: v devetih gospodinjstvih je živelo le 31 oseb.⁵²⁴ Serafina de Traux je, kot že zapisano, živela v Gradcu, Jenny baronica Aichelburg pa se je z družino preselila v stavbo Breg 20, ki jo je že leta 1872 kupil njen oče Michelangelo Zois.⁵²⁵

⁵²³ SI ZAL, Reg. I. LJU 489, fasc. 1789, fol. 1072–1075.

⁵²⁴ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1900.

⁵²⁵ Radics 1908, I., str. 42; Suhadolnik 2006, str. 77.

OSTALINA OPREME PALAČE

Kljub temu da imamo kar precej podatkov o Zoisovih nakupih in posedovanju pohištva, posodja in druge opreme, pa se je do danes ohranil komaj kak predmet, za katerega z gotovostjo lahko rečemo, da so ga v tej palači uporabljali Zoisi. Med še ohranjenimi predmeti Žige Zoisa je gotovo najpomembnejši invalidski voziček (barvna priloga 35), danes hranjen v Mestnem muzeju. Tega so po Zoisovi smrti prenesli na Brdo. Skupaj z ostalimi premičninami ga je leta 1929 ob preselitvi v Avstrijo Michelangelo Zois želel izvoziti, a mu je to preprečil konservator France Stelè. Leta 2006 je v zbirko istega muzeja neposredno iz sob v drugem nadstropju palače prišlo tudi 57 kosov parketa.⁵²⁶ Plošče so kvadratne in merijo 63,5 x 63,5 cm. Osnovna ploskev je iz svetlega lesa in je obrobljena s pasom temnejšega. V to je vložen še en kvadrat, ki je glede na osnovnega zasukan za 45 stopinj. Ta je sestavljen iz dveh svetlejših in dveh temnejših ploskev, temnejšega okvira in križa, ki deli ploskve (barvna priloga 36). Gre za tip versajskega oziroma francoskega parketa, ki je vedno geometrijski, deščice pa so sestavljene v različne vzorce.⁵²⁷ Tak parket je bil izredno razširjen in ga je bilo relativno lahko izdelovati. Med letoma 1769 in 1775 je pariški mizar André Jacob Roubo izdal obširen in zelo nazoren priročnik o izdelovanju lesenega pohištva. V njem so zbrani tudi vzorci parketa in med njimi (pod št. 5) je tudi vzorec, ki ga

⁵²⁶ Ivkić, Ferle, Žmuc 2020, str. 236; Pokrajac Istra 2025, str. 419–430.

⁵²⁷ Hölz 1999, str. 92.

ima Zoisov parket.⁵²⁸ Take parkete pa so izdelovali še globoko v 19. stoletje, zato Zoisovega težko datiramo. Lahko bi nastal ob prezidavi in združitvi palač okrog leta 1768 ali pa 1784, ko je Žiga Zois preuredil notranjščino.⁵²⁹ Morda pa izvira iz časa zadnje povečave palače okrog leta 1806, saj je imel tedaj Zois v palači mizarско delavnico s stalno zaposlenim mizarjem Kendlom, ki sta mu pomagala še dva pomočnika. Leta 1806 je sicer za 320 plošč parketa plačal mizarju Klausu, a te so položili v sobe tedaj izdelanega tretjega nadstropja južnega dela glavnega trakta.⁵³⁰ Morda pa je parket nastal šele med letoma 1833 in 1836 ob obsežni prenovi v času Karla Zoisa. Tedaj sta bila plačana mizarja Jakob Colner in Kendle.⁵³¹ Zelo podobni vzorci, ki jih je objavil Roubo, so namreč objavljeni tudi v Kässnerjevi knjigi o parketu iz leta 1877 in v njej najdemo vzorec Zoisovega parketa pod št. 19.⁵³² Leta 2020 je bila na razstavi v Mestnem muzeju tudi knjižna omara, ki naj bi bila kupljena na dražbi na Brdu ali v Zoisovi palači.⁵³³ Omara nima oblikovnih posebnosti in ni podobna tistim, ki jih vidimo na bakroreznem portretu Zoisa na vozičku. Dvokrilna notranja vrata, ki povezujejo posamezne prostore palače, so povečini ohranjena

⁵²⁸ Roubo 1770, Pl. 40.

⁵²⁹ Glej poglavje Gradnja palače in ureditev vrtov v času Michelangela in Žige Zoisa.

⁵³⁰ SI AS, 1052, fasc. 35, Handbuch von 1805 a 1806; Izdatki 1806, 1807, 1808. Glej še poglavje Zgodovina gradnje palače in ureditve vrtov v času Michelangela in Žige Zoisa.

⁵³¹ SI AS, 1052, fasc. 34, Haushaltung Unkosten 1833.

⁵³² Kässner 1877.

⁵³³ Ivkić, Ferle, Žmuc 2020, str. 234; Pokrajac Iskra 2024, str. 419–430. V muzejski dokumentaciji Mestnega muzeja, ki nastaja ob evidentiranju dediščine pri zasebnikih, hranijo tudi podatke o lestencih in pohištvu, ki jih lastniki povezujejo z zgoraj omenjeno dražbo oz. dražbama. Prav tako bi iz omenjenih dražb lahko izvirala pisalna miza, ki je danes v Uradu predsednika Republike Slovenije, a o tem nimamo nobenih konkretnih dokazov (Pokrajac Istra 2025, str. 419–430).

in situ, a zaradi preprostosti oblikovanja ne moremo ugotoviti, ali izvirajo iz časa Žige ali Karla Zoisa.⁵³⁴

Zapisali smo že, da je Žiga Zois imel v ljubljanski palači tudi izdelke iz svoje tovarne fajanse, tako da je velika verjetnost, da je nekatero posodje, ki ga hranita Narodni muzej in Mestni muzej z oznako Sylva-Zois, tudi iz te palače. Z veliko verjetnostjo pa lahko rečemo, da so porcelanast servis za kavo in čaj z zlato obrobo, ki je hranjen v Gorenjskem muzeju, sprva uporabljali v ljubljanski palači (barvna priloga 37). Servis sestavljajo ročka za kavo z napisom Anton, čajnik z napisom Karel, inicialo Z in baronsko kronico nad njo, štiri skodelice z napisi Seraphine, Katy, Mathilde in Sigmund ter štirje krožnički za skodelice, ki imajo začetnico Z in baronsko kronico nad njo. Glede na napise sklepamo, da gre za servis, ki ga je uporabljala Karlova družina, leta 1832 pa se ji je pridružila Katarina Schwarzenberg, ki se je poročila z najstarejšim sinom Antonom. Potemtakem je servis nastal med letoma 1832 in 1836, ko je Karel umrl, oziroma do leta 1834, ko je Anton dobil hčerko. Manjkajo torej skodelice z napisi Seraphina (tako sta se namreč imenovali žena in hči Karla Zoisa), Beatrika, Mihael, Karel, Gabriela in Alfonz. Torej je bilo skodelic prvotno vsaj deset. V zapuščinskem inventarju Karla Zoisa iz leta 1836 namreč na Brdu niso popisali takega servisa, v ljubljanski palači pa so tedaj našli 12 kavnih skodelic z zlatim robom, šest skodelic z zlatim robom za čokolado ter porcelanast kavni servis z zlatim robom, ki je bil vreden kar 26 goldinarjev.⁵³⁵

Kot že omenjeno, je bila zbirka mineralov in kamnin skupaj z omarami leta 1824 prenesena v licejsko poslopje. Tam je bila

⁵³⁴ Tak vzorec najdemo namreč že v Roubovem priročniku (Roubo 1770, Pl. 35).

⁵³⁵ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

sprva razstavljena na hodniku, od leta 1831 pa v veliki razstavni dvorani kot ustanovna zbirka Deželnega muzeja. Te omare vidimo na upodobitvi razstavne dvorane iz leta 1832.⁵³⁶ Hohenwart je v prvem vodniku po zbirki leta 1836 zapisal, da je zbirka mineralov (3.346 primerkov) shranjena v predalih in steklenih omarah dvorane, ki so postavljene na desni strani in segajo do prvega okna. V štirih omarah, ki si sledijo med okni na levi strani, so razstavljene kamnine (1.340 primerkov). V sledeči peti omari med okni in v šesti na zadnji steni je 601 okamnina, med katerimi jih je 315 iz Zoisove zbirke. Ostali dve omari, v katerih so bili kapniki, pa je dal izdelati Hohenwart.⁵³⁷ V literaturi lahko preberemo, da so leta 1888 omare preselili v novo, posebej za to zgrajeno poslopje na današnji Muzejski ulici 1. Tedaj je bila zbirka v sobi XV. v omarah št. 1–35, leta 1931 so jo prestavili v tri sobe v pritličju, leta 1944 pa je bila evakuirana v klet. Po vojni so leta 1947 zbirko prenesli na celoten desni hodnik prvega nadstropja, leta 1988 pa so jo zaradi prostorske stiske bistveno okrnili in jo postavili v novih vitrinah le v prečnem hodniku drugega nadstropja.⁵³⁸ Iz zapisanega sledi, da bi lahko Zoisove omare še danes našli v prostorih Prirodoslovnega muzeja. Res v nekaterih sobah, kjer je predstavljena zbirka ptičev, stojijo stare omare. A te so prav za mineraloško zbirko nastale leta 1886 po načrtih češkega gradbenega inženirja Jana Vladimírja Hraskega,⁵³⁹ ki je tedaj v Ljubljani deloval kot deželni stavbni inženir in je tudi zasnoval

⁵³⁶ Hohenwart 1832, str. 11. Upodobitev je na strani 145.

⁵³⁷ Hohenwart 1936, str. 4–6. Ostale zbirke so bile razstavljene na hodnikih in v drugih sobah.

⁵³⁸ Faninger 1983, str. 17; Činč Juhart 2019, str. 14–22.

⁵³⁹ SI AS, 1068, Zbirka načrtov, 11/55, 56.

zgradbo muzeja.⁵⁴⁰ Zoisove omare pa so verjetno ostale v liceju in sled za njimi se je izgubila. Karel Zois verjetno ni predal celotne stričeve zbirke mineralov. Tudi on je bil namreč zbiralec in ob njegovi smrti leta 1836 so popisali zbirko z več kot 2.500 kosi mineralov, vrednih dobrih 265 goldinarjev, ki so bili razstavljeni v 71 predalih, rumeni omari in 16 predalnikov.⁵⁴¹

Kot smo že omenili, je večina knjig iz Zoisove knjižnice danes v Narodni in univerzitetni knjižnici. A Karel Zois je pri prodaji zadržal nekaj del. Ob popisu njegovega premoženja leta 1836 so namreč zabeležili, da je imel v ljubljanski palači 76 knjig.⁵⁴² Med njimi so prevladovala dela, ki so izšla pred letom 1800, najstarejša knjiga je izšla leta 1758. Med temi pa najdemo tudi knjige avtorjev, ki jih v zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice ni, a iz starejših popisov vemo, da jih je imel Žiga Zois, na primer dela Danteja Alighierija, Carla Goldonija in Elisabeth Caminer Turra. Zato lahko potrdimo domnevo, da je Karel Zois pred prodajo knjižnice nekaj del, ki so ga zanimala, obdržal.⁵⁴³

⁵⁴⁰ Lazarini, Sapač 2015, str. 481, 482.

⁵⁴¹ SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

⁵⁴² SI AS, 1052, fasc. 37, Inventar zapuščine Karla Zoisa.

⁵⁴³ Svoljšak, Vidmar 2019, str. 11, 59.

PALAČA V 20. STOLETJU

Konstancija de Traux je do leta 1910 število podnajemnikov podvojila. Tedaj je v štirinajstih gospodinjstvih v palači živelo 65 ljudi.⁵⁴⁴ Med njimi je gotovo najbolj znan industrialec Peter Kozina (1876–1930), ki je pozneje palačo tudi kupil. Za svoje prvo podjetje Hietzl & Kozina je skupaj z družabnikom prostore v pritličju te palače najel že leta 1903, od 1905 pa je v njej tudi stanoval.⁵⁴⁵ Leta 1907 je iz te firme Hietzl izstopil, Kozina pa je potem ustanovil novo podjetje z imenom Peter Kozina & Co.⁵⁴⁶ Vsaj leta 1912 je v palači uredil tudi centralni sedež podjetja, pa tudi podjetja Pekol – trgovina z zobotrebc.⁵⁴⁷ Kozina je leta 1906 v Tržiču začel izdelovati čevlje. Po dograditvi novih proizvodnih obratov je leta 1917 postal edini lastnik tovarne in jo je preimenoval v Peko. Podjetje je tedaj izdelalo okrog pol milijona parov čevljev na leto ter imelo tovarniške obrate in okrog 50 prodajaln po vsej tedanji Kraljevini SHS. Kozina, ki velja za utemeljitelja moderne čevljarske industrije na Slovenskem, je sodil med najpomembnejše gospodarstvenike na Slovenskem. Bil je član predsedstva Zveze industrialcev, Cenzurnega odbora ljubljanske podružnice Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, svetnik Zbornice za trgovino, obrt in industrijo ter soustanovitelj

⁵⁴⁴ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1910.

⁵⁴⁵ Porenta 2012, str. 117.

⁵⁴⁶ Porenta 2012, str. 83, 87.

⁵⁴⁷ *Adresar* 1912; Porenta 2012, str. 118; SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1921. Palačo iz tega časa kaže fotografija, ki je nastala med 1912 in 1921 (SI ZAL, LJU 342, A1-075). Fotografija je na strani 112.

ljublanskega velesejma. V Ljubljani je imel poleg Zoisove palače še veliki trgovini na današnji Cankarjevi in Miklošičevi cesti ter strojno tovarno in livarno.⁵⁴⁸

Že leta 1913 je lastnica Konstancija de Traux prosila mesto za dovoljenje delne prezidave pritličja za potrebe trgovine s čevlji podjetja Peter Kozina & Co. Načrt je narisal mestni stavbenik Avgust Uršič 20. julija 1913, prezidava pa je bila odobrena dober mesec pozneje (glej barvno prilogo 38). Na načrtu sta med dvema že obstoječima portaloma (današnjim prvim in četrtim) predvideni dve odprtini s portaloma za izložbo in vhod, ki se po velikosti in obliki v grobem prilegata starejšima portaloma. V trgovini bi bile na vseh stenah police za ženske, moške in otroške čevlje, za njo bi bilo skladišče.⁵⁴⁹ Kdaj je bila trgovina tako urejena, ne vemo. Morda že istega leta, morda pa tudi nekoliko pozneje, saj imata nova portala polelipsasti prekladi in tako popolnoma posnemata starejše portale. Vsekakor se je to zgodilo do leta 1925, ko portala že vidimo na fotografiji palače, ki je bila objavljena v reviji *Ilustrirani Slovenec*.⁵⁵⁰ Lahko sta nastala šele ob veliki prenovi med letoma 1919 in 1921, ki bo še omenjena. V literaturi namreč beremo, da je Kozina v palači odprl prvo velemestno prodajalno, ki je tedaj veljala za najbolj moderen lokal, leta 1921.⁵⁵¹ Sprva je bil na sredini fasade med prvim in drugim nadstropjem velik napis, kar vidimo na fotografiji, ki ni datirana, a njen nastanek

⁵⁴⁸ Porenta 2012, str. 113–117.

⁵⁴⁹ SI ZAL, LJU 489, Reg. I., fasc. 1789.

⁵⁵⁰ *Ilustrirani Slovenec*, 1, št. 196, 30. 8. 1925, str. 127. Prav tako portala vidimo na fotografijah, objavljenih v letih 1926, 1930 in 1932 (*Ilustrirani Slovenec*, 2, št. 26, 27. 6. 1926, str. 216–217; *Ilustracija*, 2, št. 3, 1930, str. 99; Andrejka 1932, str. 2; Porenta 2012, str. 119). Porenta zadnjo fotografijo datira okrog 1925, a bolj verjetno je, da je bila posneta šele leta 1932, saj so na njej ciprese, zasajene ok. 1920, že precej visoke.

⁵⁵¹ Porenta 2012, str. 141.

lahko postavimo med 1912 in 1921, morda tudi v leto 1913, ko je nastal načrt za prezidavo pritličja.⁵⁵² Potem ko je uredil prodajalno v pritličju, pa je Kozina napis prenesel na fasado nad vhod v prodajalno, torej nad prvi, drugi in tretji portal, kar vidimo na fotografijah, objavljenih v letih 1925, 1930 in 1932.⁵⁵³ Ker pa je napis na fotografiji, objavljeni leta 1926,⁵⁵⁴ še na sredini fasade, kostanji pred fasado pa so manjši kot na fotografiji, objavljeni leto pred tem, rastlinje v spodnjem vrtu pa je tudi še zelo nizko, sklepamo, da je ta fotografija nastala pred 1925 oziroma najverjetneje leta 1921, takoj ko so zaključili s prenovo in prezidavo, o kateri bo govora v nadaljevanju.

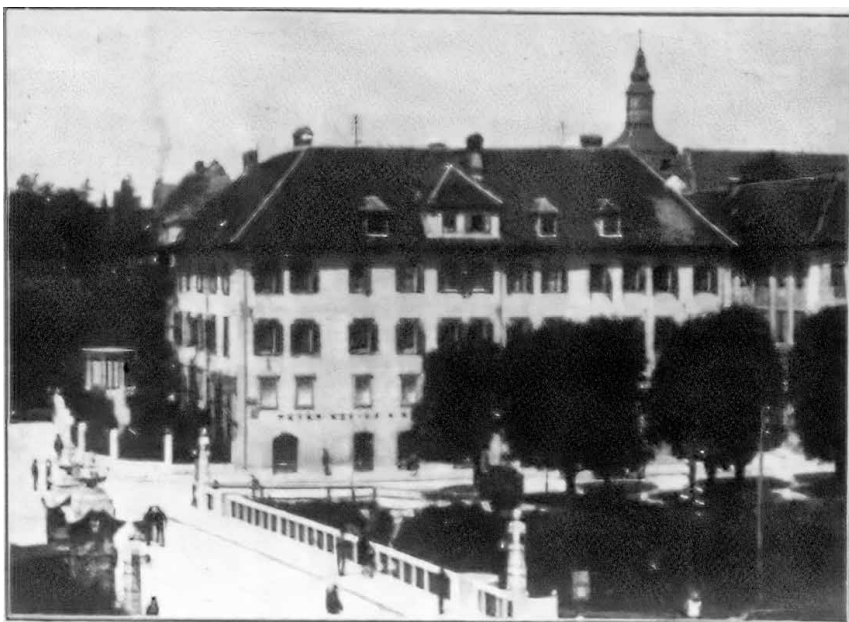

Peter Kozina, vir: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:IMG-SM67DYYT/5904cb39-9e34-464f-9f84-2010f5f98849/IMAGE>

⁵⁵² SI ZAL, LJU 342, A1-075. Fotografija je na strani 112.

⁵⁵³ *Ilustrirani Slovenec*, 1, št. 196, 30. 8. 1925, str. 127; *Ilustracija*, 2, št. 3, 1930, str. 99; Andrejka 1932, str. 2.

⁵⁵⁴ *Ilustrirani Slovenec*, 2, št. 26, 27. 6. 1926, str. 216–217.

Centrala tvrdke Peter Kozina & Ko. v Ljubljani.

Monumentalno poslopje, ki je eno najstarejših v Ljubljani, je bilo nekoč last velikega mecena barona Žige Zoisa in v njej se je začel v Napoleonovih časih slovenski prerod.

Fotografija Zoisove palače, 1925,

vir: *Ilustrirani Slovenec*, 1, št. 196, 30. avgust 1925, str. 127

Fotografija Zoisove palače, 1930, vir: *Ilustracija*, 2, št. 3, 1930

Razglednica s Zoisovo palačo, ok. 1932, vir: Muzej in galerije mesta Ljubljana, 510:LJU;0020010, foto: Damjana Šalehar

Fotografija Zoisove palače, verjetno 1921, vir: *Ilustrirani Slovenec*, 2, št. 26, 27. junij 1926, str. 216–217

Kozina je palačo od Konstancije de Traux kupil 28. oktobra 1918.⁵⁵⁵ Stavba je bila tedaj gotovo že dodobra dotrajana, zato se je leta 1919 lotil temeljitejše obnove, ki je bila zaključena 1921.⁵⁵⁶ V notranjščini je v pritličju in prvem nadstropju južnega trakta nekaj prostorov prezidal v več manjših.⁵⁵⁷ Uredil in prenovil je vrt, kamor je postavil tudi betonski tolos s kaneliranimi dorskimi stebri. Precej je znižal spodnji del vrta, ga uredil in ogradil z novo ograjo. Postavil je tudi zid med spodnjim in zgornjim vrtom, stopnice med njima, stopnice do vhoda in balkon pred njim. Načrt ureditve mu je leta 1919 narisal Ivan Vurnik (glej barvne priloge 39, 40, 41). Ta je za ograjo predvidel slopaste kamnite nosilce, ki v zgornjem delu slonijo na višjem, v spodnjem pa precej nižjem kamnitem zidu. Med slopi je ograja iz tankih kovinskih palic s suličastimi vrhovi. Za ograjo zidu med zgornjim in spodnjim vrtom, stopnic ter balkona je predvidel ravno ograjo z ozkimi in plitvimi kovinskimi trakovi, na ograji balkona pa še posode za zelenje.⁵⁵⁸ Načrt je bil izveden in tudi kovinska ograja, razen na balkonu, je še ohranjena, a je zelo dotrajana.⁵⁵⁹ Sicer pa je tedaj Kozinov vrt segal le še do zidu med Zoisovo palačo in hišo Križevniška 14 in je meril 448 m². Višje ležeči vrt je 27. aprila 1889 kupil Jernej Zupanec, lastnik hiše Križevniška 12.⁵⁶⁰ Po

⁵⁵⁵ Kidrič 1939, str. 17; Porenta 2012, str. 58, 73, 113–117, 141; AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024.

⁵⁵⁶ SI ZAL, LJU 489, Reg. I., fasc. 1789; SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t.e. 220, 1921; Müllner 1898, str. 82, 118; Andrejka 1932, str. 2. Stanje hiše pred obnovo vidimo na fotografijah, ki sta nastali po potresu leta 1895 (SI ZAL, LJU 342, A1-200, A1-201; Suhadolnik 2006, str. 218).

⁵⁵⁷ SI ZAL, LJU 489, Reg. I., fasc. 1789.

⁵⁵⁸ SI ZAL, LJU 489, Reg. I., fasc. 1789.

⁵⁵⁹ Ograja balkona in stopnice so bile ponovno izdelane leta 1981 (ZVKDS, Planoteka, Ljubljana–palača Breg 22.)

⁵⁶⁰ AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024.

tem so novi lastniki nad malim obzidnim stolpom postavili vrtno lopo v neogotskem slogu (vidna že na fotografiji Zoisove ceste, objavljeni v reviji *Jutro*, 1. januarja 1927).⁵⁶¹ Zaradi znižanega terena so tedaj nastala tudi okna v pritličju južne stene glavnega trakta. Ob tej priložnosti je dal Kozina vzidati tudi obe plošči, tisto iz leta 1798 v steno ob vhodu na vrt, tisto z ljubljanskim grbom pa v steno, ki ločuje zgornji in spodnji vrt.⁵⁶² Tako urejeno zunanjščino palače vidimo na fotografijah, ki so bile objavljene med letoma 1925 in 1932.⁵⁶³ Za podporo slovenskim umetnikom in prenovo hiše na Bregu je Kozina prejel red sv. Save III. reda, ki ga je jugoslovanska oblast podeljevala kot najvišje odlikovanje za zasluge v prosveti, kulturi, književnosti, umetnosti in Cerkvi.⁵⁶⁴

Fotografija Zoisove ceste z južnim mestnim obzidjem, 1927, vir: *Jutro*, VIII. št. 1, 1. januar 1927, str. 3

⁵⁶¹ *Jutro*, VIII. št. 1, 1. 1. 1927, str. 3.

⁵⁶² Andrejka 1932, str. 2.

⁵⁶³ *Ilustrirani Slovenec*, 1, št. 196, 30. 8. 1925 str. 127; *Ilustrirani Slovenec*, 2, št. 26, 27. 6. 1926, str. 216–217; *Jutro*, VIII., št. 1, 1. 1. 1927, str. 3; *Ilustracija*, 2, št. 3, 1930, str. 99; SI ZAL, LJU 342, A3-226; Suhadolnik 2006, str. 226.

⁵⁶⁴ Porenta 2012, str. 175, 176.

Kozina je imel v pritličju palače 15 lokalov, ki jih je deloma prezidal,⁵⁶⁵ v prvem nadstropju pa pisarno in stanovanje s šestimi sobami, predsobo, kabinetom, kuhinjo, poselsko sobo in kopalnico, ki je bila edina v stavbi. V skupnem gospodinjstvu je živel s kuharico Uršulo Kocijančič in prokuristom Franjem Zorčičem (prokurist med 1922 in 1927). Za hišo je skrbel hišnik Anton Kozamernik, ki je stanoval v pritličju. V palači sta poleg drugih stanovala še uslužbenca Kozinovega podjetja, blagajničarka Mila Lavrič in skladiščnik Ferdo Gostiša z družino. Za vsa ostala stanovanja je Kozina poskrbel, da so bila čim bolj zasedena. Tako je leta 1921 v hiši poleg tistih, ki so živeli v Kozinovem stanovanju, živelo kar 83 oseb, in sicer v osemnajstih gospodinjstvih, pri čemer jih je kar deset imelo lastno stranišče. V pritličju sta bila poleg Kozinovih prostorov še gostilna, ki jo je vodila Marija Debevec, in mizarstvo, v prvem in drugem nadstropju pa dve šivilji. Vse stranke skupaj so Kozini plačevale nekaj več kot 32.000 kron najemnine letno.⁵⁶⁶

Da je imel Kozina zelo pozitiven odnos do preteklosti palače in bil na njeno kulturno-zgodovinsko in arhitekturno vrednost zelo ponosen, kažeta omenjeni plošči, ki se mu ju je zdelo vredno ohraniti.⁵⁶⁷ Posebej je bil ponosen tudi na najpomembnejšega lastnika Žigo Zoisa. Kozina je dal namreč prenesti njegov nagrobnik s pokopališča pri sv. Krištofu (danes Gospodarsko razstavišče) in ga dal vzdati na vzhodno dvoriščno steno.⁵⁶⁸ Pri tedaj najodličnejši portretistki Ivani Kobilci pa je, poleg svojega portreta, naročil

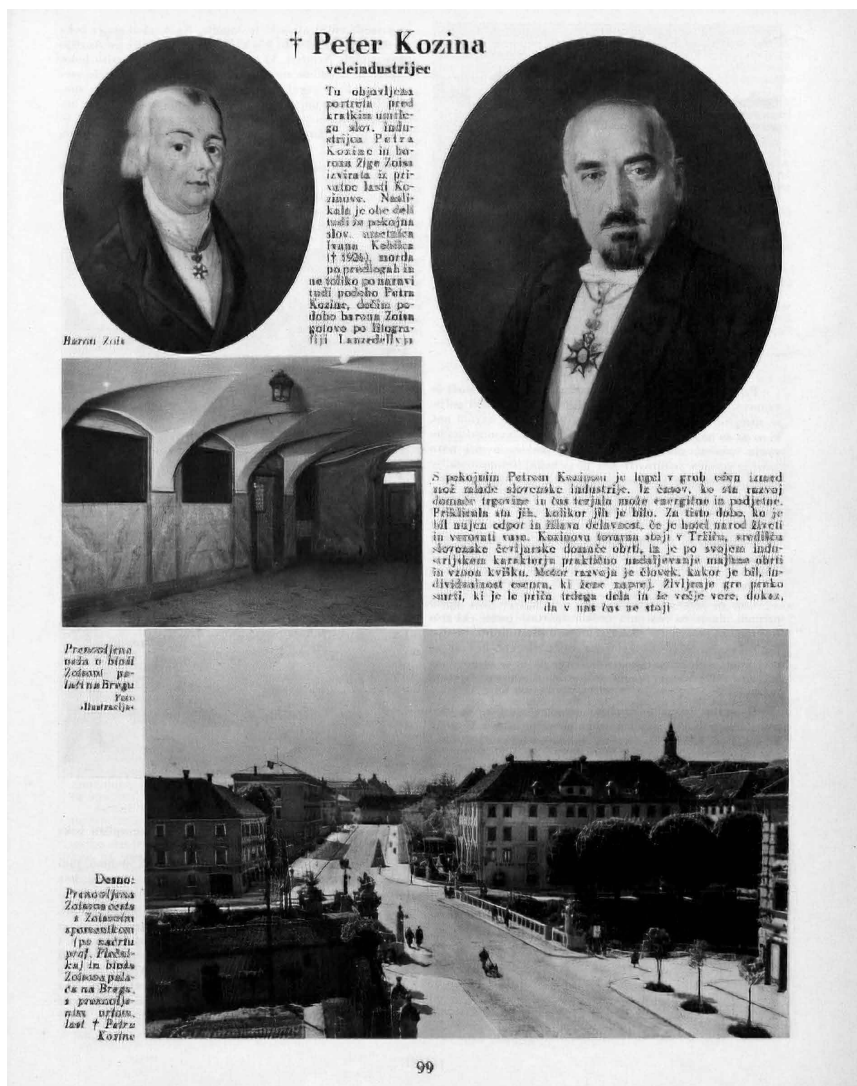
⁵⁶⁵ SI ZAL, LJU 489, Reg. I., teh. e. 1789. Načrt je izdelal Andrej Černe.

⁵⁶⁶ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t. e. 220, 1921; Porenta 2012, str. 118.

⁵⁶⁷ Andrejka 1932, str. 2.

⁵⁶⁸ Kidrič 1939, str. 21; Prepis napisa prvič objavljen v Faninger 1983, str. 15.

tudi kopijo Zoisovega portreta.⁵⁶⁹ Oba sta najverjetneje visela v palači, saj sta bila objavljena leta 1930 v reviji *Ilustracija* ob priložnosti Kozinove smrti, danes pa nista več v razvidu.

Stran iz revije *Ilustracija*, v: *Ilustracija*, leto 2, št. 3, 1930, str. 99

⁵⁶⁹ *Ilustracija*, leto 2, št. 3, 1930, str. 99.

Fotografija Zoisove ceste, okrog 1930, vir: SI ZAL, LJU 0342, A3-021-039

Do leta 1928 je Kozina pridobil še nekaj podnajemnikov, saj je bilo tedaj popisanih kar 95 ljudi v 24 gospodinjstvih.⁵⁷⁰ To pa je tudi največje število oseb, ki so kdaj stalno bivale v tem poslopju. Tedaj je v tretjem nadstropju palače med drugim živel Dušan Sernec (1882–1952) z družino in tu ostal vsaj do leta 1933.⁵⁷¹ Bil je elektrotehniški strokovnjak, politik in tedaj minister za gozdove in rudnike.⁵⁷² V pritličju je imel trgovino z zajtrkovalnico Franc Soklič, ki je tu ostal še po drugi svetovni vojni.⁵⁷³

V času Kozine je tudi Cojzova oziroma današnja Zoisova cesta dobila novo podobo. Načrtovanje so zaupali arhitektu Jožetu

⁵⁷⁰ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t. e. 262, 1928.

⁵⁷¹ *Adresar* 1933.

⁵⁷² O Sernecu gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi563050/> (15. 4. 2024).

⁵⁷³ SI ZAL, LJU 468, fasc. 32.

Plečniku, ki je konec leta 1926 ob velikih kritikah podrl stare kostanje.⁵⁷⁴ Naslednje leto je uredil peščene pločnike, zasadil drevored kroglastih javorjev in piramidastih hrastov, v spomin na Žigo Zoisa pa v pregib Zoisove ulice postavil t. i. Zoisovo piramido iz grobo klesanih kamnitih kvadrov.⁵⁷⁵ Tedaj je bil verjetno podrt mali obzidni stolp (njegov talni gabarit je ohranjen v pločniku), obzidje pa znižano. Tako urejeno ulico pred in po postavitvi piramide vidimo na fotografiji, objavljeni januarja 1927 oziroma julija 1939 v časopisu *Jutro*,⁵⁷⁶ pa tudi na številnih še ohranjenih fotografijah iz tridesetih let 20. stoletja.⁵⁷⁷

Peter Kozina je po velikih težavah zaradi ogromnih investicij in zadolževanja 21. februarja 1930 nenadoma ter v ne povsem pojasnjenih okoliščinah umrl.⁵⁷⁸ Kmalu po tem so se zamenjali skoraj vsi prebivalci palače, pa tudi precej manj jih je bilo. Marca 1931 je v desetih gospodinjstvih bivalo le 41 oseb.⁵⁷⁹ Med njimi so s svojimi družinami poleg že omenjenega Dušana Serneca bivali še trije pomembni Slovenci, in sicer pravnik, profesor, pisatelj, zgodovinar in kulturni delavec Rudolf Andrejka (1880–1948), tedaj okrajni načelnik za ljubljansko okolico ter predsednik Muzejskega društva za Slovenijo,⁵⁸⁰ pravnik, pesnik in prevajalec Alojz

⁵⁷⁴ *Jutro*, VIII. št. 1, 1. 1. 1927, str. 3.

⁵⁷⁵ Hrausky, Koželj, Prelovšek 1996, str. 53, 54.

⁵⁷⁶ *Jutro*, VIII. št. 1, 1. 1. 1927, str. 3; *Jutro*, XX, št. 175a, 31. 7. 1939, str. 3. Fotografija iz leta 1927 je na strani 177.

⁵⁷⁷ SI ZAL, LJU 342, A3-021-037, A3-021-038, A3-021-039, A3-011-092, A3-011-094, A3-011-094. Ena izmed teh je na strani 180.

⁵⁷⁸ Porenta 2012, str. 156, 157.

⁵⁷⁹ SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, t. e. 305, 1931. V palači pa je stanovalo tudi nekaj uslužbencev družbe Peko.

⁵⁸⁰ O Andrejki gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi129727/> (26. 9. 2023).

Gradnik (1882–1967), tedaj apelacijski sodnik,⁵⁸¹ ter pravnik Otmar Pirkmajer (1888–1971), med letoma 1929 in 1935 podban Dravske banovine ter profesor na tedanji Univerzi kralja Aleksandra v Ljubljani, po vojni pa prvi rektor univerze UNRRA v Münchnu, kot pooblaščenec visokega komisarja Združenih narodov pa se je posvečal problematiki beguncev.⁵⁸² Leta 1933 se jim je v tretjem nadstropju pridružil še dr. Ferdinand Souvan, tajnik kreditne banke, z ženo Fino.⁵⁸³

Kozini je kot lastnik Zoisove palače sledil še en pomemben Slovenec, Rihard Skubec (1882–1955),⁵⁸⁴ direktor Trgovinske zbornice, predsednik ravnateljskega kolegija Trboveljske premožopne družbe in upravni svetnik kočevskega tekstilnega podjetja Tekstilane in Dolenjskih železnic.⁵⁸⁵ Bil je tudi član ljubljanskega Rotary kluba in predsednik in generalni direktor dobrodelnega društva Naša skrb za pohabljeno deco, ki je bilo ustanovljeno leta 1939 in za katerega je večino premoženja prispeval prav on.⁵⁸⁶ Trboveljska premogokopna družba je bila največje podjetje v tedanji državi, njena delniška glavica je predstavljala več kot tretjino vsega slovenskega delniškega kapitala, njene delnice pa so kotirale na osmih evropskih borzah.⁵⁸⁷ Skubec je torej sodil med najpomembnejše slovenske oziroma jugoslovanske gospodarstvenike, čeprav ga danes skoraj ne poznamo.

⁵⁸¹ O Gradniku gl. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi211818/> (27. 9. 2023).

⁵⁸² Žmuc 2022, str. 62–69. Pred letom 1933 se je že odselil (*Adresar* 1933).

⁵⁸³ *Adresar* 1933.

⁵⁸⁴ Kidrič 1939, str. 21.

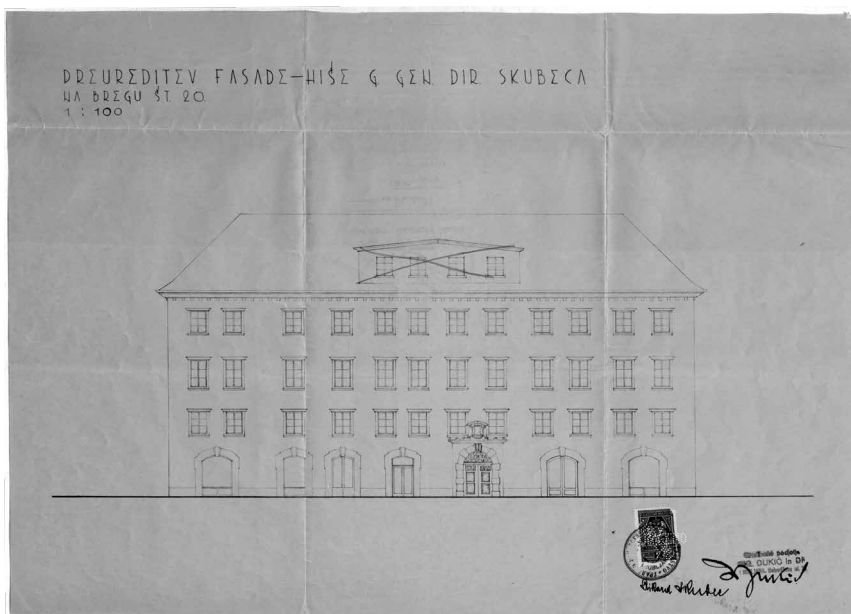
⁵⁸⁵ Kresal 1994, str. 57–73.

⁵⁸⁶ SI ZAL, LJU 0267, Društvo Naša skrb za pohabljeno deco, Ljubljana, 1939–1942.

⁵⁸⁷ <https://www.finance.si/manager/premogovniki-velikan/a/314729> (26. 9. 2023).

Veljčan Bešter, Rihard Skubec, 1930–1940,
vir: URN:NBN:SI:IMG-B6N85J9M from <http://www.dlib.si>

Načrt prezidave Zoisove palače, fasada, 1932, vir: SI ZAL,
LJU 493-Reg-IV-B-TE27

Palačo je kupil 9. junija 1932 in v njej živel z ženo Ireno.⁵⁸⁸ Že septembra istega leta je začel z načrtovanjem temeljite adaptacije notranjščine ter obnove fasade pod vodstvom gradbinca Lea Dukića. Fasade je prebarval na rumeno, okna belo, podboje oken zeleno, obnovil pa je tudi dvoriščne fasade. Tam je lesena skladišča podrl in sezidal dve garaži.⁵⁸⁹ Na pročelje je dal vzdati spominski plošči. Frčado glavne fasade je dal razširiti za dve okni, tako da je nameščena približno na sredini stavbe, torej nad peto in osmo okensko osjo, čeprav je konservator France Stelè sprva temu nasprotoval. Podrli in zazidali pa so manjše frčade. Posebej se je posvetil južnemu traktu drugega nadstropja, kjer je preuredil prostore, tako da je dobil dve novi stanovanji za oddajo. Sobo, ki je na tlorisu iz leta 1825 (barvna priloga 24) označena s št. 25, so predelili v dve sobi, sobo št. 4 so predelali v dve kopalnici, hodnik, shrambo in sobo za služkinjo, sobo št. 8 pa pregradili v tri manjše prostore (predsobo, kuhinjo in sobo za služkinjo). Predelali so še sobe št. 9 do 12, verjetno pa so tedaj nastale stopnice v to stanovanje. Predrli so tudi okna na dvoriščno stran in izdelali balkon.⁵⁹⁰ Leta 1938 je Skubec adaptiral in delno prezidal še dve stanovanji v južnem delu glavnega in južnem traktu tretjega nadstropja po načrtih gradbenega podjetja G. Tönnies. Tu je sobi št. 23 in 24 (na tlorisu iz leta 1825, barvna priloga 25) pregradil v več manjših, v manjših prostorih (št. 3, 4, 5) pa uredil kuhinjo, stranišča in sobe za posle. Proti zahodu je dodal še kopalnico (glej barvne priloge 42, 43 in 44). Leta 1938 je dal prošnjo za obložitev veže

⁵⁸⁸ *Adresar* 1933; AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024.

⁵⁸⁹ Andrejka 1932, str. 2; Kidrič 1939, str. 21 (Kidrič tu zmotno navaja, da sta dva pročelna vhoda nastala šele leta 1932).

⁵⁹⁰ SI ZAL, LJU 493, Reg. IV B, teh. e. 27.

s kamnom ali umetnim kamnom in zamenjavo vseh oken na glavni fasadi.⁵⁹¹ Na vrtu je uredil bazen.⁵⁹²

Palačo je povojna oblast skupaj s »Zwingergartnom« 7. julija 1947 zaplenila in stavba je prešla na Splošno ljudsko premoženje. Kot razlog so zapisali, da je bil Skubec nemški državljani in da je pobegnil. Lastnica palače je postala nova država, z njo pa je upravljalo mesto Ljubljana. Dokumenti o zaplembi navajajo, da je sicer Skubec 12. septembra 1942 palačo prodal Antonu Kozarju ml., zemljišče pa italijanskemu nepremičninskemu podjetju Emona, a je sodišče obe pogodbi leta 1947 izničilo.⁵⁹³

Decembra 1945 je v palači, ki je bila razdeljena na kar 20 stanovanj, stanovalo še nekaj starih najemnikov in že nekaj novih. Med starimi je bil trgovec Franc Soklič, ki je imel trgovino tu že vsaj leta 1928. Leta 1945 je imel v pritličju pet prostorov, preselil pa se je celo v drugo nadstropje, kjer je imel šest sob in kuhinjo.⁵⁹⁴ V drugem stanovanju v istem nadstropju s prav tako šestimi sobami in kuhinjo je stanoval Josip Menardi, ki se je ukvarjal s konserviranjem živil in je imel tu pisarne podjetja Celon.⁵⁹⁵ Med letoma 1942 in 1945 pa je tu stanoval Simon Radnai, eden izmed upokojenih ravnateljev Trboveljske premogokopne družbe.⁵⁹⁶ Večino sob prvega nadstropja je vsaj proti koncu 2. svetovne vojne zasedal nemški generalni konzulat z Rudolfom Müllerjem na čelu.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ SI ZAL, LJU 493, Reg. IV B 200, teh. e. 141.

⁵⁹² SI ZAL, LJU 468, fasc. 32.

⁵⁹³ SI ZAL, LJU 468, fasc. 32; Dne 12. septembra 1942 se je podjetje »Emona« S. A. Istituto Agricolo Immobiliare di Lubiana vpisalo v zemljiško knjigo (AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024).

⁵⁹⁴ To stanovanje, ki je merilo kar dobrih 200 m², je bilo leta 1960 izvzeto iz nacionalizacije. Prav tako so izvzeli stanovanje Dragice Aberle, ki je bilo v prvem nadstropju in je merilo dobrih 131 m² (AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024).

⁵⁹⁵ SI ZAL, LJU 468, fasc. 134, Skubic; *Elenco ufficiale* 1942, str. 25, 37.

⁵⁹⁶ SI ZAL, LJU 468, fasc. 32; *Elenco ufficiale* 1942, str. 43.

⁵⁹⁷ SI ZAL, LJU 468, fasc. 134, Skubic.

Po vojni je imela nova oblast željo, da bi v palači, ki je bila sicer poškodovana zaradi bombardiranja, namestili državni arhiv. Predsednik Akademije znanosti in umetnosti France Kidrič pa je leta 1946 vanjo želel preseliti sedež te pomembne ustanove.⁵⁹⁸ V šestdesetih letih so v Slavističnem društvu razmišljali, da bi v palači ustanovili Slovenski literarni muzej, poleg tega pa bi v palači našla prostor še Slovanska knjižnica in Gledališki muzej. Na Fakulteti za arhitekturo je na temo ureditve prostorov nastala celo diplomska naloga, a žal je ostalo le pri idejni zasnovi.⁵⁹⁹ Navsezadnje je palača ostala večstanovanjska stavba, s katero je upravljala ljubljanska občina.

Med najpomembnejše prebivalce palače v drugi polovici 20. stoletja sodita arhitekt in alpinist Vlasto Kopač in dramatik Ivan Mrak. Vlasto Kopač (1913–2006) se je v palačo naselil že leta 1945⁶⁰⁰ in je v njej živel do smrti. Pred 2. svetovno vojno je študiral pri Jožetu Plečniku, ki mu je zaupal sodelovanje pri načrtovanju Žal. Med vojno je kot komunist ilustriral in opremljal ilegalni tisk, dokler ga niso aretirali in na začetku leta 1944 internirali v Dachau. Po vojni je postal predsednik planinskega društva Ljubljana-Matica in predsednik Odbora za planinstvo in alpinistiko, pri čemer se je posebej posvetil obnovi opustošenih planinskih koč. Leta 1947 ga je aretirala Udba in naslednje leto na dachavskih procesih obsodila na smrt. Po spremenjeni kazni je bil izpuščen leta 1952, a je bil brez državljskih pravic, premoženja in službe. Leta 1956 se je zaposlil kot pogodbeni arhitekt v Referatu za spomeniško varstvo Okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, leta 1963 pa je postal ravnatelj Medobčinskega zavoda za spomeniško varstvo

⁵⁹⁸ Oset 2017, str. 229; Lukančič 2023, str. 127.

⁵⁹⁹ Mahnič 2009, str. 88, 89.

⁶⁰⁰ SI ZAL, LJU 468, fasc. 134, Skubic.

Ljubljana. Izpeljal je idejo o spomeniku okupirani Ljubljani, Pot ob žici. Najbolj znan pa je po načrtovanju urbanističnega programa in novih pastirskih koč na Veliki planini oziroma vseh njenih stanov, ki so že nekaj časa eden od najprepoznavnejših turističnih ciljev na Slovenskem. Leta 1945 so namreč Nemci stanove požgali, leta 1957 pa so želeli politiki namesto koč sezidati le velik zadružni hlev. Kopaču je to uspelo preprečiti in z odlokom so Veliko planino spomeniško zaščitili. Zato je leta 1962 na podlagi tradicije in v skladu z zahtevami sodobnega bivanja v počitniških naseljih načrtoval več tipov pastirskih in počitniških koč. Načrtoval je tudi postaje gondole in sedežnice ter gostišče Šimnovec. Leta 1974 je preprečil preureditev zadnje ognjišnice na Veliki planini, ki je danes muzej in situ. Za vsa prizadevanja je leta 1999 prejel najvišje državno priznanje – zlati častni znak svobode Republike Slovenije.⁶⁰¹ Kopač je po naročilu Planinske zveze Slovenije leta 1988 tudi pripravil idejne načrte za postavitev planinske muzejske zbirke v Zoisovi palači, ki naj bi bila postavljena v sedmih južnih pritličnih prostorih stavbe, a ideja ni nikoli zaživela.⁶⁰²

Ivan Mrak (1906–1986) se je v drugo nadstropje palače preselil leta 1976 skupaj s stopetdesetimi kiparskimi in risarskimi deli pokojne žene Karle Bulovec Mrak. Mrak je bil dramatik, pripovednik, esejist, režiser in igralec. Njegov oče je imel slavno gostilno Pri starem Rimljanu oziroma Pri Mraku na Rimski cesti 4, kjer je Mrak živel do 1976. Njegovo življenje je bilo revno in boemsko, saj se ni udingal nobeni oblasti. Delno priznanje je doživel šele dvajset let pred smrtjo.⁶⁰³ Že ob vselitvi so stekli pogovori o ureditvi prostorov, v katerih bi bila ženina zapuščina javno

⁶⁰¹ Oblak 1998, str. 248, 249; Klopčar 2006, str. 257–261.

⁶⁰² ZVKDS, planoteka, Ljubljana–palača Breg 22.

⁶⁰³ Dolgan 2014, str. 141–144.

dostopna, a do tega ni nikoli prišlo. Po njegovi smrti oziroma smrti Mirana Kavška, ki je skrbel za zapuščino, leta 2004 so te prostore pregradili v dve stanovanji. Tedaj so dela Karle Bulovec Mrak prešla v Mestni muzej Ljubljana.⁶⁰⁴

Veliko spremembo je po drugi svetovni vojni doživel tudi »Zwingergarten«. Jeseni 1947 so namreč začeli razmišljati o fizični povezavi med poslopjem Univerze v Ljubljani in arhitekturnim oddelkom Tehniške fakultete, ki se je namestil v bivši šoli ob Zoisovem grabnu (danes poslopje Fakultete za arhitekturo, Zoisova c. 12). Zato so pri Jožetu Plečniku, ki se je strinjal z novo ureditvijo, naročili dva različna načrta ureditve prehoda, stopnic in portala iz Križevniške soteske na Zoisovo cesto. Park pa so želeli spremeniti v javno dostopen park.⁶⁰⁵ Naslednje leto so sicer dobili gradbeno dovoljenje, a se je zapletlo z razlastitvijo parcel. Lastnik vrta zahodno od Križevniške soteske je bil križniški red, vzhodno od nje pa lastnice hiš Križevniška 12 in 14. To so bile sestre Alma Sodnik, filozofinja, redna profesorica in dekanja na Filozofski fakulteti, Anica Sodnik, slikarka, in Adela (Elka) Koder. Alma in Anica Sodnik sta razlastitvi ugovarjali in sta zagovarjali enovitost parka, ki je bil tedaj že zaščiten kot kulturna dediščina. Sklicevali pa sta se tudi na zakon, ki je dovoljeval razlastitev le, če je bilo v interesu javnosti to nujno potrebno. O premoženju križniškega reda pa tedaj še niso imeli podatkov. Samostanski kompleks nemškega viteškega reda je bil namreč zaplenjen in izročen Upravi ljudske imovine MLO šele leta 1949,⁶⁰⁶ vanj pa se je že konec leta 1948 vselila Šola za umetno obrt (danes Srednja šola za oblikovanje in fotografijo). Zato so ta del parka

⁶⁰⁴ Zupančič 2006, str. 28–32; SI ZAL, LJU 70/2, fasc. 389, spis št. 641, uradna prošnja 10. 10. 1977.

⁶⁰⁵ SI ZAL, LJU, MLO Ljubljana 474/2, 009, 5171, načrt-portal. Načrte za preboj zidu je najprej izrisala arhitektka Katarina Grasselli (Malešič 2018, str. 288).

⁶⁰⁶ Miklavčič, Pintarič 2018, str. 266, 167.

za samostanskim zidom uporabljali študenti Tehniške fakultete in dijaki umetnoobrtne šole. Tedaj je bil vsaj ta del parka še urejen v grede, želeli pa so ga urediti kot rozarij ali v grede nasaditi nizko drevje ali grmičevje. V sredino so želeli postaviti Neptunov vodnjak in klopi ter vanj namestiti plastike lapidarija iz državnega muzeja.⁶⁰⁷

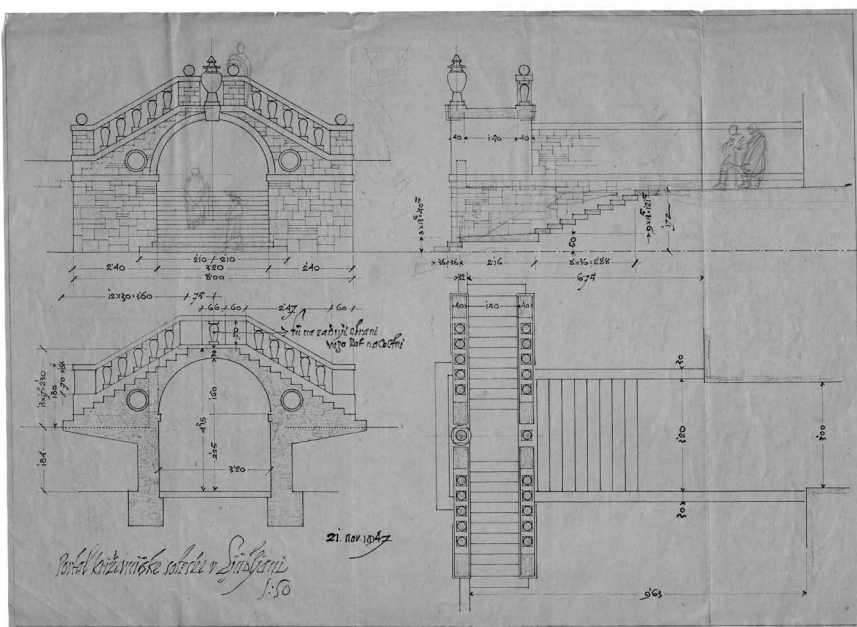
Fotografija obzidja pred prebojem, vir: SI ZAL, LJU 342, A3-011-093

Prehod iz Križevniške soteske so proti Zoisovi cesti prebili in uredili šele leta 1950, a pri tem niso upoštevali omenjenih načrtov. Uredili so le provizorično stopnišče, med prebiti zid pa umestili poznobaročni portal iz leta 1784, ki izvira iz porušene Smoletove hiše, ki je nekdanj stala na Ajdovščini pred gostilno Figovec (glej barvno prilogo 45).⁶⁰⁸ S tem pa so vrt razdelili na dva dela. Leta

⁶⁰⁷ SI ZAL, LJU, MLO Ljubljana 474/2, 009, 5171, Dopis 13. 2. 1948.

⁶⁰⁸ Malešič 2018, str. 288–293.

1960 so nacionalizirali tudi vrt, ki je pripadal sestram Sodnik oz. Koder.⁶⁰⁹ Zid pred prebojem lahko vidimo na fotografiji iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana,⁶¹⁰ ki je nastala okrog leta 1930, saj so drevesa, ki jih je Plečnik nasadil leta 1927, še zelo majhna. S tem je del »Zwingergartna« za zidom samostana nemškega viteškega reda postal javen, park vzhodno od prehoda pa je še vedno zaseben. Spomin na znamenite Zoisove vrtove v Ljubljani se je torej ohranil le na cvingerju,⁶¹¹ pa še tu v precej okrnjeni obliki.

Jože Plečnik, načrt prehoda iz Križevniške soteske na Zoisovo cesto, 1947,
SI ZAL, LJU, MLO Ljubljana 474/2, 009, 5171, načrt-portal.

⁶⁰⁹ Njihovim dedičem je bil vrnjen leta 2006 (AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024).

⁶¹⁰ SI ZAL, LJU 342, A3-001-09, 3. Načrt je objavljen v Malešič 2018, str. 292.

⁶¹¹ Zois je vrt v Gradišču že leta 1807 zaprl, leta 1817 pa prodal na javni dražbi. Josip Zevnik ga je spremenil v polja in sadovnjake zasebne narave. Eksotične rastline je prevzel Jožef baron Erberg, čigar vrt v Dolu pri Ljubljani je slovel daleč naokoli in s katerim si je Žiga Zois že prej izmenjeval botanične izkušnje in sadike (Babnik 2016, str. 94, 95).

SKLEP

Znamenita in gostoljubna Zoisova palača je danes le še bled spomin, saj se v zadnjih desetih letih vse bolj spreminja v turistične apartmaje, napis na nagrobniku Žige barona Zoisa pa je zaradi vremenskih vplivov komaj še berljiv. Na tega najznamenitejšega lastnika in dolgoletnega prebivalca palače spominja le leta 1992 postavljeno poprsje, delo kiparja Mirsada Begića, na Žigo Zoisa in nekatere obiskovalce palače pa tudi plošča z napisom v tleh pred palačo. Peter Kozina in Vlasto Kopač pa obeležja še nista dočakala. Po Žigi Zoisu, tem neutrudnem raziskovalcu in mecenu, se imenujejo le državne štipendije za nadarjene dijake in študente, od leta 1998 dalje pa tudi najvišje državne nagrade za znanost.

1. Zoisova palača, foto: M. Kemperl

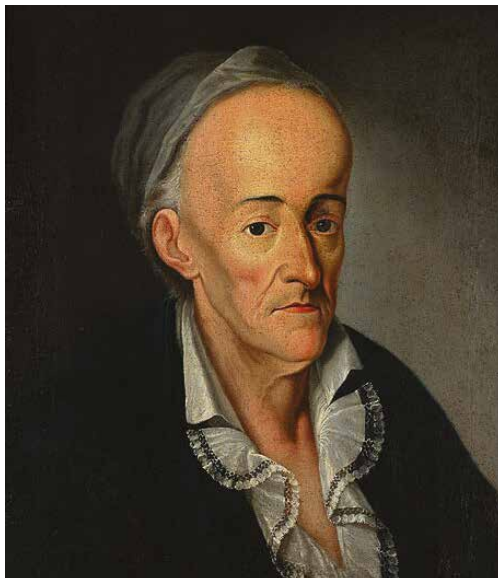
2. Zoisova palača, pogled s Križevniške ulice, foto: M. Kemperl

3. Zoisova palača, pogled s Zoisove ceste, foto: M. Kemperl

4. Nagrobnik Ivane Zois, rojene Kappus pl. Pichelstein, in njenega sina Žige barona Zoisa, foto: M. Kemperl

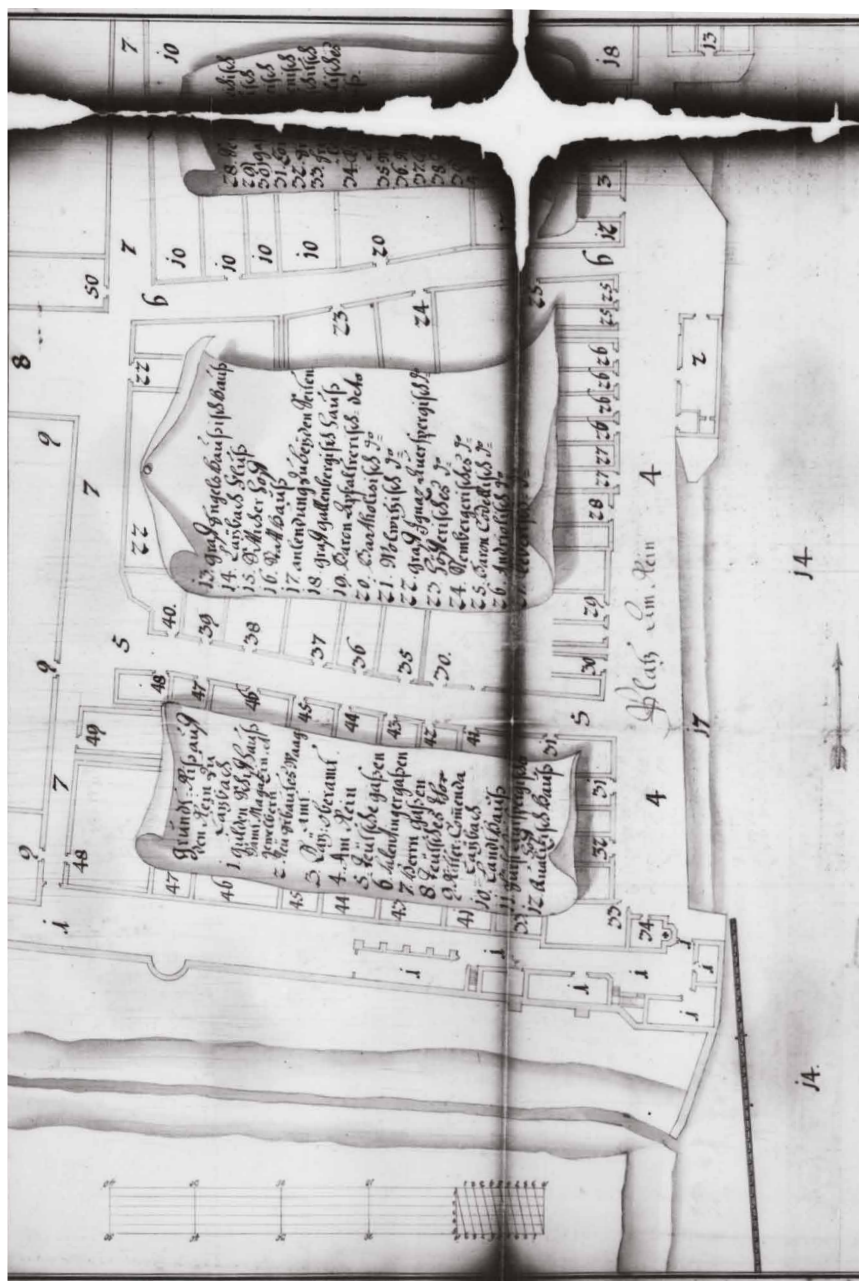
5. Portret Michelangela Zoisa, Narodni muzej Slovenije, N 5657

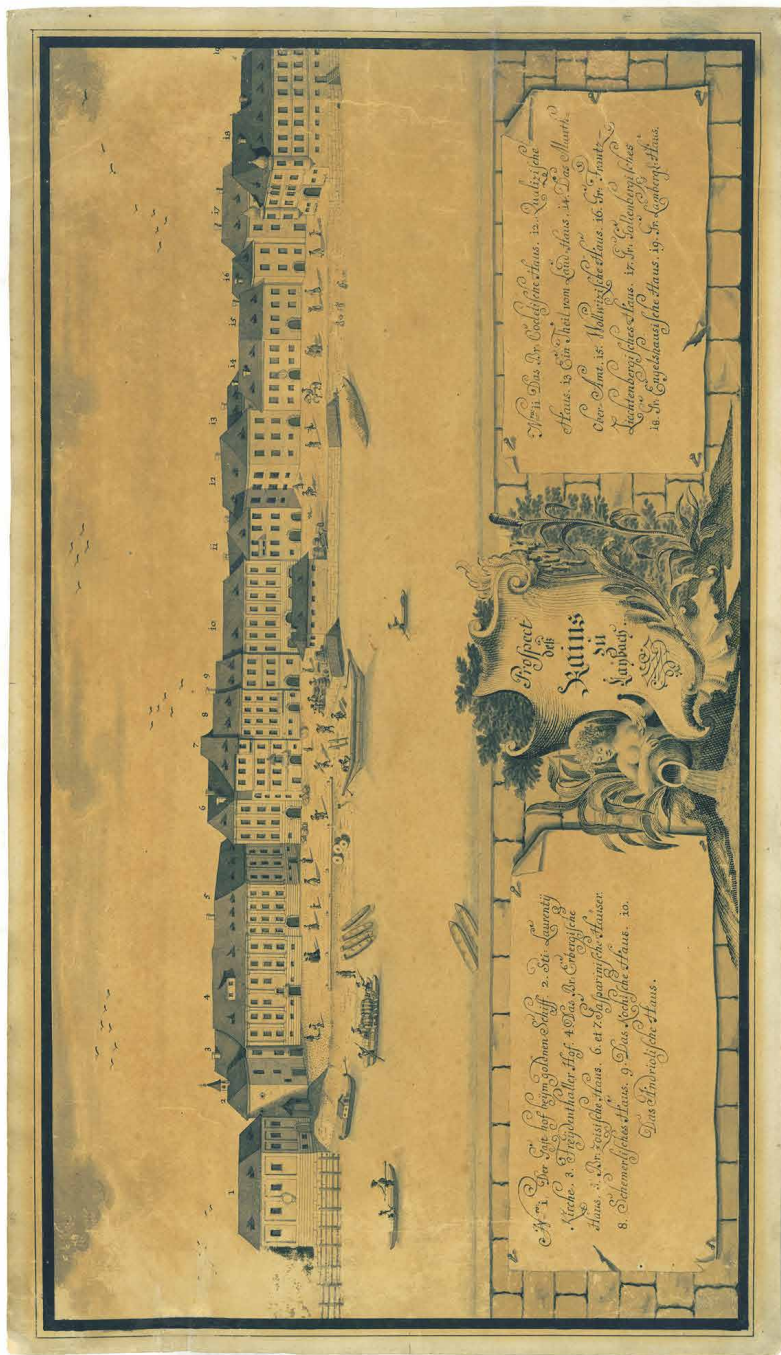
6. Pogled na Breg od številke 20 do številke 4, foto: M. Kemperl

7. Candido Zulliani, Pogled na Breg 1751, AT-OESTA\Inneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496

8. Candido Zulliani, Breg. tloris, 1751, AT-OeStAInneres, HK Allgemein, Fasz. 979, fol. 495, 496

10. Leopold Wiser, Pogleđ na Breg, 1760–65, Narodni muzej Slovenije, R-1409

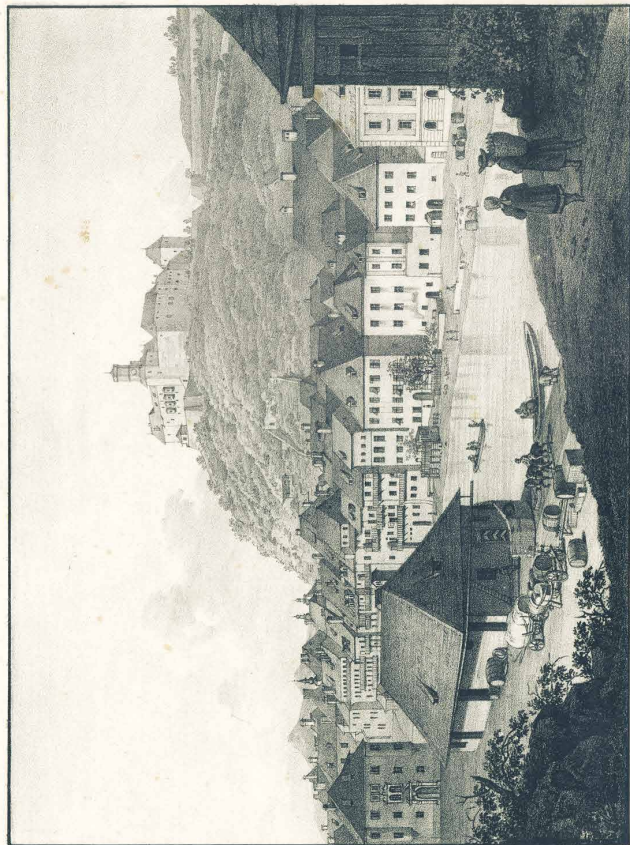
11. Nicolo Angielini, Fortifikacijski načrt Ljubljane, detajl, začetek sedemdesetih let 16. stoletja, Sächsische Staatsarchiv, 12884, Karten, Pläne Risse, Schr 026, F 096, Nr 011, Bl 002

12. Deželna gradbena direkcija, Situacijski načrt dela Ljubljane 1819, detajl, SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-000-001-013

13. Deželna gradbena direkcija, Situacijski načrt dela Ljubljane 1820, detajl, SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-000-002-002

LIVRIEN
Stadt - Triest

14. Franz Wolf po Hubertu Maurerju, Pristanišče Breg ob Ljubljani, Narodni muzej Slovenije, G-2837

15. Topografska rekonstrukcija vseh podrtih stavb na današnjem mestnem zemljevidu, avtor: SMART GROW d.o.o.

16. Janez Andrej Herrlein, Portret Žige barona Zoisa, 1808, Narodni muzej Slovenije, N 5806

17. Janez Andrej Herrlein, Portret Žige barona Zoisa, 1809, Narodna in univerzitetna knjižnica

18. Janez Andrej Herrlein, Portret Žige barona Zoisa, po 1809, Muzej in galerije mesta Ljubljana, 510:LJU;00014199, foto: M. Paternoster

19. Nadvojvodinja Marija
Elizabeta, vir: [Elizabethahttps://
de.wikipedia.org/wiki/Maria_
Elisabeth_von_%C3%96sterreich_
\(1743%E2%80%931808\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Maria_Elisabeth_von_%C3%96sterreich_(1743%E2%80%931808))

20. Janez Andrej Herrlein,
Nadvojvoda Janez, med 1805 in 1807,
Muzej in galerije mesta Ljubljana,
510:LJU;0014178, foto: D. Šalehar

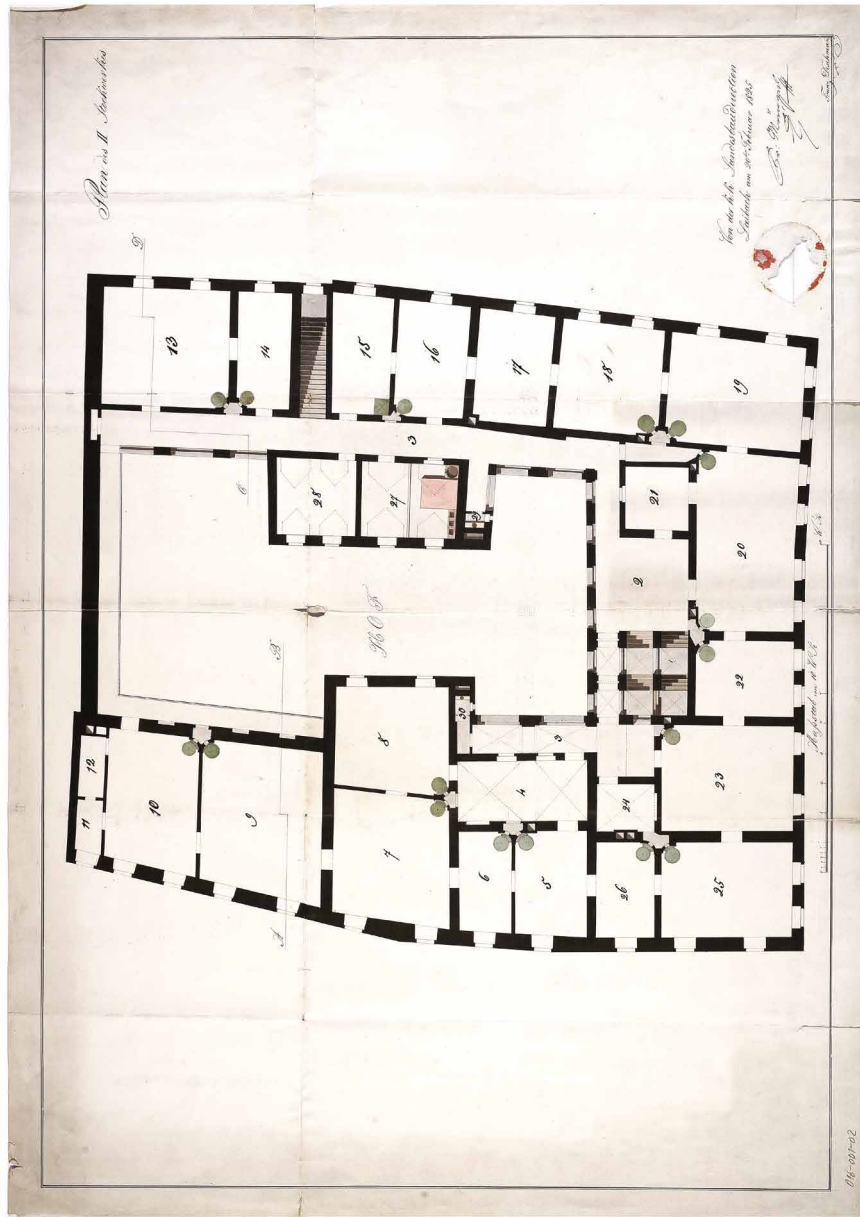
21. Guverner Ilirskih provinc
Auguste de Marmont, vir: [https://
sl.wikipedia.org/wiki/Auguste_
Fr%C3%A9d%C3%A9ric_Louis_
Vi%C3%A8sse_de_Marmont](https://sl.wikipedia.org/wiki/Auguste_Fr%C3%A9d%C3%A9ric_Louis_Vi%C3%A8sse_de_Marmont)

22. Thomas Lawrence, Klemens princ
Metternich, vir: [https://en.wikipedia.
org/wiki/Klemens_von_Metternich](https://en.wikipedia.org/wiki/Klemens_von_Metternich)

23. Janez Andrej Herrlein, Požar v Krakovem, 1798, detajl, Narodni muzej Slovenije, N 17804

24. Franc Dežman, Tloris drugega nadstropja palače, 1825, SI ZAL, Zbirka načrtov, 334-016-001-002

26. Spodnji del »Zwingergartna«, foto: M. Kemperl

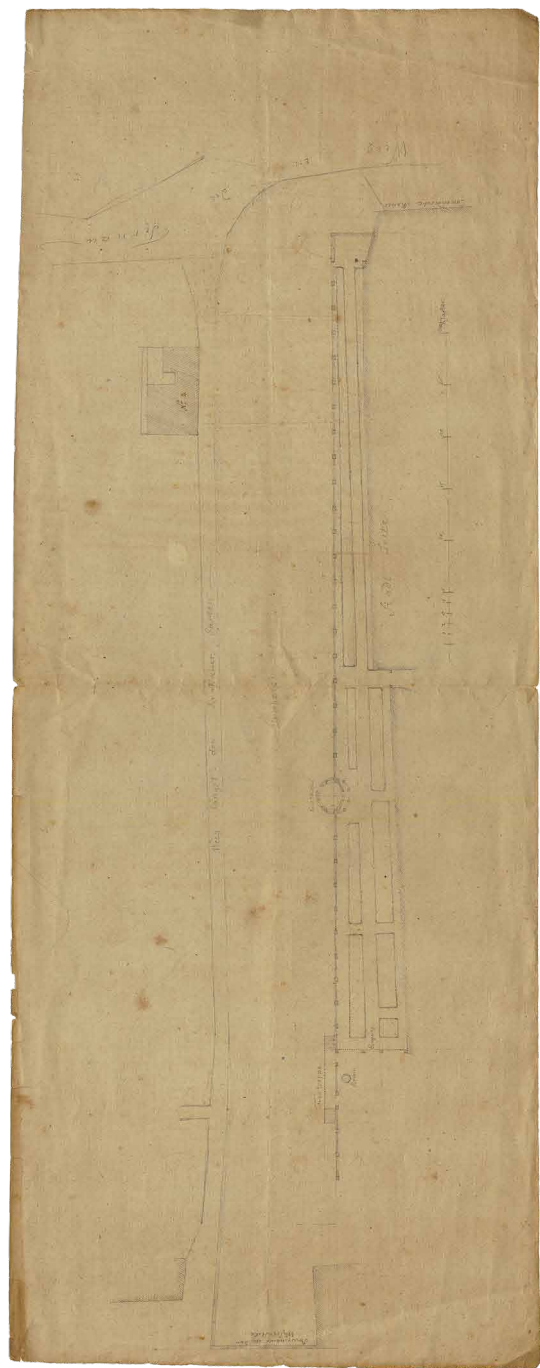
27. Zgornji del »Zwingergartna«, foto: M. Kemperl

28. Mesto, kjer je stal veliki obzidni stolp, foto: M. Kemperl

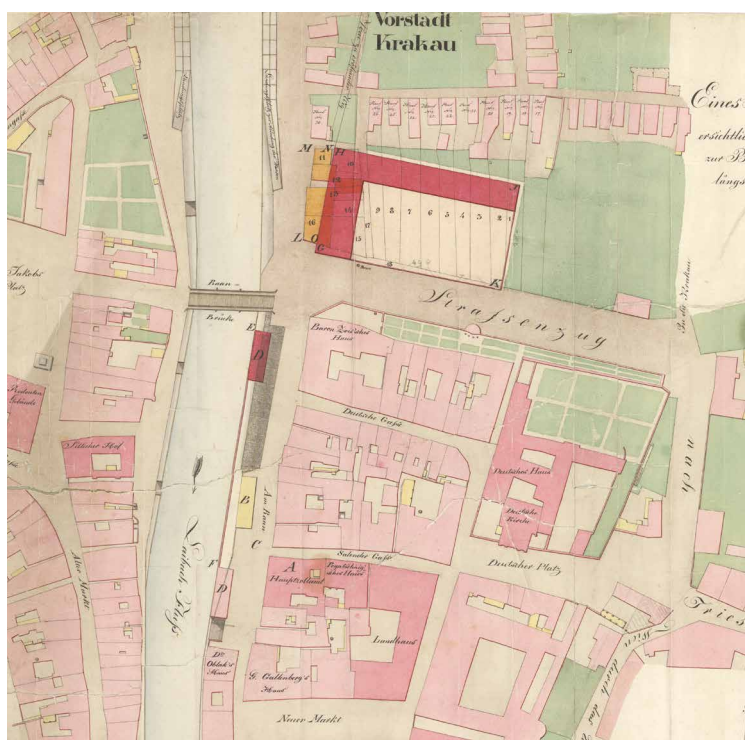
29. Zoisova cesta s piramido, obzidjem in »Zwingergartnom«, foto: M. Kemperl

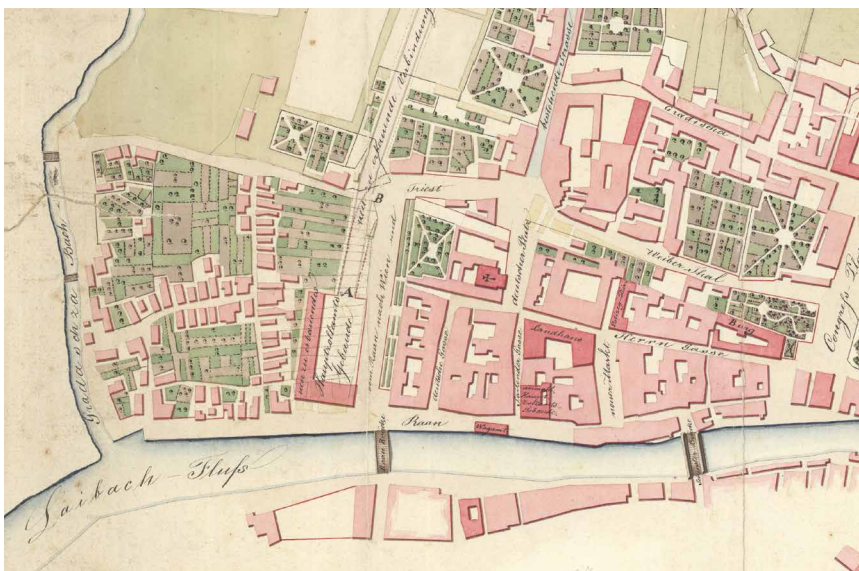
30. Načrt vrta na cvingerju, SI AS, 1052, fasc. 33

31. Načrt Ljubljane, 1820, detajl, SI AS, 1068, 5, 097, 001

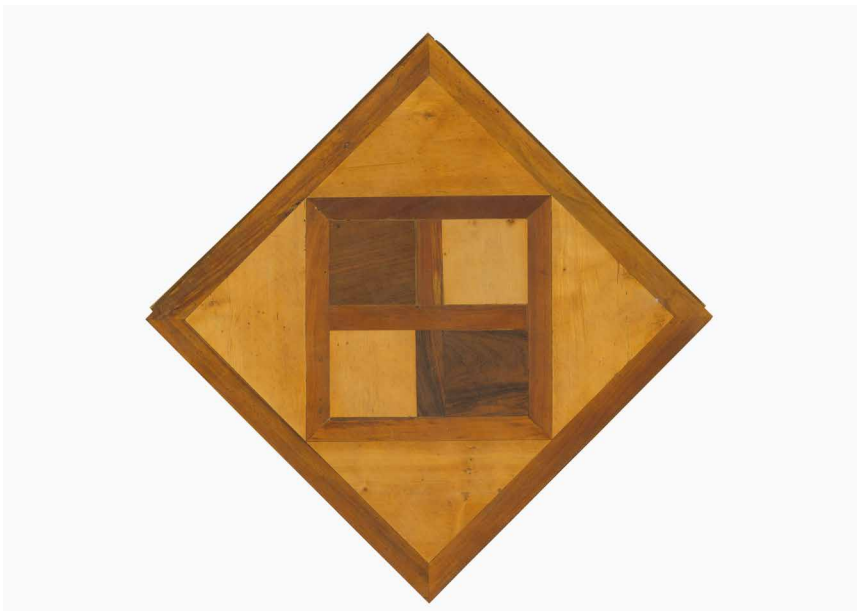

32. Deželna gradbena direkcija, Situacijski načrt dela Ljubljane, 1832, detajl, SI ZAL, 017-001-004-0

35. Invalidski voziček Žige Zoisa, Muzej in galerije mesta Ljubljana, 510:LJU;0023673, foto: A. Peunik

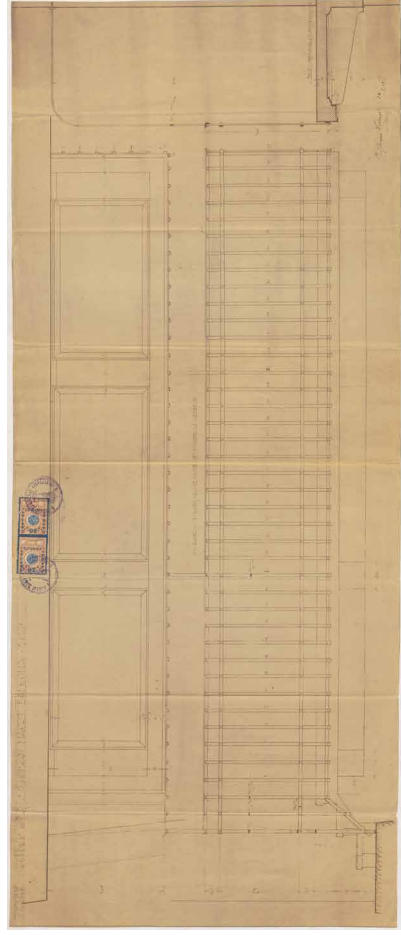

36. Parket iz Zoisove palače, Muzej in galerije mesta Ljubljana, 510:LJU;0047645, foto: A. Peunik

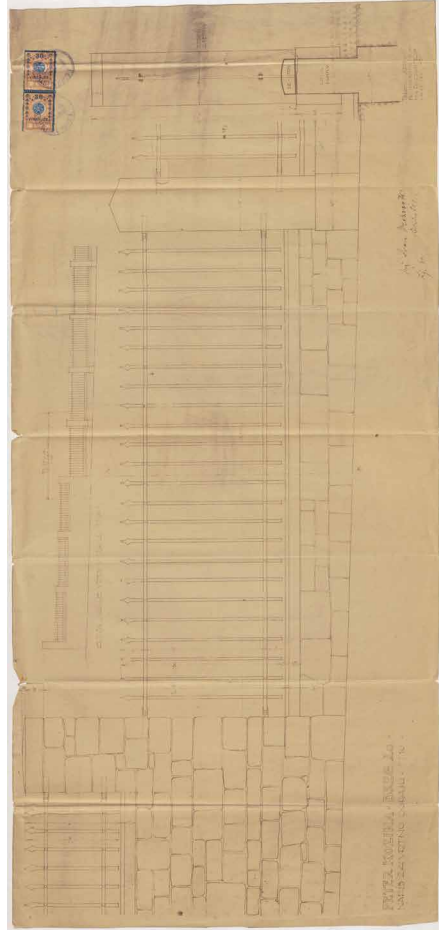

37. Del porcelanastega servisa družine Zois, Gorenjski muzej,
510:KRN;KZ-0002476, 510:KRN;KZ-0002477, 510:KRN;
KZ-0003021510:KRN;KZ-0003022

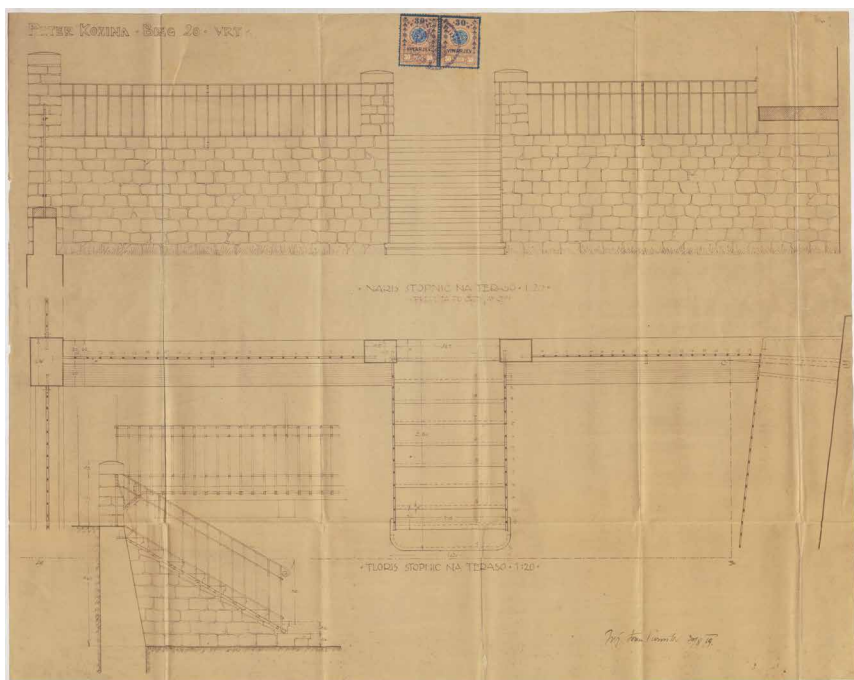

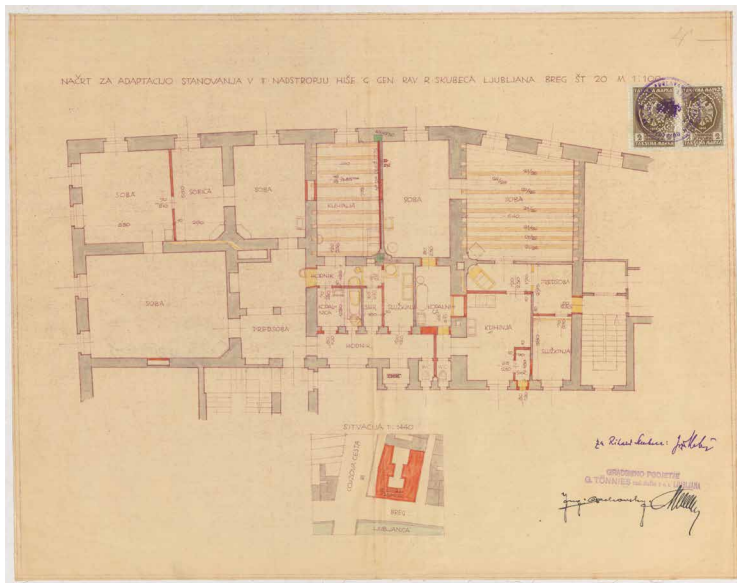
39. Ivan Vurnik, Načrt ograde, 1919, SI ZAL, Reg I., LJU 489, fasc. 1789

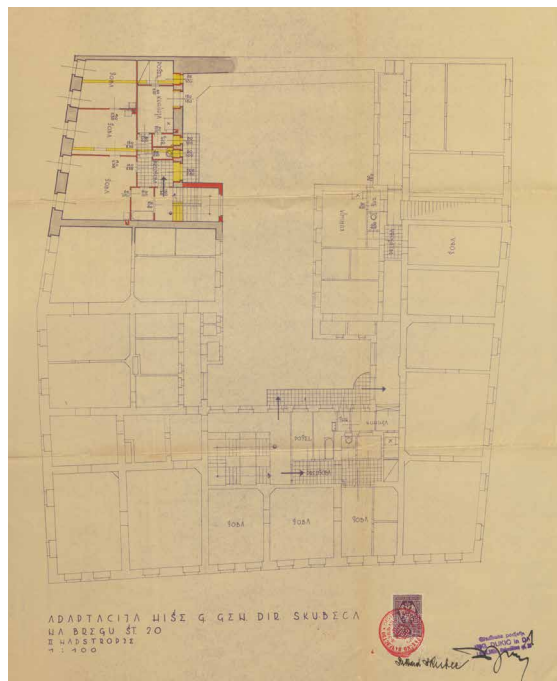
40. Ivan Vurnik, Načrt ograde, 1919, SI ZAL, Reg I., LJU 489, fasc. 1789

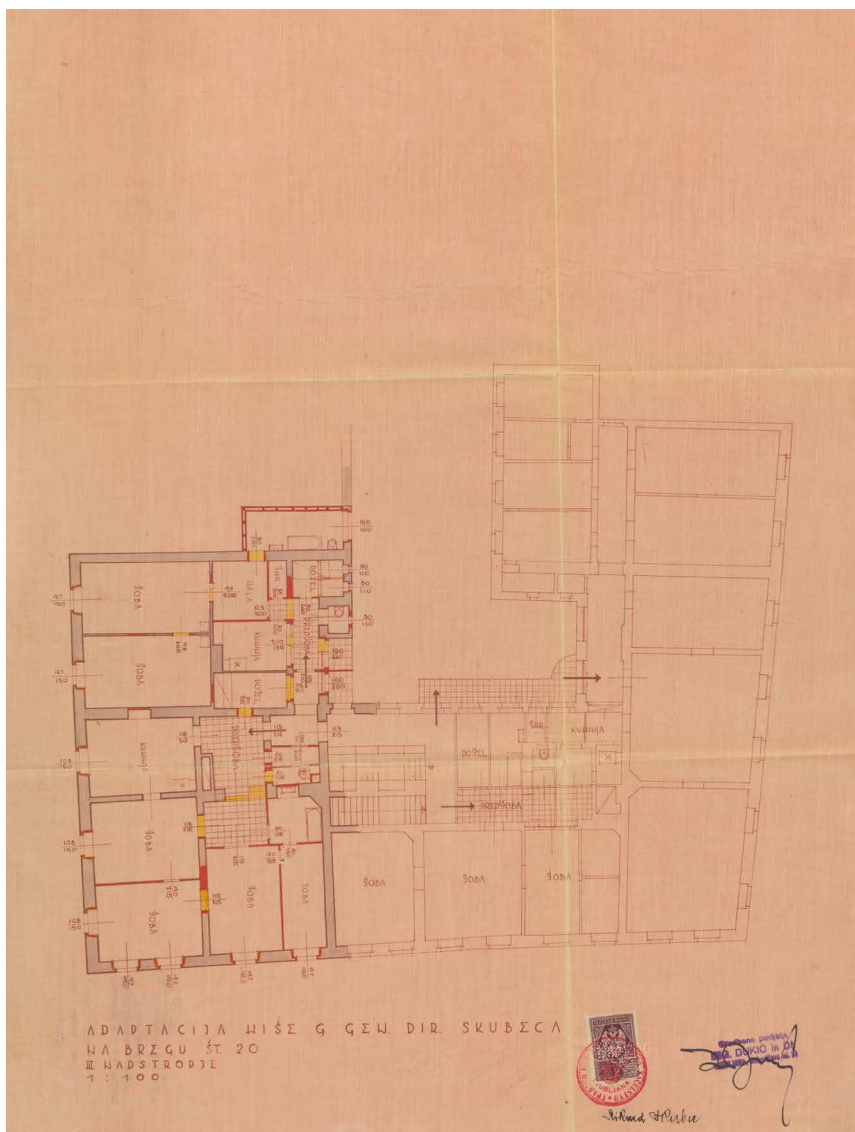

41. Ivan Vurnik, Načrt ograje, Načrt ograje, 1919, SI ZAL, Reg I., LJU 489, fasc. 1789

42. Načrt prezidave Zoisove palače, drugo nadstropje, 1932, SI ZAL, LJU, 493-Reg-IV-B-TE27

44. Načrt prezidave Zoisove palače, tretje nadstropje, 1932, SI ZAL, LJU, 493-Reg-IV-B-TE27

45. Prehod med Križevniško sotesko in Zoisovo cesto, foto: M. Kemperl

POVZETEK

Monografija obravnava Zoisovo palačo v Ljubljani, ki je največja zasebna palača v starem delu mesta. Osredotočena je na zgodovino prostora, kjer stoji, zapleteno stavbno zgodovino palače in opreme, obravnava pa tudi pomembne lastnike in stanovalce ter funkcijo palače med 18. in 20. stoletjem.

Prvi del monografije predstavlja zgodovino prostora, na katerem stoji palača, in razloge, zaradi katerih se je Michelangelo baron Zois, ki velja za enega najpremožnejših Kranjcev, naselil na Bregu. Prvo hišo na tem mestu je kupil leta 1728, s postopnimi nakupi (med letoma 1760 in 1771) sosednjih poslopij (štiri sosednje meščanske hiše, gostilna Pri zlati ladji z vrtom, ki je v ozkem pasu med zunanjim obzidjem in zadnjimi stenami hiš na Križevniški ulici segal do današnje Emonske oziroma Hieronimove ceste, in južno mestno obzidje z velikim stolpom na vogalu Emonske in Zoisove ceste) pa je utrdil prisotnost na Bregu. Ugotovljeno je bilo, da se je zaradi pristanišča ta južni del Brega tudi z njegovim prihodom razvil v veletrgovsko četrt. Glavna spoznanja tega dela so natančna lokacija stavb, ki so stale na tem mestu (na podlagi načrtov so predstavljene natančne lege in podobe bistriškega dvora, cerkvice sv. Lovrenca in gostilne Pri zlati ladji), in natančna lokacija južnega notranjega mestnega obzidja. Monografija namreč dokazuje, da je mesto na južnem delu imelo dvojno obzidje s cvingerjem vmes. Raziskani so zgodovina gradnje in funkcija vseh stavb, ki so nekdaj stale na mestu palače, ter njihovi lastniki.

Drugi del obravnava najpomembnejšega lastnika Žigo Zoisa oziroma obiskovalce palače v njegovem času. Zois zaradi bolezni v zadnjih dvajsetih letih življenja skoraj ni zapustil palače, zato so ga obiskovali najrazličnejši ljudje, od slovenskih preroditeljev do pomembnih avstrijskih in francoskih politikov ter vodilnih evropskih naravoslovcev, ki so v knjigi na kratko predstavljeni. Med najpomembnejšimi politiki je gotovo avstrijski zunanji minister knez Metternich, ki si je palačo za svoje skoraj šestmesečno domovanje izbral v času ljubljanskega kongresa leta 1821. V palači so tedaj potekale vse splošne in tudi nekaj malih konferenc. Raziskali smo tudi, kdo je v času Žige Zoisa v palači stanoval in kakšne funkcije so ti posamezniki opravljali. Zois je namreč redno zaposloval okrog 30 ljudi različnih profilov (na primer računovodja, tajnik, lovec, vrtnar, mizar itd.), ki so v palači tudi stanovali. Ob tem je posebej izpostavljen čas vojne s Francozi, saj je Zois med letoma 1805 in 1809 moral večkrat nastaniti in gostiti veliko število vojakov in njihovih poveljnikov.

Žiga Zois je nadaljeval z nakupi na Bregu: leta 1774 je kupil južni mestni jarek, leta 1793 pa še bistriški dvor s cerkvijo. Michelangelo in Žiga Zois sta si torej po svojih željah uredila in spremenila velik del Brega. Najobsežnejše poglavje je zato posvečeno natančni zgodovini gradnje in opreme palače ter natančni lokaciji in zgodovini ureditve obeh vrtov ob palači. Današnja podoba palače namreč izvira iz časa med letoma 1806 in 1808, ko je Zois podrl cerkev sv. Lovrenca, zidovje bistriškega dvora pa nadzidal in ga vključil v preostalo stavbo. Na podlagi načrtov in drugih virov je ugotovljena prvotna razporeditev prostorov, saj je bilo ugotovljeno, da je bila notranjščina pozneje vsaj trikrat prezidana. Zois je ob palači uredil dva okrasna vrtova oziroma parka,

ki sta bila tudi javno dostopna. Prvega je na opuščenem cvingerju začel urejati že leta 1775, Zoisov graben oziroma večredni drevo-red na zasutem obrambnem jarku pa vsaj leta 1784.

Nova spoznanja prinašajo tudi poglavja, ki obravnavajo pomembne lastnike in stanovalce palače v 19. in 20. stoletju. Že Žiga Zois je leto pred smrtjo želel palačo skupaj z mineraloško zbirko, biblioteko in pohištvom prodati, k čemur je stremel tudi njegov nečak Karel Zois, ki ga je nasledil kot lastnik palače. Ker jima palače ni uspelo prodati, je Karel Zois začel oddajati posamezna stanovanja. Sprva so poleg dveh Zoisovih družin v palači stanovale še tri družine, ob obnovi med letoma 1833 in 1836 pa so palačo razdelili na osem stanovanj. Tedaj se je v celotno tretje nadstropje palače preselila cesarsko-kraljeva deželna gradbena direkcija, njen direktor Georg Frast pa je z družino stanoval v prvem nadstropju. V drugi polovici 19. stoletja se je palača postopoma spremenila v najemniško stavbo, saj je bila razdeljena na kar 15 stanovanj, v katerih je stanovalo več kot petdeset oseb.

Zadnja lastnica iz družine Zois, Konstancija de Traux, v palači ni stanovala, zato jo je leta 1918 prodala znamenitemu medvojnemu podjetniku in industrialcu Petru Kozini, ki je imel zelo pozitiven odnos do preteklosti palače in do Žige Zoisa, saj je dal v palačo prenesti njegov nagrobnik, pri znameniti portretistki Ivani Kobilci pa je naročil kopijo njegovega portreta. Ugotovljeno je bilo, da si je Kozina v palači že vsaj leta 1912 uredil centralni sedež svojih podjetij in za te potrebe prezidal njeno pritličje, kjer je bila prodajalna čevljev. Celotno palačo je obnovil okrog leta 1920, ko je po načrtih Ivana Vurnika uredil park ob palači. Kozini je leta 1932 kot lastnik sledil še en pomemben slovenski gospodarstvenik – Rihard Skubec, direktor Trboveljske premogokopne

družbe, ki je veljala za največje podjetje v predvojni Jugoslaviji. Tudi Kozina in Skubec sta stanovanja v palači oddajala in na podlagi popisov prebivalstva je bilo ugotovljeno, da so tam stanovali pomembni kulturniki in politiki, kot na primer Valentin Krisper, Alojz Gradnik, Dušan Sernek in Otmar Pirkmajer. Po 2. svetovni vojni, ko je bila palača nacionalizirana, pa sta bila najbolj znana stanovalca palače Ivan Mrak, dramatik, pisatelj in režiser, ki je v palačo prenesel tudi vso umetniško zapuščino kiparke Karle Bulovec Mrak, in arhitekt Vlasto Kopač, ki je poskrbel za današnjo arhitekturno podobo Velike planine in drugih okoliških stanov ter uredil ljubljansko spominsko Pot ob žici.

Da bi palači vrnila reprezentativni sloves, so jo želeli oživiti kot kulturni center, v katerem bi bile ustanove, kot sta Slovanska knjižnica in Slovenski literarni ali Planinski muzej, a nobena od teh idej na žalost ni zaživela. Tako je stavba danes večlastniška in se vse bolj spreminja v turistične namestitve.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Monographie befasst sich mit dem Zois-Palais, dem größten Stadtpalais in Privateigentum in Ljubljanas Altstadt. Im Mittelpunkt stehen die Geschichte des Standorts, die komplexe Geschichte des Gebäudes und seiner Ausstattung, aber auch bedeutende Eigentümer und Bewohner sowie die Funktion des Palais vom 18. bis zum 20. Jahrhundert.

Der erste Teil der Monographie beschreibt die Geschichte des Standorts des Palais und die Gründe, warum sich Baron Michelangelo Zois, der als einer der reichsten Bewohner des Landes Krains galt, in der Breg am Fluss Ljubljanica niederließ. Das erste hier befindliche Haus kaufte er 1728, nach und nach (zwischen 1760 und 1771) erwarb er die benachbarten Bauwerke: vier Bürgerhäuser, das Gasthaus „Zum Goldenen Schiff“ mit Garten (der auf einem schmalen Streifen zwischen den äußeren Stadtmauer und den Rückwänden der Häuser der Križevniška ulica bis zur heutigen Emonska cesta bzw. Hieronimova cesta reichte) sowie die südliche Stadtmauer mit einem großen Turm an der Straßenecke der Emonska cesta und Zoisova cesta, wodurch er seine Präsenz in der Breg festigte. Es wurde festgestellt, dass sich dieser südliche Teil der Breg aufgrund des hier befindlichen Hafens auch durch die Ansiedlung von Michelangelo Zois zu einem Großhandelsviertel entwickelte. Die wichtigsten Erkenntnisse des vorliegenden Werks sind die genaue Lage der hier befindlichen Gebäude (aufgrund von Plänen werden die genaue Position und das Erscheinungsbild des Bistra-Hofs, der St.-Laurentius-Kirche

und des Gasthauses „Zum Goldenen Schiff“ vorgestellt) sowie der südlichen inneren Stadtmauer. Die Monographie weist nämlich nach, dass der südliche Stadtbereich eine doppelte Stadtmauer mit dazwischenliegendem Zwinger aufwies. Erforscht wurden die Baugeschichte und die Funktion aller Gebäude, die einst auf dem Gelände des heutigen Palais standen, sowie deren Eigentümer.

Der zweite Teil der Monographie befasst sich mit dem bedeutendsten Eigentümer, nämlich Sigmund Zois von Edelstein, bzw. den damaligen Besuchern des Palais. In den letzten zwanzig Jahren seines Lebens verließ Zois krankheitsbedingt kaum noch das Palais, daher wurde er hier von verschiedensten Menschen besucht, darunter slowenischen Nationalen Erweckern, bedeutenden österreichischen und französischen Politikern bis hin zu führenden europäischen Naturwissenschaftlern, die in diesem Buch kurz vorgestellt werden. Während des Laibacher Kongresses 1821 wohnte der österreichische Außenminister Fürst Metternich fast sechs Monate lang im Zois-Palais, wo alle Generalkonferenzen sowie einige kleinere Konferenzen stattfanden. Erforscht wurde auch, wer zu Sigmund Zois' Zeiten im Palais wohnte und welche Funktionen diese Personen innehatten. Zois beschäftigte nämlich rund 30 Personen verschiedener Berufe (Buchhalter, Sekretär, Jäger, Gärtner, Tischler usw.), die auch im Palais wohnten. Besonders hervorzuheben ist die Zeit des Krieges mit den Franzosen, da Zois zwischen 1805 und 1809 mehrmals eine große Anzahl von Soldaten und deren Befehlshabern beherbergen und verpflegen musste.

Sigmund Zois setzte seine Immobilienkäufe in der Breg fort: 1774 kaufte er den südlichen Stadtgraben und 1793 den Bistra-Hof samt Kirche. So wurde ein großer Teil dieser Uferstraße

nach den Vorstellungen von Michelangelo und Sigmund Zois gestaltet und umgebaut. Das umfangreichste Kapitel widmet sich daher eingehend der Geschichte des Baus und der Ausstattung des Palais sowie der genauen Lage und Geschichte der beiden Gartenanlagen beim Palais. Das heutige Erscheinungsbild des Palais stammt nämlich aus der Zeit zwischen 1806 und 1808, als Zois die St.-Laurentius-Kirche abreißen ließ, die Mauern des Bistra-Hofes überbaute und sie in den Gebäudekomplex integrierte. Die ursprüngliche Aufteilung der Räume konnte anhand von Plänen und anderen Quellen ermittelt werden, wobei festgestellt wurde, dass das Gebäudeinnere mindestens dreimal umgebaut wurde. Zois legte neben dem Palais zwei Ziergärten bzw. Parks an, die auch für die Öffentlichkeit zugänglich waren. Der erste wurde bereits ab 1775 auf dem aufgegebenen Zwinger angelegt, der sogenannte Zois-Graben bzw. eine mehrreihige Allee auf einem zugeschütteten Verteidigungsgraben spätestens 1784.

Neue Erkenntnisse enthalten auch die Kapitel über die bedeutendsten Eigentümer und Bewohner des Palais im 19. und 20. Jahrhundert. Schon Sigmund Zois wollte ein Jahr vor seinem Tod das Palais mitsamt der mineralogischen Sammlung, der Bibliothek und dem Mobiliar verkaufen, was dann auch von seinem Neffen Karl Zois, der ihm als Eigentümer des Palais nachfolgte, angestrebt wurde. Da es beiden nicht gelang, das Palais zu verkaufen, begann Karl Zois, einzelne Wohnungen zu vermieten. Ursprünglich wohnten neben zwei Zois-Familien drei weitere Familien im Palais; nach der Renovierung zwischen 1833 und 1836 wurde das Palais in acht Wohnungen aufgeteilt. Damals bezog die kaiserlich-königliche Landesbaudirektion den gesamten dritten Stock des Palais, ihr Leiter Georg Frast wohnte mit seiner Familie

im ersten Stock. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde das Palais nach und nach in ein Mietsgebäude umgewandelt, das in 15 Wohnungen unterteilt war, in denen mehr als 50 Personen wohnten.

Die letzte Eigentümerin aus dem Geschlecht der Zois, Konstanca de Traux, wohnte nicht mehr im Palais und verkaufte ihn 1918 an Peter Kozina, einen bedeutenden Unternehmer und Industriellen der Zwischenkriegszeit, der eine sehr positive Einstellung zur Vergangenheit des Palais und zu Sigmund Zois hatte, denn er ließ dessen Grabstein in das Palais übertragen und gab bei der berühmten Porträtistin Ivana Kobilca eine Kopie seines Porträts in Auftrag. Es wurde festgestellt, dass Kozina spätestens 1912 den Hauptsitz seiner Unternehmen im Palais einrichtete und zu diesem Zweck das Erdgeschoss umbaute, wo sich ein Schuhgeschäft befand. Um 1920 renovierte er das gesamte Palais, wobei er den Park neben dem Palais nach Plänen des bekannten Architekten Ivan Vurnik gestaltete. Im Jahr 1932 ging das Eigentum am Palais auf einen anderen bedeutenden slowenischen Geschäftsmann über, nämlich Rihard Skubec, Geschäftsführer der Trifailer Kohlenwerksgesellschaft (TPD), die als das größte Unternehmen im Vorkriegsjugoslawien galt. Auch Kozina und Skubec vermieteten Wohnungen im Palais, und aus den Volkszählungsdaten geht hervor, dass dort bedeutende Kulturschaffende und Politiker wie Valentin Krisper, Alojz Gradnik, Dušan Sernec und Otmar Pirkmajer wohnten. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde das Palais verstaatlicht. Die bekanntesten Bewohner des Palais in der Nachkriegszeit waren der Dramatiker, Schriftsteller und Regisseur Ivan Mrak, der auch den gesamten künstlerischen Nachlass der Bildhauerin Karla Bulovec Mrak in das Palais brachte, und der

Architekt Vlasto Kopač, von dem das heutige architektonische Erscheinungsbild der Almsiedlung Velika planina und anderer umliegender Almhütten stammt und der Ljubljanas »Gedenkweg entlang des Stacheldrahts« gestaltete.

Um den repräsentativen Ruf des Palais wiederherzustellen, wollte man es als Kulturzentrum wiederbeleben, in dem Einrichtungen wie die Slawische Bibliothek und ein slowenisches Literatur- oder Bergsteigermuseum untergebracht werden sollten, doch leider wurde keine dieser Ideen verwirklicht. Heute gehört das Gebäude mehreren Eigentümern und wird zunehmend in Touristenunterkünfte umgewandelt.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

AA – arhiv avtorice

AA, dopis Zemljiške knjige, izp. 2958/2024

AT-OeStA – Österreichisches Staatsarchiv

AT-OeStA\Inneres, HK Allgemein – Allgemeines Verwaltungsarchiv,
Inneres, HK Allgemein

FHKA SUS KS – Finanz- und Hofkammerarchiv, Sammlungen und
Selekte, Karten- und Plansammlung

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv

StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H.
Freudenthal (5. Theil), Karton 96

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS, 1052, Rodbina Zois pl. Edelstein, fasc. 1, 2, 21, 33, 34, 35, 37.

SI AS, 1075, Rodbina Flachenfeld

SI AS, 1068, Zbirka načrtov

SI AS, 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani

SI AS, 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljub-
ljani

SI AS, 50, Deželna gradbena direkcija

SI AS, 115, Kresija, LJ, fasc. 50.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI ZAL, Reg I., 132, 89

SI ZAL, Reg. I., fasc. 189, teh. enota 307

SI ZAL, Reg. I., fasc. 193, teh. enota 312

SI ZAL, Reg I., LJU 489, fasc. 1789
SI ZAL, LJU 70/2, fasc. 389
SI ZAL, LJU 324, Zois, Ljubljana, 1.
SI ZAL, LJU 493, Reg. IV B,
SI ZAL, LJU 468, fasc. 32, 134
SI ZAL, LJU 334, Zbirka načrtov
SI ZAL, LJU 342, Fototeka
SI ZAL, LJU 346, Zbirka rokopisnih elaboratov (dostopno tudi na <https://www.sistory.si/publication/38235>)
SI ZAL, LJU 324, Žiga Zois, Ljubljana, 1, Rokopisna knjiga o keramični tovarni v Ljubljani.
SI ZAL, LJU 0267, Društvo Naša skrb za pohabljenno deco, Ljubljana, 1939–1942.
SI ZAL, LJU, MLO Ljubljana 474, Komunala in gradnje, serija 2, 9.
SI ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, statistični popisi, 1830–1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1921, 1931 (nekateri dostopni tudi na <https://www.sistory.si/menu/1/13/14/510/511>)

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Ljubljana

ZVKDS, Planoteka, Breg 22

ZVKDS, Fototeka

LITERATURA

Andrejka 1932

Andrejka, Rudolf: Zoisova palača v Ljubljani. *Slovenec*, 29. oktober 1932, str. 2.

Andrejka 1934

Andrejka, Rudolf: *Kje so bili Zoisovi vrtovi?* Ljubljana, 1934 (separat).

Avguštin 1970/71

Avguštin, Cene: Zeleni kamen v gorenjski arhitekturi. *Slovenski etnograf*, 23/24, 1970/71, str. 39–51.

Babnik 2016

Babnik, Ines: *Kultura vrtov: oblikovane zelene površine v Ljubljani od sredine 18. stoletja do zgodnjega 19. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.

Barozzi da Vignola 1562

Barozzi da Vignola, Jacopo: *Regola delli cinque ordini d'architettura*. Roma, 1562 (dostopno tudi na: https://archive.org/details/gri_33125008229409/page/10/mode/2up).

Belluzzi 1979

Belluzzi, Amedeo: L'Opera Rustica nell'architettura italiana del primo Cinquecento. *Natura e artificio: L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 98–111.

Costa 1848

Costa, Henrik: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.

Curk 1967

Curk, Jože: *Sakralni spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.

Činč Juhart 2019

Činč Juhart, Breda: Žiga Zois – naravoslovec in prvotni lastnik ustanovne zbirke prvega slovenskega muzeja, *Scopolia*, 97, 2019, str. 7–26.

Čopič, Prelovšek, Žitko 1991

Čopič, Špelca in Prelovšek, Damjan in Žitko, Sonja: *Ljubljansko kiparstvo na prostem*. Ljubljana: DZS, 1991.

Čuček, 2018

Čuček, Filip: Valentin Krisper: 1860–1931. *Slavni slovenski pravdarji* (ur. Andrej Razdrh in Primož Premzl). Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2018, str. 163.

Dimitz 1876

Dimitz, Avgust: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813: Vierter Theil: Vom Regierungsantritt Leopold I. (1657) bis auf das Ende der französischen Herrschaft in Illyrien (1813)*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr in Fed. Bamberg, 1876.

Dolgan 2014

Dolgan, Marjan: *Literarni atlas Ljubljane*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 2014.

Dzimski 1860

Dzimski, Gustav: *Laibach und Seine Umgebung: Nebst einer Beschreibung der interessantesten Punkte in Krain: Ein Wegweiser für Fremde und Einheimische*, Laibach: Verlag von Johann Giontini, 1860.

Fabjančič 1937

Fabjančič, Vladislav: Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja. *Kronika*, 4/3, 1937, str. 137–23.

Fabjančič 1939a

Fabjančič, Vladislav: Nekaj o ljubljanskih uličnih imenih in o priimkih iz začetka 17. stoletja. *Kronika*, 4/1, 1939, str. 40–50.

Fabjančič 1939b

Fabjančič, Vladislav: Volbenk Polž, ljubljanski veliki trgovec, denarstvenik, župan v začetku 16. stoletja. *Kronika*, 6/1, 1939, str. 9–14, 97–98, 131–134.

Fabjančič 1940–43

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, II: Novi trg*. Ljubljana, 1940–43 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).

Fabjančič 2005

Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov: 1269–1820*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005.

Faganel 1999

Faganel, Jože: *Zoisovi rokopisi I*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999.

Faninger 1983

Faninger, Ernest: Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov. *Scopolia*, 6, 1983, str. 1–27.

Farinelli 2020

Farinelli, Patrizia: Prevzeta od Zoisovega znanja in prijaznosti: Gaetano Cattaneo in Giovanni Scopoli v Ljubljani (april 1812). *Kronika*, 68/1, 2020, str. 19–28.

First 2009

First, Blaženka: Portret neke reke: vedutne upodobitve mesta ob Ljubljani. *Ljubljana – kulturna dediščina reke* (ur. Peter Turk, Janka Istenič in drugi). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009, str. 172–180.

Golec 2021

Golec, Boris: K podobi Ljubljane po kongresu leta 1821: Stavbe in njihovi lastniki v franciscejskem katastru. *Kronika*, 69/1, 2021, str. 43–88.

Gudelj, Ruso 2013

Gudelj, Jasenka in Ruso, Anita: Tiskani renesansni traktati o arhitekturi u Dubrovniku. *Peristil*, 56, 2013, str. 101–112.

Hermann 1781

Hermann, Benedikt Franz: *Reisen durch Österreich, Steyermark, Kärnten, Krain, Italien, Tyrol, Salzburg, und Baiern, im Jahre 1780*, II. Wien: Christian Friedrich Wappler, 1781.

Hoff 1808

Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien: ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde*. Laibach: Heinrich Wilhelm Korn, 1808.

Hohenwart 1832

Hohenwart, Franz Joseph graf von: *Die Eröffnung des Landes-Museums in Laibach, wie selbe den 4. October 1831, zum Feier des allerhöchsten Namensfestes Sr. Majestät unsers allgeliebten Kaisers abgehalten wurde*. Laibach: Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften, 1832.

Hohenwart 1836

Hohenwart, Franz Joseph graf von: *Leitfaden für die das Landes-Museum in Laibach Besuchenden. zur Vergrößerung des für den Museumsfond bestimmten Capitals gewidmet*. Laibach: Edlen v. Kleinmayr'schen Schriften, 1836.

Hölz 1999

Hölz, Christoph (ur.): *Interieurs der Goethezeit: Klassizismus, Empire, Biedermeier*. Battenberg: Verlag Augsburg, 1999.

Hoppe 1984

Hoppe, Gunter: Die Beziehung von Baron Sigmund Zois (1747–1819) zu Berliner Naturforschern. *Geologija*, 27, 1984, str. 27–38.

Horvat 2022

Horvat, Martin: Arheološki pogled na srednjeveško Ljubljano. *Arheološki pogledi na srednjeveško urbanost* (ur. Katarina Predovnik, Špela Karo, Maja Bricelj). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2022, str. 41–70.

Horvat, Kos 2011

Horvat, Jasna in Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.

Hrausky, Koželj, Prelovšek 1996

Hrausky, Andrej in Koželj, Janez in Prelovšek, Damjan: *Plečnikova Ljubljana: Vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: Dessa, 1996.

Ivkić, Ferle, Žmuc 2020

Ivkić, Vesna in Ferle, Mojca in Žmuc, Irena: Katalog predmetov. *Knjiga, znanje, razum: Od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)*, 7. in 8. oktober 2020 (ur. Mojca Ferle, Irena Žmuc). Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, Mestni muzej, 2020, str. 138–237.

Juvan 1972

Juvan, Janez: Rodbina Zoisov v Bohinju. *Gozdarski vestnik*, 30, 1972, str. 54–59.

Kacin 2013

Kacin, Marija: *Žiga Zois in italijansko gledališče*. Trst: samozaložba, 2013.

Kacin 2019

Kacin, Marija: *Žiga Zois, Casanova in Trst*. Ljubljana – Trst – Benetke. Idrija: Bogataj, 2019.

Kässner 1877

Kässner, B.: *Das Wesen der Parkets und deren Erzeugung*. Leipzig: Scholtze, 1877.

Kemperl 2003

Kemperl, Metoda: Romarska cerkev Matere božje dobrega sveta na Slinovcah. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 493–500.

Kemperl 2005

Kemperl, Metoda: Lovrenc Prager: arhitekt Župne crkve sv. Lovre u Vivodini. *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 29, 2005, str. 201–210.

Kemperl 2007a

Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.

Kemperl 2007b

Kemperl, Metoda: Cerkevni ustanovi knezov Eggenbergov v 17. stoletju na Kranjskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 43, 2007, str. 105–136.

Kemperl 2011

Kemperl, Metoda: Dokumenti bankalne uprave za Kranjsko kot umetnostnozgodovinski vir. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 85–100 (<http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:sd18z11/VIEW/>).

Kemperl 2012

Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.

Kemperl 2019

Kemperl, Metoda: Zoisova palača v Ljubljani – zgodovina gradnje. *Baron Žiga Zois: nova spoznanja ob dvestoletnici smrti: program simpozija in povzetki referatov* (ur. Luka Vidmar). Atrij ZRC, Ljubljana, Novi trg 2, 20.–22. november 2019, str. 14.

Kemperl 2021/22

Kemperl, Metoda: Kanoniška niša Ciril-Metodov trg 6 in arhitekt Candido Zulliani. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 57/58, 2021/22, str. 267–285, 419.

Kemperl 2022a

Kemperl, Metoda: Zoisova palača v Ljubljani: še enkrat o portalih glavne fasade. *Kronika*, 70/1, 2022, str. 91–104.

Kemperl 2022b

Kemperl, Metoda: Arhitekturna podoba Ljubljane in nastanitvene možnosti v času kongresa. *Kongres po kongresu: Ob 200-letnici ljubljanskega kongresa* (ur. Gregor Antoličič). Ljubljana: Slovenska matica, 2022, str. 35–60.

Kemperl 2023

Kemperl, Metoda: Ljubljanska hiša Breg 20 in njen portal. *Kronika*, 71/2, 2023, str. 313–326.

Kemperl 2025

Kemperl, Metoda: Zoisova palača v Ljubljani: zgodovina gradnje. *Zois: Študije* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC (Apes academicae, 5), 2025.

Kemperl, Klemenčič, Weigl 2007

Kemperl, Metoda in Klemenčič, Matej in Weigl, Igor: *Baročna Ljubljana*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: zbirka vodnikov, 210), 2007.

Kidrič 1929

Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929.

Kidrič 1930

Kidrič, France: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1930.

Kidrič 1939

Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1808–1809*. Ljubljana: SAZU (Korespondence pomembnih Slovencev 1), 1939.

Kidrič 1941

Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1809–1810*. Ljubljana: SAZU (Korespondence pomembnih Slovencev 1), 1941.

Klemenčič 1998

Klemenčič, Matej: *Francesco Robba in beneško baročno kiparstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Založba Rokus, 1998.

Klemenčič 2013

Klemenčič, Matej: *Beneško baročno kiparstvo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2013.

Klopčar 2006

Klopčar, Marija: In memoriam: Vlasto Kopač. *Traditiones*, 35/1, 2006, str. 257–261.

Kobe 1961

Kobe, Katica: Iz zgodovine Bistre. *Kronika*, 9/3, 1961, str. 165–173.

Kočevar 2022

Kočevar, Vanja: Ljubljana kot prizorišče dedne poklonitve cesarju Karlu VI. leta 1728: raba javnih prostorov za vladarsko inscenacijo na primeru kranjske prestolnice. *Kronika*, 70/2, 2022, str. 285–306.

Kokalj 1996

Kokalj, Jože: *Cerkev sv. Florijana v Ljubljani*. Ljubljana: Župnijski urad sv. Jakoba, 1996.

Kokole 2025

Kokole, Metoda: Glasba pri Zoisovih v Ljubljani. *Zois: Študije* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC (Apes academicae, 5), 2025, str. 279–326.

Kopitar 1857

Kopitar, Jernej: Selbstbiographie. *Barth: Kopitars Kleinere Schriften: Sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechts-historischen Inhalts* (ur. Fran Miklošič): Theil 1. Wien: F. Beck's Universitäts-Buchhandlung, 1857, str. 1–14.

Kopriva 1989

Kopriva, Silvo: *Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec, 1989.

Korošec 1991

Korošec, Branko: *Ljubljana skozi stoletja: Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Kos 2024

Kos, Dušan: *Franc Henrik Raigersfeld: Dnevnik 1697–1759: Prepisi*. Ljubljana: Založba ZRC (Thesaurus memoriae, Fontes, 17), 2024.

Kos 2020

Kos, Mateja: Zois in keramika. *Knjiga, znanje, razum: Prispevki z znanstvenega posveta ob razstavi, 7. in 8. oktober 2020* (ur. Mojca Ferle, Irena Žmuc). Ljubljana: Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2020, str. 4, 320–339.

Kos 1955

Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana: Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana: Knjižnica Kronike, 1955.

Kosi 1998

Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek: cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.

Kosi

Kosi, Miha: *Zgodovinski atlas Ljubljane*, v pripravi.

Kotar 2021

Kotar, Jernej: Ustanovitev deželnega muzeja v Ljubljani. *Kronika*, 69/1, 2021, str. 25–42.

Kotnik 1911

Kotnik, Janko: Iz Cojzovega dnevnika. *Zora*, 17/9–10, 1911, str. 65–70.

Krampač 2018

Krampač, Tone: *Ljubljanske družine v 18. stoletju*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija, Slovenska matica, 2018.

Kresal 1994

Kresal, France: Slovensko podjetništvo v industriji. *Podjetništvo na Slovenskem: zbornik simpozija* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1994 (Prispevki za novejšo zgodovino, 34/1), str. 57–73.

Kröll 2012

Kröll, Helga: *Beiträge zur Symbolik steirischer Grabmäler aus dem Kulturbereich des Montanwesens*. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 2012 (diplomska naloga).

Lavrič 1988

Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*. Ljubljana: SAZU (Dela 32), 1988.

Lavrič, Resman 1992

Lavrič, Ana in Resman, Blaž: Oltar sv. Frančiška Ksaverja pri ljubljanskih jezuitih – nova dognanja. *Jezuiti na Slovenskem: zbornik simpozija*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1992 (Redovništvo na Slovenskem, 3), str. 119–135.

Lazarini 2006

Lazarini, Franci: *Arhitekturne preobrazbe Ljubljane med leti 1780 in 1848*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (diplomska naloga), 2006.

Lazarini, Sapač 2015

Lazarini, Franci in Sapač, Igor: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.

Lubej 1988

Lubej, Uroš: Mestni grb na pročelju nekdanje Zoisove palače. *Kronika*, 36/1–2, 1988, str. 74–76.

Lubej 2001

Lubej, Uroš: Donino. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 28. München-Leipzig: K. G. Saur, 2001, str. 557.

Lukančič 2023

Lukančič, Neža: *Lontovž: Od deželne hiše do sedeža SAZU*. Ljubljana: SAZU, 2023.

Mahnič 2009

Mahnič, Joža: *Sence in luči z moje poti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Mal 1957

Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje: Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: DZS, 1957.

Malešič 2018

Malešič, Martina: Mesto Ljubljana dragim gostom v radost in pouk: povojna obnova ljubljanskih Križank. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 284–306.

Matić 2017

Matić, Dragan: Ljubljanska župana Josef Suppan (1869–1871) in Karel Deschmann (1871–1873). *Studia Historica Slovenica*, 17/2, 2017, str. 493–502.

Metternich 1881

Metternich, Richard: *Memoirs of Prince Metternich*. London: Richard Bentley & Son, 1881.

Mihelič 1989

Mihelič, Breda: *Vodnik po Ljubljani*. Ljubljana: DZS, 1989.

Miklavčič-Pintarič 2018

Miklavčič-Pintarič, Magda: Popis in cenitev premoženja ljubljanske komende ob zaplembi. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 264–284.

Mikša 2013

Mikša, Peter: Prvi raziskovalci slovenskih gora in prvi dokumentirani pristopi nanje. *Zgodovinski časopis*, 67/3–4, 2013, str. 390–405.

Mikuž 1977

Mikuž, Stane: *Maksim Gaspari*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.

Mlinarič 2001

Mlinarič, Jože: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina, 2001.

Monari 1979

Monari, Daniela: Palazzo Bocchi e l'opera rustica secondo il Vignola. *Natura e artificio: L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 113–128.

Morolli 1979

Morolli, Gabriele: »A quegli ideei selvestri«: interpretazione naturalistica, primato e dissoluzione dell'ordine architettonico nella teoria cinquecentesca sull'Opera Rustica. *Natura e artificio: L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 55–97.

Müllner 1898

Müllner, Alfons: Die Zukunft der Stadt Laibach. *Argo: Zeitschrift für krainische Landeskunde*, IV.–VI., 1898, str. 60–67, 78–84, 92–100.

Neureiter 2003

Neureiter, Petrisa: Der Mariazeller Eisenkunstguss 1742–1899. *Gieserei Rundschau*, 50/11–12, 2003, str. 258–262.

Oblak 1998

Oblak, Marjan: Vlasto Kopač in njegovih 85 let. *Planinski vestnik*, 98/6, 1998, str. 248–249.

Opll, Krause, Sonnlechner 2017

Opll, Ferdinand in Krause, Heike in Sonnlechner, Christoph: *Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert: Zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini*. Wien: Böhlau Verlag GmbH & Co, 2017.

Oset 2017

Oset, Željko: *Zgodovina Slovenske akademije znanosti in umetnosti: Razvoj najvišje znanstvene in umetniške ustanove (1945–1992): Tranzi-cija v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti: Pričevanje*. Ljubljana: SAZU, 2017.

Perucci 1634

Perucci, Oratio: *Porte d'architettura rustica d'Oratio Perucci pittore et archit.o reggiano date in luce dal dot.r Francesco suo igl.o*. S. l., 1634.

Pivec 1923

Pivec, Melita: *Drobtine izza časa Napoleonove Ilirije*. Ljubljana, 1923 (separat) <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-D4E0ZLQI>

Pivk 2015

Pivk, Olga: Deželna gradbena direkcija v Ljubljani in razvoj gradbene službe od 18. stoletja do leta 1918. *Arhivi*, 38/1, 2015, str. 145–160.

Pokrajac Iskra 2025

Pokrajac Iskra, Ana: Zoisova ostalina v zbirki Mestnega muzeja Ljubljana. *Zois: Študije* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC (Apes academicae, 5), 2025, str. 419–430.

Polajnar Frelih 2001

Polajnar Frelih, Nataša: *Baročni črni oltarji ljubljanskih kamnoseških delavnic*. Stična: Slovenski verski muzej, 2001.

Porenta 2012

Porenta, Tita: »Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmodernejše!«: priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Tržiču. Radovljica: samozaložba, 2012.

Preinfalk 2003

Preinfalk, Miha: Genealoška podoba rodbine Zois od 18. do 20. stoletja. *Kronika*, 51/1, 2003, str. 27–50.

Preinfalk 2005

Preinfalk, Miha: *Auerspergi: Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Preinfalk 2013

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 18. stoletje: 1. del: Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013.

Preinfalk 2014

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 17. stoletje: 1. del: Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014.

Preinfalk 2016

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 16. stoletje: 1. del: Od Barbov do Zetschkerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016.

Preinfalk 2018

Preinfalk, Miha: Brigido. *Novi Slovenski biografski leksikon*, 3. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 375.

Prelovšek 1976

Prelovšek, Damjan: Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja. *Sinteza: Revija za likovno kulturo*, 36–37, 1976, str. 41–56.

Prelovšek 1986

Prelovšek, Damjan: Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. *Razprave*, XV. Ljubljana: SAZU (Razred za zgodovinske in družbene vede I.: Historia et sociologia), 1986, str. 69–134.

Prelovšek 2013

Prelovšek, Damjan: *Slavne vile na Slovenskem*. Praha: Foibos, 2013.

Radics 1908

Radics, Peter: *Alte Häuser in Laibach: Geschichtserinnerungen*, I.–III. Laibach: Selbstverlag, 1908.

Rahten, Antoličič, Mulej 2020

Rahten, Andrej in Antoličič, Gregor in Mulej, Oskar (ur.): *Ljubljanski kongres 1821: Diplomatskozgodovinska študija Vladimirja Šenka – znanstvenokritična izdaja*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva, 2020.

Resman 1995

Resman, Blaž: *Barok v kamnu: ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

Resman 1998

Resman, Blaž: Šentjakobska cerkev v 18. stoletju. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): Zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1998, str. 189–228 (Redovništvo na Slovenskem, 4).

Resman 2005

Resman, Blaž: Še o nekaterih baročnih kamnitih oltarjih. *Acta historiae artis Slovenica*, 10, 2005, str. 43–63.

Resman 2006

Resman, Blaž: Kiparska oprema gradu Strmol. *Kronika*, 54/2, 2006 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 317–326.

Resman 2009

Resman, Blaž: Grumnik (Grobnišk; Gromenich; Gromnikh; Grumenig), Franz (Francesco). *Allgemeines Künstlerlexikon: die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 63, 2009, str. 438.

Resman 2014

Resman, Blaž: *Šentjakobska cerkev v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2014.

Resman 2015

Resman, Blaž: Župnijska cerkev Marijinega vnebovzeta na Dobrovi. *Marija v leščevju: Dobrova pri Ljubljani* (ur. France Martin Dolinar). Ljubljana: Salve, 2015, str. 467–504.

Richter 1820

Richter, Franz Xaver: *Sigmund Zois, Freyherr v. Edelstein*. Laibach: Jos. Sassenberg, 1820.

Roubo 1770

Roubo, Andre J.: *L'Art du Menuisier*, II. Paris: Académie Royale des Sciences, 1770.

Rozman 1978/79

Rozman, Ksenija: Runkove vedute slovenskih krajev. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 14/15, 1978/1979, str. 115–139.

Russo 2013

Russo, Antonio: Indagine sulla fortuna delle porte di Serlio in Emilia e Lombardia. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 45–56.

Sapač 2003a

Sapač, Igor: *Arhitekt Carlo Martinuzzi in letna rezidenca grofov Strasoldo na Zalogu pri Moravčah*. Ljubljana: samozaložba, 2003.

Sapač 2003b

Sapač, Igor: *Baročni arhitekt Lovrenc Prager: Grajski opus*. Ljubljana: samozaložba, 2003.

Sapač 2007a

Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007, str. 231–270.

Sapač 2007b

Sapač, Igor: Stavbna zgodovina dvorca Zalog pri Moravčah. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 43, 2007, str. 139–176.

Scaduto 2013a

Scaduto, Fulvia: Porte d'architettura rustica by Orazio Perucci. *Testo, Immagine, Luogo: Libri, incisioni e immagini di architettura come fonti per il progetto in Italia* (ur. Fulvia Scaduto). Palermo: Zaracol, 2013, str. 17–26.

Scaduto 2013b

Scaduto, Fulvia: Sebastiano Serlio e la Sicilia: Modelli per porte e finestre. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 57–68.

Scibilia 2013

Scibilia, Federica: L'uso del trattato di Vignola come modello per l'architettura di età moderna in Sicilia. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 69–78.

Serlio 1551

Serlio, Sebastiano: *Extraordinario Libro di Architettura*. Lione: per Giovan di Tournes, 1551 (dostopno tudi na: https://archive.org/details/ldpd_12223091_000).

Smole 1970

Smole, Majda: Kranjska plemiška rodbina Apfaltrerjev. *Kronika*, 18/1, 1970, str. 24–27.

Stefan 1907

Stefan, Konrad: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k.k. Studien-Bibliothek in Laibach. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*. Laibach: Musealverein für Krain, 1907, str. 1–116.

Stefan 2009

Stefan, Konrad: *Zgodovina C. kr. Študijske knjižnice v Ljubljani*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica, 2009.

Steska 1901

Steska, Viktor: »Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660. do l. 1718«. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 11/3-4, 1901, str. 69–96.

Steska 1903

Steska, Viktor: Nekaj kamenitih spomenikov v Ljubljani. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 13, 1903, str. 135–141.

Steska 1925

Steska, Viktor: Pregled slovenske umetnosti. *Mladika*, 4/5, 1925, str. 185–187.

Stopar 1991

Stopar, Ivan: *Joseph Leopold Wiser pl. Berg – ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.

Stopar 1992

Stopar, Ivan: *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP, 1992.

Stopar 1996

Stopar, Ivan: *Ljubljanske vedute*. Ljubljana: Arterika, 1996.

Suhadolnik 2006

Suhadolnik, Jože: *Novi trg z okolico: Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2006.

Sutera 2013

Sutera, Domenica: Porte e finestre di Tarquinio Ligustri e la loro Fortuna in Sicilia tra seicento e settecento. *Testo, Immagine, Luogo: Libri*,

incisioni e immagini di architettura come fonti per il progetto in Itallia (ur. Fulvia Scaduto). Palermo: Zaracol, 2013, str. 65–74.

Škerlj 1935

Škerlj, Stanko: Italijanske predstave v Ljubljani po zgraditvi stanovskega gledališča (l. 1765). *Kronika slovenskih mest*, 2/1, 1935, str. 48–51, 2/2, 1935, str. 107–110, 2/3, 1935, str. 200–203, 2/4, 1935, str. 281–285.

Škerlj 1936

Škerlj, Stanko: Zadnja faza italijanskega gledališča. *Kronika slovenskih mest*, 3/3, 1936, str. 228–240.

Škerlj 1973

Škerlj, Stanko: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana: SAZU (Razred za filološke in literarne vede: Dela, 26), 1973.

Šumi 1961

Šumi, Nace: *Ljubljanska baročna arhitektura*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

Šumi 2000

Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2000.

Šumi 2007

Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.

Šumrada 2001

Šumrada, Janez: Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. *Kronika*, 49/1–2, 2001, str. 65–71.

Umek 1999

Umek, Ema: Promet po Savi in Ljubljani. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 271–278.

Umek 2006

Umek, Ema: Kranjska deželna družba: 1767–1787. *Arhivi*, 29/1, 2006, str. 1–34.

Valenčič 1969

Valenčič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika*, 17/2, 1969, str. 72–84.

Valenčič 1971

Valenčič, Vlado: *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1971.

Valenčič 1972

Valenčič, Vlado: Ljubljanski trgovec in bankir Caharija Waldtreich (1623–1682). *Zgodovinski časopis*, 26/3–4, 1972, str. 317–347.

Valenčič 1981

Valenčič, Vlado: *Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1981.

Valenčič 1989

Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana, Zgodovinski arhiv, Partizanska knjiga, 1989.

Valvasor 1689

Valvasor, Janez Vajkart: *Die Ehre des Hertzogthums Crain, III.*, Laybach: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Vevar 2020

Vevar, Štefar: Gledališče na Slovenskem med renesanso in razsvetljenstvom. *Knjiga, znanje, razum: Prispevki z znanstvenega posveta ob razstavi, 7. in 8. oktober 2020* (ur. Mojca Ferle, Irena Žmuc). Ljubljana: Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane 2020, str. 4, 214–234.

Vidmar 2010

Vidmar, Luka: *Zoisova literarna republika*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2010.

Vidmar 2018

Vidmar, Luka: »Eine sehr schöne Parade«: Dokončanje in prezentacija cerkve Marije pomočnice v letih 1716–1718. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, 2018, str. 119–147.

Vidmar 2020

Vidmar, Luka: »Grandi speranza di bene«: Metternich, Wrba and Lažanský at the Zois Palace in May 1816. *Acta Histriae*, 28/2, 2020, str. 243–268.

Vidmar, Kemperl 2006

Vidmar, Luka in Kemperl, Metoda: Župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja v Slavini. *Leksikon cerkva na Slovenskem* (ur. Luka Vidmar). Škofija Koper, Dekanija Postojna, 2, Celje: Mohorjeva družba, 2006, str. 140, 141.

Vilfan 1954

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis*, 8, 1954, str. 27–86.

Viola Zanini 1629

Viola Zanini, Giuseppe: *Della Architettura*. Padova: Giacomo Cadorino, 1629.

Visočnik 2018

Visočnik, Julijana: »Piramida« na Zgornjem Motniku in njen zgodovinski kontekst. *Studia Historica Slovenica*, 18/2, 2018, str. 371–391.

Volčjak 2020

Volčjak, Jure: K razvoju arhidiakonatske mreže na Kranjskem: Gorenjski arhidiakonat in župnija Tržič v luči vizitacij gorenjskega arhidiakona Flachenfelda leta 1704. *Kronika*, 68/3, 2020, str. 489–504.

Vrhovec 1886a

Vrhovec, Ivan: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih: Kulturbistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1886.

Vrhovec 1886b

Vrhovec, Ivan: *Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach*. Laibach: samozaložba, 1886.

Vrhovec 1894a

Vrhovec, Ivan: Iz domače zgodovine: Francozje so tu! *Ljubljanski zvon*, 14/1, 1894, str. 359–361, 412–417.

Vrhovec 1894b

Vrhovec, Ivan: Iz domače zgodovine: Prva izprehajališča in prvi javni nasadi v Ljubljani. *Ljubljanski zvon*, 14/1, 1894, str. 12–18, 76–83, 139–141.

Vrhovnik 1926

Vrhovnik, Ivan: *Gostilne v stari Ljubljani*. Ljubljana: Jutro, 1926.

Vrhovnik 1930

Vrhovnik, Ivan: Cerkev sv. Florijana v Ljubljani. *Življenje in svet*, 8/23, 5. december 1930, leto 4, str. 641.

Vrhovnik 1933

Vrhovnik, Ivan: *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1933.

Wallner 1890

Wallner, Julius: Beiträge zur Geschichte der Laibacher Maler und

Bildhauer im XVII. und XVIII. Jahrhunderte. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, 3, 1890, str. 103–139.

Weigl 1999

Weigl, Igor: Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem. *Kronika*, 47/3, 1999, str. 1–6.

Weigl 2000

Weigl, Igor: *Matija Persky: Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000 (tipkopis magistrskega dela).

Woisetschläger 1984

Woisetschläger, Inge: Der Eisenkunstguß und das Gußwerk Mariazell. *Erz und Eisen in der Grünen Mark: Beiträge zum steirischen Eisenwesen* (ur. Paul W. Roth). Graz: Styria, 1984, str. 281–291.

Wundram 2009

Wundram, Manfred: *Andrea Palladio 1508–1580. The Rules of Harmony*. Köln: Taschen, 2009.

Zadnikar 2001

Zadnikar, Marijan: *Samostan Stična in njegove znamenitosti*. Ljubljana: Družina, 2001.

Zinzendorf 2009

Zinzendorf, Karl: *Europäische Aufklärung zwischen Wien und Triest: die Tagebücher des Gouverneurs Karl Graf Zinzendorf 1776–1782*, I.–IV. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2009.

Zupančič 2006

Zupančič, Bogo: *Usode ljubljanskih stavb in ljudi*, II. Ljubljana: KUD Polis, 2006.

Železnik, Zalar 1980

Železnik, Marija in Zalar, Franc: *Poslikane tarče*. Ljubljana: Mestni muzej, 1980.

Žmuc 2022

Žmuc, Irena: Dr. Otmar Pirkmajer. *SLO: Časi, kraji, ljudje: Slovenski zgodovinski magazin*, 35/3, 2022, str. 62–69.

Žnidaršič Golec 2020

Žnidaršič Golec, Lilijana: Mnoge sledi bratovščine sv. Mihaela v Mengšu pri nastanku poslikav Franca Jelovška. *Acta Historiae Arts Slovenica*, 25/1, 2020, str. 81–101.

Žontar 1984

Žontar, Jože: Ljubljana v 18. in v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovina Ljubljane: Prispevki za monografijo: gradivo s Posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana: Kronika, Zgodovinsko društvo, 1984, str. 157–176.

ČASOPISI, REVIJE IN LETOPISI

Adresar. 1. splošna naslovna knjiga za Kranjsko 1912, Ljubljana 1912.

Adresar mesta Ljubljane 1933, Ljubljana 1933 ([//www.sistory.si/cdn/publikacije/1001-2000/1129/Adresar_Mesta_Ljubljane_in_okolice_1933.pdf](http://www.sistory.si/cdn/publikacije/1001-2000/1129/Adresar_Mesta_Ljubljane_in_okolice_1933.pdf)).

Elenco ufficiale degli abbonati al telefono della rete di Lubiana, Službeni telefonski imenik za omrežje mesta Ljubljana, Ljubljana 1942.

Häuser-Verzeichnis der Landeshauptstadt Laibach/Zapisnik hiš deželnega glavnega mesta ljubljanskega, Laibach, 1877.

Instanz Schematismus für das Herzogthum Krain, für das Jahr 1795, 1796, 1798, 1802, 1803.

Instanzen Schematismus vom Herzogthume Krain, für das Jahr 1804, 1806, 1807.

Ilustracija, 2/3, 1930.

Ilustrirani Slovenec: tedenska priloga Slovenca, 1, št. 196, 30. 8. 1925.

Ilustrirani Slovenec: tedenska priloga Slovenca, 2, št. 26, 27. 6. 1926.

Jutro, VIII. št. 1, 1. 1. 1927, št. 88, 10. 4. 1927.

Jutro, XX, št. 175a, 31. 7. 1939.

Laibacher Zeitung, št. 44, 31. 8. 1790.

Provinzial Handbuch Laibacher Gouvernements im Königreiche Illyrien für das Jahr 1844, 1845, 1846, 1847, 1848.

Schematismus des Laibacher Gouvernements-Gebieths für das Jahr 1819, 1820, 1821, 1822, 1824, 1825, 1826, 1827.

Schematismus für das Laibacher Gouvernement-Gebieths im Königreiche Illyrien, 1828, 1829, 1830, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1841, 1842.

Verzeichniß der in Laybach befindlichen Gassen, Häusern, und derenselben Inhabern, 1782, 1796.

Verzeichniß der Hausinhaber in der hauptstadt Laibach und den Vorstädten nach dem alten und neuen Conscriptions-Numerus, 1802, 1805.

Verzeichniß der Hausinhaber und der Besitzer der Kramläden in der Elefantengasse zu Laibach, Laibach 1860, 1869.

SPLETNI VIRI

<https://www.biographien.ac.at/>

<http://www.dedi.si/dediscina/>

<https://de.wikipedia.org/>

<https://en.wikipedia.org/>

<https://www.finance.si/>

<https://www.frenchempire.net/biographies/>

<https://fr.wikipedia.org/wiki/>

<https://www.musiklexikon.ac.at/>

<https://www.napoleon-series.org/>

<http://www.slovenska-biografija.si/>

KAZALO ZGODOVINSKIH OSEB

- Aichelburg, Alfons Gabriel, grof 144
 Aichelburg, Camillo, ml. grof 161
 Aichelburg, Camillo, star. grof 161, 163
 Aichelburg, Ernst, grof 163
 Aichelburg, Eugen, grof 161–3
 Aichelburg, Eugenija (Jenny), grofica (rojena Zois, grofica Edelstein) 161, 163–4
 Aichelburg, Janez Volbenk, pl. 77
 Aichelburg, Serafina, grofica (poročena Zois) 139–40, 144, 159
 Aichinger 132–3
 Alberetti 131
 Alborghetti, Jožef 87, 89
 Alborghetti, Marko 78
 Aleksander I., car 141
 Andrejka, Rudolf 101–2, 181
 Andrioli, Aleksander 23, 28, 33op
 Angielini, Nicolo 38
 Apfaltrer, Franc Karel, baron 51
 Apfaltrer, Wolf Hervard, baron 51
 Archer 133
 Auersperg, Henrik, grof 66–7, 73, 152
 Azula, Ludvik pl. 157
 Baillou, Hermina, baronica (rojena Zois, baronica Edelstein) 161
 Baland, družina 78
 Baraguey d'Hilliers, Louis 85, 89
 Barbo, Marija Dizma, grof 67–8
 Bartollini, Giuseppe 66
 Begić, Mirsad 191
 Bellegarde, Eugénie Lucie Adelaide 62
 Bellegarde, Heinrich von 62
 Bernstorff, Christian, grof 142
 Berthold, Jera 46
 Bertoletti, Antoine 86, 89–90
 Bertrand, Henri Gatien 62
 Biaggio 93
 Blachas, Pierre Louis, grof 142
 Blas, družina 78
 Bombasi, Luigi 128
 Bradač, Janez 147–8
 Brajer, Janez 150
 Brandis, Janez Nepomuk, grof 89
 Brandstätter, Dominik 143
 Breckerfeld, Franc Anton, pl. 60
 Brentius, Avguštin, prior 46–7

- Brigido, Jožef, baron 66
 Bulovec Mrak, Karla 187–8, 196, 200
 Buset, Janez Nepomuk, baron 89
 Buzzelli, Elizabeta Cecilija 54
 Buzzelli, Gertruda 54
 Buzzelli, Tereza 54
- Caraman, Louis Charles, markiz 142
 Cattaneo, Gaetano 76
 Ceresola, Marcello 120
 Charl, Marcus 145
 Clauzel, Bertrand 90
 Codelli, Avguštin, pl. Fahnenfeld 21, 28
 Codelli, Peter Anton, pl. Fahnenfeld 21–3, 28
 Colner, Jakob 150, 166
 Corsini, Neri knez 143
 Costa, Henrik 101, 152
 Czerwenka, Joseph 66
 Černi, Anton 150
- D'Auchy, Eduoard 91
 Davy, Humphry, sir 76
 Debevec, Marija 178
 Delegorgue, François Joseph Augustin 83
 Della Porta, Angelo 27, 53, 118
 Dessaix, Joseph Marie 82–3
 Desselbrunner, Jožef 67, 101
 Dežman, Franc 137–8
- Dobravec, Matija 150
 Dolomieu, Deodat de Gratet de 7, 71, 75
 Domian, Anton 74
 Domian, Franc Ksaver 74
 Donino, Abondio 96, 98, 118
 Donino, Abondio, ml. 118
 Duckworth, John Thomas, sir 72, 76
 Dukić, Leo 184
- Eißler, Jurij 144
 Elizabeta, nadvojvodinja 7, 76
 Erberg, Janez Adam, baron 51
 Erberg, Jožef Kalasanc, baron 61–2, 70, 190op
 Erberg, Jožefa Leopoldina, baronica (rojena baronica Apfaltrer) 31, 49, 51, 54, 108
 Espagne, Jean Louis Brigitte 82
 Esterházy, knez 66
 Eytellpess, Andrej 41
- Fabiani, Maks 163
 Fanzoj, Ožbalt 53
 Fargues, François Marie 90
 Ferdinand I., kralj 141
 Ferdinand III., toskanski vojvoda 143
 Filipič, Urban 39
 Flachenfeld, Janez Andrej ml., pl. 49
 Flachenfeld, Janez Andrej star., pl. 49, 55

- Flachenfeld, Janez Krištof, pl. 50
 Flachenfeld, Marija Judita, pl. 50
 Foltaneck, Johann Carl 147
 Franc I., cesar 59, 91, 141–2
 Franc IV., modenski vojvoda 143
 Franc Jožef I., cesar 153
 Franchi pl. Frankenfeld, Franc Gašper 64
 Frast, Georg 150, 154, 195, 199
 Friderik III., cesar 46

 Gačnik, Helena 55
 Gallenberg, gospodična 64
 Garzarolli, Frančiška, pl. 67
 Garzarolli, Janez Nepomuk, pl. 147
 Gaspari, Maksim 110–1
 Gasparini, Fanny, pl. 64
 Gasparini, Štefan, pl. 22–3, 28
 Genz, Friedrich, baron 142
 Gley, Heinrich 150
 Goeß 126
 Gold, Jožef, pl. 147
 Gold, Karel, pl. 147–8
 Gold, Marija Johana (Nina), pl. (rojena Zois baronica Edelstein) 147
 Gollmayr, Jožef 64
 Gordon, Robert 142
 Gorup Besanez, Franz, pl. 94
 Gostiša, Ferdo 178
 Gradnik, Alojz 182, 196, 200
 Gruber, Gabrijel 57, 63
 Grumnik, Franc 39op, 120–2, 125, 128
 Guggenthal, pl. 156

 Hacquet, Baltasar 63
 Hardenberg, Karl August, knez 142
 Harrach, Karl, grof 63–4
 Heller 133
 Hendrichs, Matthias 125
 Hermann, Benedikt Franc 59, 75
 Herrlein, Janez Andrej 42, 68, 99–100, 103, 108, 137
 Hertl, Adolf 147
 Hillebrand von Prandau, Rudolf 162
 Hladnik, Franc 73
 Hoff, Heinrich Georg 37op, 73, 132
 Hoffer, Leopold 26, 30, 114, 115op
 Hohenwart, Franc Jožef, grof 61, 70, 89, 168
 Höller, Anton 90
 Homan, družina 31, 54
 Horrack, Wenzel 153
 Hren, Tomaž, škof 47
 Hribar, Ignac 47

 Jaka, družina 78
 Jamšek, Franc 55
 Janez, nadvojvoda 7, 58, 77
 Janežič, Jožef Anton, baron 66
 Japelj, Jurij 60

Jelovšek, Anton 64	Krusemark, Friderich Wilhelm
Jelovšek, Franc 35, 39	Ludwig 142
Jeuniker, Anton 64	Kulnig, Friderik 53
Jožef II., cesar 32	Kumerdej, Blaž 60–2
Jugovic, Franc Ksaver 64	Künigl, Karel, grof 163
	Kunst, Tomaž 53, 128
Kapodistrias, Ioannis Antonios,	Kuša, Mihael 125
grof 142	
Karnoff, Vincencij 78–9	La Coste 83
Karsten, Dietrich Ludwig	Lacroix, Francois Joseph
Gustav 75	Pamphile, de 83
Kavčič, Anton 73, 87	La Ferronnays, Auguste Pierre,
Kavšek, Miran 188	grof de 142
Kendle, Jožef 79, 107, 109, 110op	Langus, Janez 150
Kirchner, M. 94	Langus, Matevž 70, 150
Klaproth, Martin 75	Lanzedelly, Joseph 69
Klaus 107, 166	Lavrič, Mila 178
Klobas, Elizabeta 50	Lažansky Bukowa, Procop, grof 92
Kobilca, Ivana 178, 195, 200	Lehmann, Ernestina, pl. 163
Koder, Adela (Elka) 188, 190	Lehmann, Janez, pl. 163
Koncilja, Jernej 41, 49	Lenzenberg, družina 31
Kopač, Vlasto 186–7, 191, 196,	Lenzenberg, Franc Ksaver 56
201	Linhart, Anton Tomaž 60–1, 63,
Kopitar, Jernej 61–2, 74, 77, 79	64op, 67, 69
Korn, Viljem Henrik 63	Lušina, Anton 55
Kozamernik, Anton 178	
Kozar, Anton 185	MacDonald, vojvoda Étienne
Kozina, Peter 94, 102–3, 110op,	Jacques Joseph 84–5, 87
135, 171–3, 176–82, 191,	Maffei de Glatfort, Jožef 57
195–6, 200	Magajna, Gašper 49
Krauß, Franz 156	Makovic, Anton 67
Kretic, Karel 150	Marija Karolina, kraljica 76
Krisper, Valentin 163, 196, 200	Marija Terezija, nadvojvodinja 76

- Marmont, vojvoda Auguste
 Frédéric Louis Viesse, de 30, 88, 91
 Martinuzzi, Carl 120, 121op, 126
 Maschietti, Pietro Antonio 66
 Masséna, André 82
 Mavini 160
 Meh, Mihael 39
 Menardi, Josip 185
 Menini, Andrej 105
 Mercy, Florimund, grof 142
 Merlin, Christophe Antoine 82
 Mešič, Franc 53
 Metelko, Franc 61
 Metternich, Klemens Wenzel
 Lothar, knez 92–3, 141–3, 194, 198
 Mihelič, Janez 78, 93
 Minghelli, Elisabeta 65–6
 Mislej, Luka 123op, 125–8
 Mohorčič, Jožef 27, 53, 118
 Mohs, Friedrich 72, 75
 Moitelle, Johann, von 87, 89
 Molza, markiz 143
 Montrichard, Joseph Hélie
 Désiré Perruquet de 86–8, 136
 Možgan, Matija 78
 Mrak, Ivan 186–7, 196, 200
 Mrak, Janez 67
 Müller, Rudolf 185

 Napoleon I., cesar 30, 59, 90–1
 Nesselrode, Karl Vasiljevič, grof 142

 Ničman, Peter 150
 Nodier, Charles 91
 Nüll, Friderik van der 75

 Oblak, družina 146
 Ouden Allen, van Folpert 54

 Pagliaruzzi, Natalis, pl. 74
 Pagliaruzzi, Sigismund, pl. 79
 Palladio, Andrea 118
 Palmini, Antonio 66
 Palmini, Elena 66
 Panigen, Peter 52
 Panter, Janez 53
 Paschali, Franc Ksaver 154
 Paschali, Johann Albert 154
 Patscheider, Franz 155
 Pavšič, Martin 47
 Peer, Matevž Franc 39
 Pellenc, J. J. 59
 Penzel, Abraham Jakob 61
 Perneck, Marija Jožefa 22
 Persky, Matija 101, 113
 Perucci, Orazio 119
 Piller, Jože 67
 Pinhak, Jožef 61
 Pirkmajer, Otmar 182, 196
 Plečnik, Jože 135, 181, 186, 188, 190
 Pogačnik, Jožef 87
 Pohlin, Marko 60
 Poll, Matija 117
 Pollini, Franc, pl. 22
 Pollini, Janez, pl. 22

- Porcia, Alfons Gabriel, grof 143–44
 Porson, Jean François 83
 Posch (Polž), Volbenk 26
 Pozzo di Borgo, Carl Andrea, grof 142
 Prager, Ignac 34op, 48, 114, 116
 Prager, Lovrenc 29–30, 33, 34op, 36, 38, 43, 45, 48, 101, 103, 108, 113–4, 115op, 116, 121op, 130, 134, 136
 Prahe, Friderik 78–9, 93
 Pregelj, Baltazar 53
 Preller, Jurij 46
 Premran von Premerstein, Franc 161
 Prešeren, France 157
 Privat, Jean François 87
 Prückner, Edvard 161
 Putti, Angelo 120, 125–7

 Radnai, Simon 185
 Reinprecht, Jakob 123
 Raisinger, Matija 49
 Ranilovič, Franc Jakob 39
 Rastern, družina 131
 Ratz, Tomaž 153
 Rauscher 160
 Ravnikar, Matevž, škof 61–2
 Reinwaldt, Michael 35, 39
 Repič, Franc 67
 Ricci, Janez Anton, pl. 60
 Richter, Franz Ksaver 68–9, 74, 130

 Ried 78–9, 93, 133
 Ried, Franc Mihael 78op, 133, 149
 Rigoni, Franc 27
 Rinnegel 160
 Robba, Francesco 126–7
 Roffinger, Jurij 54
 Romano, Giulio 118
 Rosa, Pietro 66
 Rottman, Franc 126
 Roubo, André Jacob 165–6, 167op
 Rudež, Anton 63
 Ruffo, Fabrizio Dionigi, knez 143
 Runk, Franz Ferdinand 73, 100, 104, 108–9

 Saint Paul 89–90
 Samassa, Janez Jakob 67, 132, 136
 San Martino d'Agliè, Cesare, grof 142–3
 San Marziano, Filippo Antonio, grof 142
 Sandler 78–9
 Saurau, Ferdinand Ernest, grof 50–1
 Saurau, Franz Joseph, grof 76
 Saurau, Zeno, grof 154
 Schaumburg, Karl 240
 Schell, pl. Schellenburg, Jakob 161
 Schemerl, Jožef 26op, 63, 116–7
 Scherrer, Jean 137–8

- Schmidt, Vilibald 73
 Schober, Jožef 61
 Schwarzenberg, Katarina
 (poročena Zois baronica
 Edelstein) 152, 162, 167
 Schwarz, Jeronim 52
 Scopoli, Antonio 76
 Scopoli, Giovanni 76
 Serlio, Sebastiano 118, 121–2
 Sernec, Dušan 180–1, 196, 200
 Siauve, Étienne Marie 89
 Simonitti, Valentin 23
 Skubec, Rihard 102, 182–5,
 195–6, 200
 Slapničar, Andrej 150
 Snedič, Jurij 78, 133
 Snedič, Nikolaj 133
 Sodnik, Alma 188, 190
 Sodnik, Anica 188, 190
 Soklič, Franc 180, 185
 Somis, Justinien Victor 83
 Sorkočević, Luka 66
 Souvan, Ferdinand 182
 Spanheim, Ulrik II. 41
 Spina, Giuseppe Maria 143
 Spindler, Krištof 47
 Stautheimer, Henrik 46–7, 48op
 Stautheimer, Katarina 46
 Steinböck, Karl 148
 Steele, France 165, 184
 Steska, Viktor 122
 Stewart, Charles William, lord 142
 Stöckl, Emil, pl. 161
 Suppan, Josef 162
 Sylva, Anton 81, 167
 Šetina, Matevž 47
 Štrebel, Corado 77
 Šulc, Jožef 78–9, 93
 Šulc, Ksavera 78
 Todeskhin, Prospero 52
 Tönnies, Gustav 184
 Traux de Wardin, Anton, baron,
 de 163–4
 Traux de Wardin, Karl Avgust,
 baron, de 162
 Traux de Wardin, Konstancija,
 baronica, de 162, 164
 Traux de Wardin, Serafina,
 baronica, de (poročena Zois)
 158, 163–4
 Trost, Andrej 36, 38, 41–2
 Tulščak, Jakob 52–3
 Tulščak, Janž 53
 Ulčar, Ana Marija 55
 Ulčar, družina 31
 Ulčar, Marija Elizabeta 55, 108
 Uršič, Avgust 172
 Valenčič, Anton 153, 160
 Valory, Guy Louis Henri, de 82
 Valvasor, Janez Vajkard, baron
 36–7
 Verže, Matija 78
 Vignola, Jacopo Barozzi, da 118,
 121
 Vincent, Karl, baron 142

- Vodnik, Valentin 30, 61–3, 92
 Vurnik, Ivan 176, 195, 200
- Wagner, Joseph 157
 Waldtreich zur Ehrnport,
 Caharija 27
 Wallner, Julius 121–2
 Warnuss, družina 53, 128
 Warnuss, Franciška 53
 Warnuss, Jožef 53
 Watzl, Jožef, pl. 144
 Weber, Franz, von 78–9
 Weber, Matija 161–2
 Weber, Mihael 64
 Welsperg–Raitenau Primör,
 Karl, grof 148
 Wiser, Joseph Leopold, pl. 33,
 42, 67, 96, 99op, 102op
 Wilcher 87
 Wilde, Franc Ksaver 68
 Wiz, Janez Andrej, pl. 55
 Wiz, Marko pl. 27, 53, 55
 Wolff, Andrej Ksaver 39
 Wrbna Freudenthal, Rudolf, grof
 92
 Wurzbach, Maksimilijan 74
- Zamessar, Janez 41
 Zanini, Giuseppe Viola 119
 Zelli, Rafael, pl. 91
 Zergoll, Franc 21, 27
 Zinzendorf, Karl, grof 64, 71, 74
 Zois, Alojzija 163
 Zois, Ana 22
 Zois, Antonija 22
 Zois, baron Edelstein, Alfonz
 139, 159, 167
 Zois, baron Edelstein, Anton
 139, 148, 152, 154, 157, 159,
 161–2, 167
 Zois, baron Edelstein, Edvard
 139
 Zois, baron Edelstein, Egon 163
 Zois, baron Edelstein, Karel, ml.
 139, 167
 Zois, baron Edelstein, Karel,
 star. 12, 40, 65, 66op, 81, 94,
 110op, 139–40, 143–4, 148,
 150, 152, 154–6, 159, 166–7,
 169, 195, 199
 Zois, baron Edelstein,
 Michelangelo Matija 22, 24
 Zois, baron Edelstein,
 Michelangelo ml. 139, 153, 159,
 161, 162, 164
 Zois, baron Edelstein,
 Michelangelo, star. 21–3, 27–8,
 30–2, 39, 51, 53, 55–6, 63op,
 101–4, 123, 128, 130, 193–4,
 197, 199
 Zois, baron Edelstein, Sigmund
 159, 161, 167
 Zois, baron Edelstein, Žiga 7–8,
 12op, 21–3, 28, 31–2, 40, 48,
 57, 65, 66op, 69, 77, 82op,
 94, 96–8, 103–5, 106op, 109,

116–7, 129–30, 139, 141, 143,
 165–7, 169, 178, 181, 190op,
 191, 194–5
 Zois, baronica Edelstein,
 Mariana 153
 Zois, baronica Edelstein,
 Beatrika 82, 139, 167
 Zois, baronica Edelstein,
 Gabrijela (poročena grofica
 Jenisson-Wallworth) 139
 Zois, baronica Edelstein, Johana
 (poročena pl. Bonazza) 22,
 64op, 65, 66op, 109
 Zois, baronica Edelstein, Ivana
 Katarina (rojena Kappus pl.
 Pichelstein) 22
 Zois, baronica Edelstein, Marija,
 139
 Zois, baronica Edelstein, Marija
 Frančiška (poročena pl. Pollini)
 22
 Zois, baronica Edelstein,
 Matilda, poročena grofica
 Auersperg 139, 159
 Zois, baronica Edelstein,
 Serafina 139–40, 144, 159
 Zois, baronica Edelstein,
 Serafina (poročena
 Welsersheimb) 139, 152, 154,
 159, 162
 Zois, Bernardino 23, 57
 Zois, Maksimilijan 22
 Zois, Marija 22
 Zois, pl. Edelstein, Ignac 22
 Zois, pl. Edelstein, Jožef Leopold
 22, 65, 139
 Zois, pl. Edelstein, Ksaver 22
 Zollner 64
 Zorčič, Franjo 178
 Zorn pl. Mildenheim, Franc
 Matej 64
 Zorn, Frančiška (poročena pl.
 Gerlach) 64
 Zulliani, Candido 26op, 29–30,
 33, 36, 42, 54, 99–102, 114,
 121, 123, 130
 Zupan, Jakob 61–2
 Zupančič, Janez Andrej 61
 Zupanec, Jernej 176
 Župič, Jurij 54

Razprave in eseji
85

Metoda Kemperl
Zoisova palača v Ljubljani

Strokovna recenzenta
Helena Seražin
Luka Vidmar

Uredila
Aleš Gabrič
Ignacija Fridl Jarc

Jezikovni pregled
Polona Kekec

Prevod povzetka v nemščino
Marko Gospodarič

Slikovno gradivo
Zgodovinski arhiv Ljubljana in drugi

Zunanja oprema in prelom
Janez Turk

Izdali
Slovenska matica in Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Za založbo
Ignacija Fridl Jarc in Karmen Pižorn

Elektronska izdaja

Ljubljana 2024

Izid knjige sta finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije in Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja.

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno
in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

Zbirka *Razprave in eseji*

1. France Bernik, *Lirika Simona Jenka*, 1962
2. Boris Paternu, *Estetske osnove Levstikove literarne kritike*, 1962
3. Boris Pogačnik, *Stritarjev literarni nazor*, 1963
4. Dušan Moravec, *Vezi med slovensko in češko dramo*, 1963
5. Marjan Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*, 1964
6. France Koblar, *Dvajset let slovenske drame I*, 1964
7. Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914*, 1965
8. Jože Toporišič, *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja*, 1964
9. France Koblar (ur.), *Shakespeare pri Slovencih: zbornik razprav in esejev*, 1965
10. Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*, 1965
11. France Koblar, *Dvajset let slovenske drame II*, 1965
12. Andrej Rijavec, *Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma*, 1967
13. France Vodnik, *Kritična dramaturgija*, 1968
14. Janez Rotar, *Socialna in politična misel Podlimbarskega*, 1969
15. Jože Sivec, *Opera v Stanovskem gledališču v Ljubljani: od leta 1790 do 1861*, 1971
16. Branko Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, 1971
17. Mirko Zupančič, *Literarno delo mladega A. T. Linharta*, 1972
18. Fran Albreht, *Gledališke kritike: 1951–1960*, 1973
19. Helga Glušič, *Pripovedna proza Cirila Kosmača: razvoj motivike in načini njenega oblikovanja*, 1975
20. Juraj Martinović, *Poezija Dragotina Ketteja*, 1976
21. Bruno Hartman, *Celjski grofje v slovenski dramatiki*, 1977
22. Taras Kermauner, *Besede in dogodek: študije o slovenski tragediji in groteski*, 1978
23. Božica Kitičić, *Literarna ustvarjalnost Andreja Hienga*, 1980
24. Bojan Štih, *Knjiga, ki noče biti requiem: (kulturno politični očrti): 1960–1981*, 1981

25. Alenka Goljevšček, *Mit in slovenska ljudska pesem*, 1982
26. Taras Kermauner, *Drama, gledališče in družba: sociološka analiza literarnih ideologij v slovenski dramatiki*, 1983
27. Štefan Barbarič, *Turgenjev in slovenski realizem*, 1983
28. Franjo Baš, *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podežlju: izbrani etnološki spisi*, 1984
29. Zdzisław Darasz, *Od moderne k ekspresionizmu: o spremembah v slovenski književni zavesti*, 1985
30. Jakob Rigler, *Razprave o slovenskem jeziku*, 1986
31. Katarina Bedina, *Sonata: fenomen oblike v glasbi in slovenska tvornost za klavir*, 1989
32. Vasja Predan, *Kritikovo gledališče*, 1990
33. Fran Petrè, *Tradicija in inovacija: izbrane študije in eseji*, 1990
34. Gerhard Giesemann, *Novejši pogledi na slovensko književnost*, 1991
35. Anton Trstenjak, *Pet velikih*, 1992
36. Vinko Brumen, *Argentinski spisi*, 1992
37. Marijan Kramberger, *Lovec na homokumulate*, 1993
38. Hermina Jug Kranjec, *Pregljev roman Bogovec Jernej: poetika in semantika pripovedi*, 1994
39. Andrej Vovko, *Mal položi dar ---: portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda: 1885–1918*, 1994
40. Aleš Berger, *Novi ogledi in pogledi*, 1997
41. Tone Pretnar, *Prešeren in Mickiewicz: o slovenskem in poljskem romantičnem verzu*, 1998
42. Lojze Krakar, *Zmage in porazi pesnikov*, 1998
43. France Bernik, *Obzorja slovenske književnosti: slovenistične in primerjalne študije*, 1999
44. Boris Paternu, *Od ekspresionizma do postmoderne: študije o slovenskem pesništvu in jeziku*, 1999
45. Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 1999
46. Bogo Grafenauer, *Karantanija: izbrane razprave in članki*, 2000
47. Joža Mahnič, *Presoje in pogledi*, 2000
48. Jože Pogačnik, *Prevrednotenja*, 2001

49. Jože Ciperle, *Podoba velikega učilišča ljubljanskega: Licej v Ljubljani: 1800–1848*, 2001
50. Vasko Simoniti, *Fanfare nasilja*, 2003
51. Matevž Kos, *Poskusi z Nietzschejem: Nietzsche in ničejanstvo v slovenski literaturi*, 2003
52. Alenka Jenstrle Doležal, *Mit o Antigoni v zahodno in južnoslovanskih dramatikah sredi 20. stoletja*, 2004
53. France Bernik, *Spektrum ustvarjalnosti: od umetnosti in kulture do znanosti*, 2004
54. Marjan Dolgan, *Slovenska književnost tako ali drugače*, 2004
55. Ignacij Voje, *Slovenica-Balcanica: zgodovinske študije*, 2005
56. Aleksander Zorn, *Smešna žalost preobrazbe: zgodbe o čudežih slovenske demokracije 1994–2004*, 2005
57. Kajetan Kovič, *Sled sence zarje: Prešeren, Jenko, Gregorčič, Kette, Murn, Cankar, Župančič, Gradnik, Kosovel, Kocbek, Vodušek, Minatti*, 2006
58. Joža Mahnič, *Od Zoisa prek moderne do Kocbeka*, 2006
59. Primož Simoniti, *Med humanisti in starimi knjigami: [prispevek k slovenski kulturni zgodovini]*, 2007
60. Gorazd Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke: novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*, 2008
61. Ljubo Sirc, *Brezpotja socializma*, 2010
62. Marko Marinčič, *Križ nad slovansko Trojo: latinski palimpsesti v Prešernovem Krstu pri Savici*, 2011
63. Franc Jeza, *In zgodil se bo čudež: premišljevanja o slovenski samostojnosti in demokraciji*, 2012
64. Mirko Mahnič, *Prešernov verz: Prešeren na Silbi 2*, 2013
65. Ana Toroš, *O zemlja sladka: kamen, zrno, sok: Alojz Gradnik ter romanski in germanski svet*, 2013
66. France Bernik, *Od književnosti do likovne umetnosti in glasbe*, 2015
67. Iztok Simoniti, *Deus vult: o vrednotah kristjanov*, 2015
68. Janko Kos, *Sociologija slovenske literature*, 2016
69. Tine Hribar, *Nesmrtnost in neumrljivost. Knj. 1, Od šamanov do kristjanov*, 2016

70. Irena Avsenik Nabergoj, *Zgodovina protijudovstva in antisemitizma v Evropi*, 2016
71. Tine Hribar, *Nesmrtnost in neumrljivost. Knj. 2, Krščanska posmrtna nesmrtnost*, 2017
72. Irena Avsenik Nabergoj, *Podoba judov v evropski literaturi, gledališču, glasbi in filmu*, 2017
73. Tine Hribar, *Nesmrtnost in neumrljivost. Knj. 3, Sodobna teologija, filozofija in znanost*, 2018
74. Josip Osti, *Med dvema bregovima: eseji o slovenski, hrvaški, srbski in bošnjaški književnosti*, 2018
75. Matevž Kos, *Leta nevarnega življenja: pet fragmentov o slovenski literaturi in drugi svetovni vojni*, 2019
76. Irena Avsenik Nabergoj, *Trpljenje in smrt v zgodovini judovske literature*, 2020
77. Janko Kos, *Primerjalna zgodovina svetovne literature*, 2020
78. Marko Uršič, *Presežne prisotnosti: eseji o Plotinovi metafiziki svetlobe*, 2021
79. Vesna Mikolič, *Ali bereš Cankarja?*, 2021
80. Sašo Jerše, *Sociodiceja predmoderne*, 2022
81. Irena Avsenik Nabergoj, *Izvori podobe Judov v starejšem slovenskem slovenskem izročilu*, 2023
82. Denis Poniž, *Videnja in védenja*, 2023
83. Bernard Nežmah, *Neznani Jurčič: časopisna, kulturna in družbena zgodovina desetletja med letoma 1871 in 1881 na straneh Slovenskega naroda*, 2024
84. Gašper Oitzl, *Od rude do železa: železarjenje na Slovenskem do konca 16. stoletja*, 2024
85. Metoda Kemperl, *Zoisova palača v Ljubljani*, 2024

ISBN 978-961-213-446-4

9 789612 134464